

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Diplomová práce

Praha 2021

Anna Jagošová

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Anna Jagošová

Současný dětský folklor

Contemporary children's folklore

Praha 2021

Vedoucí práce: doc. PhDr. Lucie Saicová Římalová, Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat prvořadě co nejsrdečněji své rodině za neutuchající podporu nejen při studiu. Paní docentce Saicové Římalové děkuji za rady a připomínky při psaní práce a také za ochotu, s jakou se mně i mé práci věnovala. I přesto, že se jedná o téma na hranici mezi českým jazykem a etnologií, mou radostí a druhým studijním oborem. Doufám, že i já jednou budu umět najít tolik porozumění pro své studenty.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia nebo k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 20. března 2021

.....

Anna Jagošová

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá současnou podobou dětského slovesného folkloru. Zaměřuje se konkrétně na dětské hry, rozpočítávadla, posměšky a okrajově říkadla a písně s ustálenou a převážně veršovanou strukturou.

Cílem práce je porovnat projevy současného dětského slovesného folkloru s projevy tradičního dětského slovesného folkloru. Popsat jejich charakteristické rysy, porovnat s již navrženou kategorizací (srov. Jelínková, 1952, Tucker, 2008), případně navrhnout kategorizaci vlastní, a především analyzovat projevy dětského slovesného folkloru z hlediska českého jazyka. Pozornost bude věnována také kontextu dětských folklorních projevů v prostředí školy, ať už jako součásti výuky nebo volnočasové aktivitě. Diplomová práce si klade za cíl sledovat současný (i tradiční) dětský folklor mezioborovou optikou bohemistiky a etnologie.

Vzhledem k přetrvávající mimořádné situaci související s pandemií Covid-19, která omezuje možnosti terénního výzkumu, jsou hlavním výchozím materiálem již existující sbírky dětského folkloru, zejména prameny publikované knižně (pro současný stav např. Votruba 2009 a Votruba a kol. 2010), popř. i internetové zdroje. Ty by měly být v rámci diplomové práce představeny jako nový terén pro výzkum dětského slovesného folkloru.

Klíčová slova: folklor, děti, čeština, mluvené projevy

Abstract

The diploma thesis deals with the current form of children's verbal folklore. It focuses specifically on children's games, , taunts and marginally rhymes and songs with a steady and mostly rhyme structure.

The aim of this thesis is to compare the expression of current children's verbal folklore with the expression of traditional children's verbal folklore. Describe their characteristics and compare with the already proposed categorization (Jelínková, 1952, Tucker, 2008), or eventually propose own categorization, and primarily to analyze the expression of children's verbal folklore in terms of the Czech language. Attention will be also paid to the context of children's folklore expressions in the school environment, whether as part of teaching or a leisure activity. The diploma thesis aims to follow current (and traditional) children's folklore interdisciplinary insert of Czech studies and ethnology. Due to ongoing exceptional situation related to Covid – 19 pandemic which limits the possibilities of field research, the main starting material is the already existing collections of children's folklore, especially sources published in books (eg. Votruba 2009 and Votruba 2010), and internet resources. These should be presented in the thesis as a new field for research of children's verbal folklore.

Keywords: folklore, children, Czech language, spoken genres

Obsah

1	ÚVOD	1
2	TEORETICKÁ ČÁST	4
2.1	FOLKLOR.....	4
2.2	DÍTĚ.....	13
2.3	DĚTSKÝ FOLKLOR.....	15
2.3.1	<i>Vývoj dětí a jejich jazykových schopností.....</i>	<i>17</i>
2.3.2	<i>Folklor dětí (dětský folklor)</i>	<i>23</i>
2.3.3	<i>Folklor pro děti.....</i>	<i>31</i>
2.3.4	<i>(Dětský) folklor ve škole a v učebnicích</i>	<i>35</i>
2.3.5	<i>Dětské folklorní soubory a pódiová prezentace folkloru dětmi</i>	<i>39</i>
3	METODOLOGICKÁ ČÁST	40
3.1	TERÉNNÍ VÝZKUMY A SBĚR DAT	40
3.1.1	<i>Pozorování a etnografický výzkum</i>	<i>41</i>
3.1.2	<i>Rozhovor</i>	<i>45</i>
3.1.3	<i>Dotazníková metoda</i>	<i>47</i>
3.2	DĚTI JAKO SPECIFIČTÍ INFORMÁTOŘI	48
4	TRADIČNÍ DĚTSKÝ FOLKLOR	52
4.1	ČECHY A JEJICH ETNOGRAFICKÉ REGIONY	53
4.2	MORAVA A JEJÍ ETNOGRAFICKÉ REGIONY.....	54
4.3	SLEZSKO A JEHO ETNOGRAFICKÉ REGIONY.....	56
4.4	SBÍRKY TRADIČNÍHO DĚTSKÉHO FOLKLORU A SOUDOBÉ PROJEVY DĚTSKÉHO SLOVESNÉHO FOLKLORU	56
4.5	TRADIČNÍ DĚTSKÉ HRY A FOLKLOR Z POHLEDU ČEŠTINY	69
5	SOUČASNÝ DĚTSKÝ FOLKLOR.....	80
5.1	SOUČASNÝ ETNOGRAFICKÝ TERÉN.....	81
5.2	SBÍRKY SOUČASNÉHO DĚTSKÉHO FOLKLORU A SOUČASNÉ PROJEVY DĚTSKÉHO SLOVESNÉHO FOLKLORU	82
5.3	SOUČASNÉ DĚTSKÉ HRY A FOLKLOR Z POHLEDU ČEŠTINY	92
6	ZÁVĚR	99

7	SEZNAM LITERATURY, ZDROJŮ A MATERIÁLŮ	104
	PŘÍLOHA 1. SEZNAM ANALYZOVANÝCH SBÍREK DĚTSKÉHO FOLKLORU I	

1 Úvod

Zkoumání dětské kultury a folkloru není na rozdíl od kultury a folklorních projevů dospělých téma, kterému by v minulosti bylo věnováno mnoho pozornosti. Dítě jako objekt zkoumání se nejčastěji objevuje v disciplínách, jako je pedagogika nebo (vývojová) psychologie, nověji také jazykověda – například osvojování jazyka dítětem nebo sledování logopedických problémů u dětí. Etnologie (a jí předcházející disciplíny národopis a etnografie) se ale dětem a jejich vlastní kultuře věnovala v minulosti spíše sporadicky. A to i přesto, že dětský folklor jako svébytný projev, především slovesný, je jistě dostatečně zajímavý pro krátkodobý i dlouhodobý výzkum. A to jak pro etnology, tak pro jazykovědce. Právě jazyk, v tomto případě různé variety českého jazyka, je nedílnou součástí a mnohdy dokonce hlavní složkou dětského folkloru. Ten se skládá z her doprovázených říkadly nebo popěvky, písni nebo také kratších řečových projevů, jako jsou například vtipy nebo posměšky, případně delších útvarů – vyprávění, často strašidelných až hororových.

Dětský slovesný folklor doprovází děti od historie dodnes v každé kulturní skupině nebo národě. Všude na světě si děti mezi sebou nějak hrají a k této hře využívají více, či méně ustálený slovesný projev. Dětský slovesný folklor je jedním z nejproměnlivějších a také nejživějších fenoménů. To je zajištěno jeho ústním předáváním mezi samotnými dětmi, dále takřka nemožností institucionalizace, protože dětská hra je většinou zrakům dospělých skryta, ale také velkou živostí a životností ve smyslu generačního přenosu. Mezi dětmi se jednoduše živé folklorní spontánní kultuře daří více než mezi dospělými. Děti mají neustále zájem tvořit vlastní jazykové projevy, které vznikají nezávisle na nějaké instituci (například škole nebo rodině). Přesto nikdy nebyl dětský slovesný folklor v našem prostředí nijak systematicky zkoumán (Votruba, A., 2009).

Výzkum dětského folkloru a dětské kultury stojí na pomezí několika oborů, zejména již zmiňované pedagogiky, psychologie, jazykovědy a etnologie. Ale také kulturní historie. V tomto století je diskuse zabývající se dětskou kulturou vedena daleko intenzivněji, než tomu bylo dříve (Pospíšilová, J., 2008). Částečně by k ní měla přispět i tato práce. A to zmapováním dětského folkloru ve skupině mladšího školního věku, tedy období, kdy se děti začínají setkávat s institucí školy a povinné školní docházky, a tak i s výukou spisovného českého jazyka, rozlišováním jeho variet, ale také s dětským

kolektivem různých věkových vrstev, od něž se mohou naučit množství dětských her, říkadel a popěveků.

Tato práce si klade za cíl analyzovat reprezentativní vzorek sbírek dětského folkloru, tyto sbírky mezi sebou porovnat a provést obsahovou i jazykovou analýzu. Dále si klade za cíl představit jako novou možnost sběru dětského folkloru prostředí internetu a jednotlivé platformy, na kterých se lze s dětským folklorem setkat. A i takto nabytý materiál porovnat s již zapsanými a vydanými formami dětského folkloru v jednotlivých sbírkách. Po zevrubném prostudování veškerého materiálu byly sledované žánry slovesného folkloru zúženy na slovesné, především veršované, projevy, které doprovázejí dětské hry – říkanky, básničky, dialogy jednotlivých hráčů. Dalším, okrajovým, okruhem zájmu jsou také rozpočítávadla a kratší slovesné formy dětského folkloru mezi básní a písní. Uvedené formy budou analyzovány v praktických částech práce. Je třeba dodat, že v následujících kapitolách je uvedeno velké množství příkladů dětského slovesného folkloru, přičemž ne všechny zcela odpovídají výše vymezenému tématu této práce. Uvedeny jsou z toho důvodu, aby bylo možné pochopit i bez potřeby seznamovat se se všemi analyzovanými monografiemi, s jakým materiálem sborníky a monografie pracují, jak jednotlivé druhy a žánry dětského folkloru (a také folkloru pro děti) vypadají, jak se proměňují a jaké mají odlišnosti. Množství příkladů je tedy uvedeno především pro možnost lepší orientace v daném tématu bez potřeby podrobně nastudovat obsah všech zmiňovaných monografií.

Tato diplomová práce je rozdělena do několika částí. Teoretická část zahrnuje kapitolu vymezující pojem folklor z hlediska etnologie a vysvětluje, jak je s ním nakládáno v této práci. Představuje také spojnice mezi folklorem (především slovesnými folklorními projevy), etnologií a bohemistikou, a to jak v oblasti literární vědy, tak jazykovědy. Dále vymezuje chápání dítěte. Nahlíží na něj prizmatem etnologie, historie, ale také pedagogiky, psychologie a jazykovědy. To je zvláště zohledněno v kapitole o vývoji dítěte a jeho jazykových schopností. Dále se práce zabývá vymezením dětského folkloru a obou jeho typů – folkloru dětí a folkloru pro děti. V metodologické části je popsáno, jakým způsobem lze získávat data při výzkumu současného dětského folkloru. Jsou popsány techniky pozorování, etnografického výzkumu, rozhovoru a dotazníkové metody. Vše je vztaženo k práci s dětmi. Zvláštní kapitola je věnována práci s dětmi jako informátory, kteří mají poskytnout výzkumníkovi kýžený materiál k analýze. Praktické kapitoly práce se zabývají analýzou již vydaných sbírek dětského folkloru a obecně sběrem dětského folkloru především v 19. a 20. století. Ty jsou rozděleny na dvě zvláštní části – tradiční folklor dětí

v Čechách a tradiční folklor dětí na Moravě a ve Slezsku. Závěrečnou praktickou kapitolu tvoří pojednání o současném dětském folkloru s využitím některých již vydaných sbírek i materiálu, který ještě vydán nebyl. Pro porovnání současného stavu dětského folkloru bylo zamýšleno realizovat výzkum, který by mapoval současný stav fenoménu dětského folkloru a ověřil by některá již předložená tvrzení v odborných pracích, které diplomová práce využívá. Bohužel, nový materiál sebraný během výzkumu prováděného právě pro potřeby této práce, se v této kapitole vyskytuje jen v malé míře. Výzkum, ač byl pečlivě naplánován, nemohl v původně zamýšleném termínu jaro–podzim 2020 proběhnout kvůli pandemii Covid-19, neboť nebylo možné dostat se do vytyčeného terénu – dětského kolektivu školní třídy nebo zájmového kroužku. Alespoň částečně tento plánovaný výzkum nahrazuje sledování dětského folkloru v prostředí internetu (kanál YouTube), odkud tato práce čerpá doposud knižně nevydané formy dětského slovesného folkloru. V současné době neexistuje žádná sbírka, která by se dětskému slovesnému folkloru na internetu věnovala. Z internetu, dle rešerše již publikované literatury, současní sběratelé dětského slovesného folkloru čerpají zcela výjimečně.

2 Teoretická část

V této části práce budou vysvětleny a vymezeny jednotlivé pojmy a přístupy, které jsou pro její řešení relevantní. Je vymezeno pojmosloví, které je v práci užíváno, a případně také důvody, proč se text opírá právě o definice z předkládaných textů.

2.1 *Folklor*

Lubomír Tyllner,¹ autor hesla, *folklor*² v *Malém etnologickém slovníku* (Blahůšek, J., 2011, str. 31) tento pojem definuje jako „*osobité, formálně a obsahově vyhraněné projevy hudební, slovesné, taneční a dramatické kultury, těsně spojené se způsobem života, tradicemi a myšlením venkovského zemědělského obyvatelstva, městského lidu nebo jiných, výrobně, profesně, sociálně, věkově a způsobem života integrovaných skupin obyvatelstva.*“ Jedná se o projev „*srozumitelný a z estetického hlediska akceptovatelný. Svou povahou je folklor jev lokální, regionální, národní stejně jako nadnárodní a nadčasový.*“ (Blahůšek, J., 2011, str. 31). Tyllner k heslu dodává, že folklor může být reprezentován ve svém širším pojetí také statky a projevy lidové výtvarné a zvykoslovné kultury. V encyklopedii editorů Broučka a Jeřábka stejný autor definuje pojem folklor jako „*osobité, formálně a obsahově vyhraněné projevy hudební, slovesné, taneční a dramatické kultury*“ (2007a, str. 219). Tyto projevy, aby odpovídaly definici pojmu folklor, musejí být spontánní, bezprostřední a předem nepřipravené. Folklor je tak opakem profesionálních výkonů (hudebních, hereckých nebo dramatických) a je také opozicí masové kultury, která je vázána na systém a instituci například daného státu nebo společenství. Lidové projevy, které lze pokládat za folklor, jsou navázány na určitou situaci nebo jejich sled a jsou s ní mnohdy velmi těsně spjaty. Příkladně se jedná o výroční obyčeje (Velikonoce nebo Vánoce) a pro ně typická říkadla, taneční projevy nebo obřadní oděvy (v lidové společnosti nejčastěji slavnostní formy krojů). Je třeba také dodat, že folklor je zpravidla synkretický – sdružuje více prvků. Například zpěv se pojí s tancem, říkadlo s pohybovým doprovodem (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

¹ Doc. PhDr. Lubomír Tyllner, CSc. je český etnomuzikolog a pedagog a v současné době také ředitel Etnologického ústavu AVČR. Doc. Tyllner se věnuje ponejvíce tradiční lidové hudbě v prostoru Evropy (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

² Slovo *folklore* poprvé použil W. J. Thoms v roce 1846 v londýnském časopise *The Atheneum*. Jednalo se o složeninu anglických slov *folk* (lid) a *lore* (věda, vědomosti). Thoms zavedl používání slova folklor ve smyslu starožitnosti – zvyky dávných dob (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

Vznik folkloru nebo folklorního prvku je možný pouze v určité kultuře nebo společenství³ a šíří se zevnitř této skupiny. Šíření probíhá zpravidla tzv. generačním přenosem – orálním šířením daného prvku. Předávání folklorního prvku probíhá tradováním, ústním předáváním nebo nápodobou. Při nich může také proběhnout transformace prvku (rozvinutí, částečná proměna, nebo úplná stagnace). Společnost může také vlastní folklorní prvek během přenosu podrobit autocenzuře. Folklorní prvek se takto může transformovat do zcela nových forem a nabývat nových nebo dalších funkcí. V encyklopedii *Lidová kultura – Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* jsou definovány funkce, kterých může folklorní prvek nabývat. Jsou to funkce komunikativní, kontaktní, referenční, estetická, zábavní, magická, obřadní, ekonomická nebo hudební (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

Folklor jako živý prvek lidové kultury⁴ musí být zastoupen svým nositelem. Tím je osoba dané komunity, která prvek zná, pracuje s ním a předává ho. Například vypravěč, zpěvák nebo tanečník, případně u celých obřadů, jakým je například jízda králů na Slovácku, skupina nositelů. Nositele nebo skupinu nositelů charakterizuje jejich věk, pohlaví, příslušnost a pozice ve skupině, sociální status anebo způsob interpretace – nejosobitější ze všech charakteristik (Jagošová, A., 2020).

Jako příklad odlišnosti folkloru skupin charakterizovaných výše poslouží rozdíl mezi ústním folklorem žen a mužů v jedné kultuře (srov. Leščák, M., Sirovátka. O., 1982). Lze sledovat, jak texty, které si vyprávějí mezi sebou muži a které naopak ženy, výrazně ovlivnila možnost mobility daného pohlaví: muži se daleko častěji než ženy vydávali na delší cesty (kvůli vojenským povinnostem, prodeji zboží, cestám za obživou). Naopak ženy většinou setrvaly na jednom místě⁵ celý život, věnovaly se domácnosti a péči o děti. Tato rozdílnost je v lidových textech patrná následujícím způsobem. Texty (písňe, vyprávění) mužů se týkají vojny a s ní spojených přesunů a dobrodružství prožitého v dalekých krajích, společníky jsou jim často další mužští hrdinové, kteří se vydávají

³ Tou lze rozumět stejně tak dobře celý národ, jako i konkrétní skupinu – například obyvatele určitého domu nebo v případě výzkumu dětského folkloru konkrétní školní třídu.

⁴ V *Lexikonu teorie literatury a kultury* je lidová kultura definována pod heslem *populární kultura* jako protiklad tzv. vysoké kultury. Přičemž definice rozlišuje pojem populární kultura, která je každodenní praxí a lidová kultura, která je jistým usměrňujícím prvkem (Nünning, A., 2006). *Lidová kultura – Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* definuje tento pojem jako kulturu lidu, jejíž náplň se proměňuje s proměnou definování slova lid a považuje ji za hlavní předmět etnografického výzkumu (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

⁵ Nejčastější výjimkou mohl být přesun z místa narození do patrilokality – místa, odkud pocházel ženin manžel. Takovýto přesun následoval po svatbě. Dříve bylo zvykem, že se ženy stěhovaly do domu svého manžela, pokud to jeho finanční situace dovolila. I zde, v novém domově, ale žena setrvala a na delší cesty se vydávala zcela výjimečně. Opačný případ, tedy stěhování muže do matrilokality, byl zcela výjimečný a muž jím často ztratil svůj sociální status. (Navrátilová, A., 2004).

na cestu s nimi. Ženy naopak spíše volí texty zaměřené na děti, lásku nebo události, které se staly v jejich nejbližším okolí. A pokud vyprávějí například pohádky o dalekých krajích, jsou hlavními hrdiny opět muži.

Dichotomii, která může vzniknout mezi pojmy *interpret* (folklorního prvku) a *interpretace* (folklorního prvku), popisuje autorská dvojice Leščák a Sirovátka v monografii *Folklór a folkloristika* (1982). Autoři uvádějí příklad této dichotomie na interpretaci lidového textu. Na jedné straně tedy stojí píseň nebo mluvené slovo (povídka, pohádka aj.), na opačné straně interpret (zpěvák, vypravěč). Zcela specifickou proměnnou je také konkrétní situace, do které je prvek zasazen. Všechny tři proměnné (text – interpret – situace) se pojí do tzv. komunikačního řetězu. Ten je nezbytný pro přenos folklorního prvku. Žádná ze tří proměnných však v řetězu nesmí chybět. Folklorní prvek bez interpreta by zanikl. Pokud by se však neodvíjel v konkrétní situaci a prostředí, neměl by folklorní prvek kdo sledovat. Pokud by interpret neměl diváky, posluchače – tedy případné pokračovatele – kontinuita řetězu by se porušila a prvek by přestal existovat. Celý komunikační řetěz je součástí spektra širších kulturních, historických a sociálních kontextů odpovídajících danému společenství (Leščák, M., Sirovátka, O., 1982).

Při definování pojmu *folklor* ve významu, jak jej chápe etnologie, je třeba tento pojem odlišit od pojmu *folklorismus*. *Folklorismus* je považován za konkrétní interpretaci, zpracování a zprostředkování folkloru. Nejedná se ovšem o autentickou realizaci folklorního prvku. Nezbytnou roli zastávají v tomto procesu diváci stojící mimo komunitu, ke které daný prvek náleží. Diváci a estetické zpracování prvku je upřednostněno před autenticitou a spontaneitou. Tímto způsobem probíhá prezentace folklorních prvků vytržených z původního kontextu a schématu dané kultury. Prezентují se jako fragment bez sociálního a kulturního kontextu v dané situaci, mimo původní prostředí daného prvku – jedná se o komplexní vytržení prvku z tradičního prostředí (například prezentace oslavy Vánoc formou divadelního představení, nebo vystoupení folklorního souboru). Nebo folklorní prvek takto nabývá úplně nových funkcí a nového kontextu bez návaznosti na původní formu. *Folklorismus* zahrnuje také problematiku prezentace folklorních prvků institucionalizovanou formou (pódiová vystoupení, masová kultura a média). Prvky společně s novou formou prezentace dostávají nové funkce: zábavní, uměleckou, reprezentativní nebo také komerční. Zároveň se takto přetransformovaný jev často stává společensky, politicky, nebo národně reprezentativním prvkem a bývá k těmto účelům

využíván⁶ (Stavělová, D., In Blahůšek, J., 2011). *Folklorismus* je na rozdíl od *folkloru* protikladem tradiční lidové kultury a folkloru v tom smyslu, že se nejedná o autentické, nepřipravené nebo každodenní počínání. Zde je naopak těžiště v institucionalizaci, záměrném pěstování prvku, předávání a předvádění. V případě tradiční lidové kultury mají na jejím předávání v současnosti největší podíl folklorní soubory,⁷ skupiny a zájmové spolky. Významnou pomocí v prezentaci prvku je masová kultura (dnes především média od tisku po internet),⁸ která napomáhá dostat jej k divákovi (Holý, D., Sirovátka, O., 1985).

Vědou, která se zabývá slovesným folklorem, je folkloristika, respektive její odvětví slovesná folkloristika. Stojí na pomezí etnologie a literární vědy. O vztahu folkloristiky a literární vědy píše O. Sirovátka (1968, str. 82–83), že se „*právem mluví o lidové slovesnosti a písemnictví jako o dvou větvích jednoho kmene literatury, anebo jako o paralelách (...). Tento elementární a bytostný vztah mezi slovesným folklorem a písemnictvím způsobuje, že mezi literární vědou a naukou o lidové slovesnosti je široká styčná plocha... (...) Ohlédneme-li se zpátky na rozvoj vědy o lidové slovesnosti, postřehneme, že žila vlastně vždycky v těsném styku s literární vědou. Mohli bychom spíše říci: žila převážně v jejím područí. Není to nějaké specifikum domácího vývoje, protože i v jiných zemích se rozvíjela většinou na půdě filologie a literární vědy.*“ Jako příklad uvádí vztah mezi germanistikou a folkloristikou 19. století. Prvním obdobím, kdy se literární vědci zabývali slovesným folklorem je, dle Sirovátky (Leščák, M., Sirovátka, O., 1982), období romantické generace, která se snažila zachytit lidovou pohádku a pověst (a také písně). Nepracovala s nimi však tak, jako dnešní badatelé, již se snaží zachytit slohový útvar v co nejvěrnější podobě, ale začleňovala je do literatury, slovy Sirovátky, jako její organickou součást. O romanticích dále hovoří jako o generaci, která lidovou slovesnost vyzdvihla natolik, že se stala základem pro soudobou literaturu – ovšem jako inspirační zdroj vlastních literárních počínů. Ať už to byly pohádky nebo básně.⁹ Tím, že romantici pracovali s lidovou slovesností jako autoři–spisovatelé, nikoliv badatelé–etnografové, byla původní forma částečně přetvořena cenzurováním

⁶ Jedná se například o slovácký verbuňk, který byl v roce 2005 zapsán na *seznam nehmotného dědictví lidstva* UNESCO. Dnes je často využíván k reprezentaci tradic Slováků, Moravy, potažmo celé České republiky.

⁷ Folklorní soubory, soubory lidových písní a tanců, národopisné soubory atd. je označení pro amatérské skupiny (nejčastěji z konkrétní lokality), které se snaží udržovat a předávat (nejčastěji místní) folklorní prvky formou folklorismu.

⁸ V současnosti se do popředí mezi mediálními kanály, které přenášejí projevy folklorismu, dostal internet a internetové televize nebo živé přenosy na sociálních sítích. Velká část folklorních souborů se na internetu prezentuje: formou webových stránek, Facebooku nebo YouTube. V případě dětského folkloru se nejčastěji jedná o nahrávky vystoupení dětských folklorních souborů – tedy o zachycení projevů folklorismu.

⁹ Mezi autory, kteří se inspirovali lidovou slovesností a v jejich díle je jasně patrná, patří například Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, František Čelakovský nebo Jindřich Šimon Baar.

určitých částí, posílením těch esteticky a literárně vhodných pro autorův záměr, vytržením z původního kontextu a také mnohdy podlehla výraznému zjednodušení. Zde vzniká zásadní rozpor mezi literaturou a slovesnou folkloristikou. Romantismus sice výrazně posílil zájem a povědomí o lidovém umění a jeho důležitosti pro danou kulturu, předložil jej však nikoliv jako doklad doby, ale v podobě upravené tak, aby co nejvíce odpovídala danému literárnímu žánru a soudobému vkusu čtenářů i autorů. Následné období popisuje Sirovátka (Leščák, M., Sirovátka. O., 1982) jako pozitivistické: zájem o lidovou slovesnost trval mezi literárními vědci dál. Náplní práce badatelů však bylo zachytit a popsat daný žánr lidové slovesnosti v jeho původní formě a v autentickém podání. V tomto období se lidové slovesnosti věnují ponejvíce jazykovědci jako J. Š. Kubín¹⁰ nebo I. Hošek¹¹ a literární historici J. Polívka¹² nebo V. Tille.¹³ Především dvě poslední jména jsou stejně důležitá pro bohemisty jako pro etnology. Tyto badatele–bohemisty zajímala především literární stránka jednotlivých žánrů lidové slovesnosti (pohádka, pověst, přísloví, píseň). Dalším stránkám, například funkce daného jevu nebo jeho kontext, vypravěče jako osobnost, na rozdíl od současných badatelů – etnologů, se nevěnovali. Kladli důraz na literárněhistorický kontext.¹⁴

Lidové slovesnosti různých literárních druhů a žánrů se věnovalo množství literárních vědců. Za všechny lze jmenovat například Vladimira J. Proppa (2008) a jeho *Morfologii pohádky a jiné studie*.¹⁵ Hned v úvodu Propp píše, že vědecká literatura, která by se věnovala žánru pohádka v teoretickém slova smyslu, není široká. Navíc, je-li

¹⁰ Josef Štěpán Kubín (1864–1965) byl středoškolským pedagogem, překladatelem a sběratelem lidové slovesnosti. Věnoval se výzkumu písní a orálních lidových projevů v Kladsku. Také sbíral lidovou prózu z Podkrkonoší a Hlučínska. Je autorem několika pohádkových a povídkových sbírek, které pocházejí z uvedených sběrů (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

¹¹ Ignác Hošek (1852–1919) byl pedagogem, filologem, dialektologem a překladatelem. Věnoval se především sběru lidové ústní tradice v nářečí (jednalo se hlavně o vyprávění a pověsti) na Svitavsku a Poličsku. Je autorem monografie *Nářečí českomoravské* (1905), (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

¹² Jiří Polívka (1858–1933) byl slavistou, filologem, literárním vědcem a etnografem. Vedle sběru slovesného folkloru se zabýval teorií jednotlivých literárních žánrů, kterým útvary lidové slovesnosti odpovídaly. Je například autorem *Pohádkoslovných studií* (1904), (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

¹³ Václav Tille (1867–1937) byl literárním vědcem, folkloristou a vysokoškolským pedagogem. Jeho *Povídky, jež sebral na Moravském Valašsku Dr. V. Tille* (1902, jako *Povídky sebrané na Valašsku* vyšlo v roce 1888) jsou vůbec první sbírkou lidové prózy, kterou lze označit za vědeckou edici. Tille vždy charakterizuje osobnost vypravěče, opatřil text poznámkami. V teoretických pracích o sběru pohádek poukazoval na potřebu literárněhistorického náhledu. Je také autorem *Soupisu českých pohádek I, II/1, II/2* (1929, 1934, 1937), (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

¹⁴ Sirovátka ukončuje svůj příspěvek o historii literární vědy a folkloristiky zamyšlením nad tehdejšími stavem obou disciplín a spatřuje mezi nimi dvukolejnost – jako ideálního badatele zabývajícího se slovesnou folkloristikou vidí osobnost vyššího etnografa a zároveň literárního vědce v jedné osobě. Zároveň také upozorňuje na malé množství příruček o lidové slovesnosti (slovesném folkloru), které by byly dostatečně literárně i etnograficky bohaté a jejich autoři poučení o daném tématu. (Leščák, M., Sirovátka. O., 1982).

¹⁵ Poprvé vydáno v roce 1928, roku 1970 vydáno v češtině.

vydávána pohádka nebo pohádky, jedná se nejčastěji pouze o vydání pohádkové látky (ať už sbírky pohádek od lidových vypravěčů, nebo pohádek sepsaných některým literátem) bez další vědecké edice. Sám Propp se snaží o systematický popis jednotlivých pohádkových látek a vytvoření teorie, na základě které lze popsat a rozčlenit takřka jakoukoliv pohádku pomocí jednajících osob, funkcí jednající osoby, způsobu uvádění nových postav do děje, atributů jednajících osob a jejich významu. Také se věnuje tomu, jak funguje výstavba příběhu, čím jsou jednotlivé části spojovány a jak graduji. Další studie v monografii jsou zaměřeny na konkrétní motivy pohádek jako je rituální smích nebo zázračné zrození. Ke své analýze používá pohádkové látky zaznamenané v katalogu ATU,¹⁶ přičemž se jedná výhradně o kouzelné pohádky. Pracuje tedy s materiálem, který vychází z lidové slovesnosti a popisuje ho prostředky užívanými literární vědou.

Druhým zástupcem může být Petr G. Bogatyrev (1940), který se ve své monografii *Lidové divadlo české a slovenské*¹⁷ věnoval jinému druhu lidové slovesnosti. Sledoval, jak folklorní fenomény, zvykoslovné obřady a lidová slovesnost s nimi spojená pronikly do různých forem dramatu. Reflektuje divadlo, které je součástí lidových her nebo obchůzek a v něm využitě slovesné projevy, ale také fenomén přebírání divadla v původní formě folklorního obyčeje do tehdejšího repertoáru institucionalizovaných divadel, například E. F. Burianem. Věnuje se také porovnání dalších aspektů souvisejících s divadlem: popisuje kostýmy, osvětlení a další a porovnává je v lidovém divadle versus v divadle jako instituci.

Jednou z monografií, která v posledních letech sleduje lidovou slovesnost prizmatem literární vědy, je kniha *Mokře chodí v suše*¹⁸ s podtitulem *Vodník v české literatuře* autora Pavla Šidáka (2018). Mapuje lidovou slovesnost, jak v její původní formě, tak především ve formě transformované spisovateli, kde posloužila jako inspirační zdroj, nezávisle na jejím druhu a žánru. Spojnicí je téma vodník. Literární díla, kde se vyskytuje

¹⁶ Katalog ATU je soupis pohádkových látek rozdělený podle témat příběhů a motivů. Vyšel poprvé v roce 1910 pod názvem *The types of the Folktale*. Je zde využita tzv. komparativní metoda. Jeho autorem je Antti Aarne, jeden ze zakladatelů etnologického směru tzv. finské školy. Na základě porovnání zkoumané látky s pohádkami z tohoto katalogu by mělo být možné určit u libovolné pohádky její původ, vznik, směr šíření a také ji klasifikovat dle navrženého systému. Tento systém byl dvakrát revidován a doplněn. Poprvé Stithem Thompsonem v letech 1921 a 1961, podruhé Hansem-Jörgem Utherem a jeho dílem *The Types of International folktales: Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales with an introduction* v roce 2004. Katalog v současné době známý pod zkratkou ATU nabízí následující systém kategorií (rozdělení dle charakteru příběhu a motivů): I. Zvířecí pohádky a bajky, II. Právě pohádky (1. Kouzelné, 2. Legendární, 3. Novelistické, 4. Pohádky o hloupých obrech/čertech/o hlupácích), III. Žertovné pohádky a anekdoty, IV. Výběr pohádkových formulí a V. Nezaříděné pohádky (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007b).

¹⁷ Poprvé vydáno 1923, roku 1940 vydáno v češtině redakcí Jana Mukařovského.

¹⁸ Na základě monografie vznikl také stejnojmenný pětidílný pořad odvysílaný Českým rozhlasem.

vodník, Šidák sleduje a komentuje od těch romantických až po současnou tvorbu. Jedna z kapitol pojednává o podobách a funkcích interpretace vodníka v literatuře. Zabývá se ale také vztahem (slovesného) folkloru a literatury a tím, jakým způsobem spisovatelé přejímají jednotlivé folklorní motivy. „*Vztahy mezi folklorem a literaturou jsou časté a podstatné (...) a průběžně byly a jsou v odborné literatuře tematizovány, pozornost však byla věnována především vztahu folkloru a literatury populární (masové). Stejně tak jako v případě literatury umělecké je to vztah oboustranný (masová literatura nebo její složky a elementy pronikaly a pronikají do folkloru a stávají se folklorizovanou organickou součástí. Na druhé straně zase folklorní jevy pronikají do masové literatury a masové kultury a vytvářejí bohatou a živou vrstvu tzv. folklorismu)*¹⁹ a je založený na společné specifické práci s látkou,“ (Šidák, P., 2018, str. 150).

Dále je v této monografii tematizován proces přebírání folklorních motivů. Ten probíhá dle Šidáka dvěma způsoby. Vyděluje imitaci a inspiraci. Imitaci považuje za charakteristickou pro starší ze sledovaných období a jde o přebírání uceleného projevu lidové slovesnosti, kdy je možné sledovat „*jak jedna určitá folklorní látka migruje z folkloru do literatury umělecké [a také] škály typů textů mezi původním folklorem a uměleckou/autorskou literaturou,*“ (Šidák, P., 2018, str. 151). Uvádí také konkrétní možnosti, jak může proběhnout přejímání původně folklorní látky. Přejímání folklorních motivů (na příkladu pohádky) Šidák nejprve demonstruje na Sirovátkově dělení: „*přesné zápisy folklorních textů (...), adaptace, převyprávění a parafráze folklorních pohádek od prostého převodu z nářečí po hlubší zásahy do struktury původního vyprávění (...), variace na pohádkové motivy (...), parodie pohádek, pohádka naruby (...), umělé ‚autorské‘ pohádky využívající ‚tradiční pohádkové kulisy‘, nikoli však tradiční motivy (...), umělé pohádky ze současnosti (...), transpozice literární pohádky do jiné formy (...),*“ (Šidák, P., 2018, str. 152).²⁰ Naopak při využití folklorní látky za pomoci inspirace jde o „*otázku života jednoho funkčního či výstavbového jevu folklorní látky (motivů, tématu, versologického či kompozičního jevu, jména, jazykového jevu atd.) v literatuře umělecké a otázku změny jeho smyslu při této migraci,*“ (Šidák, P., 2018, str. 151.)

Šidák také pracuje s tím, jak je vodník vnímán ve společnosti a jak se proměňuje toto vnímání na základě různých faktorů. Sleduje také, jak lidová slovesnost i spisovatelé

¹⁹ Význam slova *folklorismus* z etnologické perspektivy (jak jej chápe i Šidák na základě prací O. Sirovátky) byl definován ve zvláštním odstavci výše.

²⁰ Šidák tento výčet možností zpřesňuje a přizpůsobuje svému výzkumu. Pro tuto práci je však důležité, že Sirovátkovo dělení je platné i pro další žánry slovesného folkloru. Zároveň se nemusí jednat pouze o literaturu, která daný prvek přejme, ale i o současný folklor, který si takto půjčuje náměty a látky z minulosti – často s vyprázdněným, nebo zcela novým obsahem.

pracují se jménem této mytologické bytosti. Zde propojuje s pohledem literárním také ten lingvistický a otevírá tak spojení mezi folklorem a lingvistikou. V případě dětského folkloru by bylo velmi náročné pracovat, jako například Šidák, pouze s jednou postavou. Dětský folklor je proměnný a reaguje na aktuální situaci, děti zapojují do svých říkadel a projevů aktuální hrdiny. Je těžké si představit, že by dítě 19. nebo počátku 20. století neznalo vodníka – zvláště v prostředí vesnice, kde byla tato mystická bytost často součástí každodenního folkloru. Například dospělí mohli děti strašit tím, že v rybníku je vodník a odrazovat je tak, aby tam děti nechodily. A děti si následně mohly vymýšlet různé hry a říkanky s tímto tématem.²¹ Ale dítě ve 21. století, které zná vodníka pouze z pohádek, které mu čtou dospělí nebo je vidí v televizi, si spíše než vodníka jako téma své říkanky nebo jakéhokoliv mluveného projevu (například hororového vyprávění určeného jeho vrstevníkům) vybere postavu, kterou zná z televize. V jednotlivých dekádách minulého století to byli například Sandokan, Vinnnetou nebo později Superman (Bittnerová, D., 2011, In Janeček, P., 2011). O tom více v kapitole o současném dětském folkloru.

Folklor lze nalézt také jako zdroj materiálu pro jazykovědné disciplíny. Příkladem může být kognitivní lingvistika. Jedním ze směrů kognitivní lingvistiky je lingvistika kulturní, nebo také kognitivní etnolingvistika (Karlík, P., Nebeská, I., 2017, NESČ). Vychází z předpokladu, že jazykový obraz světa, který si člověk utváří, je částečně závislý na jazyce, kterým komunikuje. Základním pilířem výzkumu je sledování toho, jak jedinci konceptualizují a strukturují díky svému vlastnímu jazyku svět, ve kterém žijí. A jak ho verbálně sdílejí s příslušníky své kulturní a jazykové skupiny. Data, ze kterých výzkumy čerpají, se opírají o analýzu folklorních textů, lidovou psychologii nebo frazeologii. Bartmiński (2007) ve statí *Čím se zabývá etnolingvistika?*²² vysvětluje náplň etnolingvistiky jako rekonstrukci jazykového obrazu světa a člověka v určité lidové společnosti a kultuře, která vychází z jazykových textů a dat získaných z etnografických sběrů. Časové období, z něhož by tato data měla pocházet, Bartmiński vymezuje jak potřebou historických materiálů z devatenáctého a dvacátého století, tak nutností práce se

²¹ Příkladem může být hra *Na hastrmana* ze Staré Břeclavi zaznamenaná v polovině 20. století. „(začíná textem písně) *Perem, perem šátky, na ty naše svátky, až ty šátky operem, hastrmana oderem! Šó, rybičky (výkřik)! Hrají děti někde u příkopu nebo u křídou naznačené prostory. Uvnitř sedí ‚hastrman‘. Děti stojí nad ‚vodou‘ a ptají se ‚Hastrmane, tatrmane, můžeme si prát šátky?‘ Hastrman: ‚Můžete, ale nesmíte mně plašit rybičky!‘ Děvčata za zpěvného přednesu uvedené písně v rytmu písně, sehnuty nad vodou, napodobují praní prádla (jako by drhly v rukou kus prádla). Na konec po dozpívání písničky uchopí oběma rukama sukně, mávnou jimi do vody a zvolají: ‚Šó, rybičky!‘ (Plaší ryby). Na to hastrman vstane a honí je. Děvčata utíkají. Kterou hastrman chytne, ta je v příští hře hastrmanem,“ (Jelínková, Z., 1962, 2. díl, str. 23).*

²² Překlad z polštiny redigovala Irena Vaňková. Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D. je kognitivní a kulturní lingvistkou se zaměřením na etnolingvistiku, věnuje se také interpretaci uměleckého textu pohledem kognitivní a kulturní lingvistiky nebo tématu mlčení v jazyce.

současnými materiály. Z pohledu etnolingvistiky je jazyk popisován jako komunikační nástroj, ale také součást kultury.

Dobrým příkladem pro rozdílné vnímání světa v tradiční lidové kultuře, a naopak v jakkoliv institucionalizovaném společenství, je studie Igora Němce (1994) ve *Slovu a slovesnosti*. Přesto, že se ve studii jedná o odraz modelu světa v jazyce předkřesťanské a následně křesťanské společnosti, lze studii využít jako alegorii na tradiční lidovou a například masovou institucionalizovanou kulturu. Vychází z tohoto teoretického předpokladu: „Kognitivní závažnost rozdílů totiž spočívá v tom, že umožňují určit, co rozdílné není, co je rozdílné úplně a co má vedle rozdílných rysů také rysy společné. Na vnímání vztahů ekvivalence, disjunkce, průniku a inkluze je založeno poznávání světa. Při tom za důležité zde musíme považovat, že z jevů majících závažný rys společný jsou ve vědomí lidí nejtěsněji asociovány jevy protikladné – v jazyce vyjadřované zejména antonymy (...). Proto těmto protikladům věnuje zvláštní pozornost kognitivní věda, která rekonstruuje modely poznání světa v různých etapách vývoje a u různých kultur. Vývoj poznání světa bychom viděli tedy především v těchto směrech: 1) že lidé začínají chápat jako různé to, co dříve považovali za totožné; 2) nehodnotí již jako podstatný společný rys ten prvek, na základě kterého dříve řadili jevy do společné kognitivní kategorie jako nositele onoho společného rysu; 3) mění se v jejich vědomí navzájem asociované protiklady pojmů a jejich hierarchie. Takovéto změny vnímání světa se ovšem odrážejí v jazyce různými postupy, neboť naše chápání světa je organizováno v tzv. ‚idealizovaných kognitivních modelech‘, na jejichž modelování se podílí jazyk svými kategoriemi,“ (Němec, I., 1994, str. 263). Tyto kategorie lze dobře použít i na vytvoření a proměňování jazykového obrazu světa v lidové společnosti. A následně sledovat konfrontaci lidového jazykového obrazu založeného mimo jiné na slovesné folklorní tradici se světem institucionalizovaných pojmů a názvů pro konkrétní věci a entity.

Spojenci mezi bohemistikou a etnologií lze hledat také v případě frazeologie a idiomatiky (Čermák, F., 2017, NESČ). Jde například o oblast studia přísloví (někdy také označovaných jako *mudrosloví*²³), lidových rčení nebo pranostik. Zároveň všechny jmenované oblasti lze označit jako určitý druh slovesného folkloru.

Vědou, která se prolíná etnologií i bohemistikou, je dialektologie (Kloferová, S., 2017, NESČ, srov. Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a). Pro bohemisty je samostatným oborem, pro etnology součástí identity lidových vyprávěčů a sběrů slovesného folkloru.

²³ Tento výraz by měl odkazovat konkrétně na národní zkušenosti a lidová moudra.

Jedná se o jazykovědnou disciplínu, která zkoumá dialekty (národní jazyk a jazykové skupiny). Může se prolínat s dalšími jazykovědnými disciplínami, například s fonetikou, fonologií, morfologií, obecnou jazykovědou, lexikologií, etymologií nebo se společenskými vědami, například historiografií, sociologií nebo právě s etnologií a folkloristikou. Zájem o nářečí v českém prostředí se poprvé projevuje v díle *Gramatika česká* Jana Blahoslava (vydáno 1571), (Kloferová, S., 2017, NESČ). Dialektologie jako samostatný obor se etabluje až v polovině 19. století. Současná dialektologie klade důraz nejen na jazyk samotný, ale i na jeho kontext. Sleduje například rozdíly mezi pohlavím nebo věkem mluvčích stejného nářečí nebo se věnuje porovnání stavu nářečí ve městě a na vesnici. Je důležité připomenout, že většina etnologických sběrů, která je publikována knižně, je čtenářům předkládána v původním nářečí (není převedena do spisovného jazyka).

Styčnou plochou, která by téma této práce – dětský folklor – spojovala s etnologií i bohemistickými obory, může být dětská literatura. Tomuto tématu nebude věnována samostatná kapitola, ale bude poukázáno na skutečnost, když se folklor a dětská literatura setkají, například formou sbírky dětského folkloru nebo dětské literatury s vřazením některých typických projevů dětského folkloru.

Tématem této diplomové práce je dětský folklor. Jsou sledovány a popisovány autentické, nenacvičené a nepřípravené projevy dětí v předškolním, a především v mladším školním věku. Nezávisle na prostoru a období. Práce tedy zahrnuje například hry dětí venku, ale také ve školním nebo v rodinném prostředí. Primárním cílem není zkoumání prezentace lidové kultury formou folklorismu. Toto by zastupovaly například vystoupení folklorních souborů, dětská vystoupení nacvičená během volnočasových aktivit (divadelní, dramatické a jiné kroužky) nebo školní vystoupení a besídky. V těchto uvedených případech se však nejedná o spontánní projevy, ale předem nacvičená čísla, kde dítě zastává pouze předem nastudovanou roli, do níž se stylizuje. Navíc do takových projevů zasahuje a předem je promýšlí ne samotné dítě, ale dospělý (rodič, učitel nebo vedoucí).

2.2 Dítě

Narození dítěte je vždy velkou událostí nezávisle na tom, do jaké kultury se rodí (Lenderová, M., 2016). Narození dítěte a jeho začlenění do sociokulturního prostředí slibuje dalšího pokračovatele a nositele tradice a folkloru národa, nebo konkrétní skupiny. A to za předpokladu, jsou-li dítěti od počátku jeho života aspekty jeho kultury vštěpovány a má-li dostatek kontaktu s danou kulturou nebo skupinou. Dítě je tedy přirozenou

a nezbytnou součástí jakékoliv společnosti. Přesto se naprostá většina výzkumů prováděných badateli z humanitních věd, mimo pedagogických a psychologických kazuistik, zabývala v minulosti především kulturou a folklorem dospělých. Zřejmě to bylo dáno postavením dítěte ve společnosti, kdy bylo jeho narození sice vítáno, ale důležitost, kterou dětem přikládáme dnes, až takřka do poloviny 20. století dětem obvykle přikládána nebyla. Děti se staly součástí sociokulturního prostředí jako jeho členové a případně i iniciátoři a hybatelé v době dospívání nebo až v rané dospělosti.

V našem prostředí se dětmi a jejich světem zabývá jako jeden z prvních František Bartoš²⁴ v monografii *Naše děti* z roku 1888 s podtitulem *Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy hry i práce společné*. Tato monografie se zabývá především dětmi z prostředí Moravy a Slezska (širěji rozvedeno v kapitole 4.3). O necelých třicet let později, v roce 1915, vydává Jaroslav Vlach²⁵ monografii *Dítě ve zvycích a mravech národů*, součást knižního cyklu *Velký zeměpis všech světadílů*. Téma pojímá širěji a popisuje dětský svět před narozením až po školní věk napříč celým světem. Zvláštní kapitoly věnuje dětem českým a další dětem slovenským (sem patří i děti z jihovýchodní Moravy). Vlach na rozdíl od Bartoše široce rozvádí, jak se podle lidových představ rodí²⁶ děti, jak se začleňují do kultury (křest, vybírání jména pro dítě apod). Také zaznamenává okolo dvaceti říkadel a her – těm se ale věnuje okrajově. Bartoš naopak dětským popěvkům a hrám věnuje většinu své monografie. Vlach zmiňuje také dětský folklor, kam řadí například velikonoční nebo vánoční obchůzky. Těmto tématům se ale věnuje zcela minoritně. Jde tedy spíše o zeměpisnou a historickou než etnografickou studii.

Pro ucelený náhled na dítě a jeho začlenění do kultury a tradice národa nebo skupiny je třeba využít také znalosti pedagogiky. Kohout (2007, srov. Vágnerová, M. 2012) sleduje, jak se dítě učí kulturní vzorce a zvyky svého nejbližšího okolí. Právě toto učení slouží dítěti jako příprava na dospělost ve své sociální skupině. Kohout rozděluje vlivy, které působí na dítě na faktory vnitřního vlivu (dědičnost) a faktory vnějšího vlivu (prostředí a výchova). Faktory vnitřního vlivu jsou součástí základních předpokladů

²⁴ František Bartoš (1837–1906) byl jazykovědcem, národopiscem a pedagogem. Věnoval se takřka všem odvětvím lidové zvykoslovné kultury. Popsal například jako jeden z prvních obyčeje na moravské svatbě. Je autorem *Dialektologie moravské*, dvoudílného pojednání o moravských nářečích vycházejících z dlouholetého výzkumu. Sbíral a následně vydával lidové povídky, hry, a především lidové písně (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

²⁵ Jaroslav Vlach (1852–1917) byl českým středoškolským profesorem. Publikoval monografie zaměřené na zeměpis a dějepis. Vedle knihy zaměřené tematicky na dítě a jeho svět je také autorem monografie *Žena ve zvycích a mravech národů*, vyd. 1913 (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007c).

²⁶ Jsou například vyloveny v rybářské síti při rybolovu, přineseny vránou nebo liškou, nebo je přinese sama porodní bába. Ta děti vyloví z vody – z rybníku, potoku nebo ze studánky (Vlach, J., 1915).

k tomu, aby se dítě bylo schopno adaptovat do dané skupiny. Patří mezi ně biologické znaky jako například výška, nebo barva očí, ale také charakterové vlastnosti nutné pro schopnost učení se a projevování (schopnost projevit emoce, intelekt, nebo různá nadání pro hudbu, pohyb a jiné). Vnější prostředí působí na dítě množstvím různých vlivů. Dle Kohouta (2007) je nejsilnějším z nich rodina a rodinné prostředí. Spolu s nimi byla tím nejvýraznějším faktorem působícím v okolním prostředí dítěte příroda. S postupem času a rozvojem civilizace a později vědy a technologie svůj vliv ztrácí a vedle rodiny se jako dominantní vliv uplatňuje stále výrazněji okolní sociální prostředí. Rodina i okolí (ať už příroda nebo společnost) předává dítěti znalosti a postoje typické pro danou kulturu a pomáhá také dítěti s utvářením jeho vlastních zájmů a preferencí. Vnější faktorem, který lze označit jako záměrné působení na dítě s důsledkem očekávání dosažení určitých cílů, je výchova. Tu poskytuje v tradičním modelu společnosti rodina, škola a instituce obecně a také společnost jako taková. Výchova rozvíjí individuální předpoklady a vlastnosti dítěte. Vnitřní i vnější vlivy, které na dítě působí, utvářejí osobnost dítěte, jeho hodnoty a postoje a také vztah ke kultuře, do které se narodilo a ve které žije. Díky nim se začleňuje do okolního společenství.

2.3 Dětský folklor

Jako dětský folklor se označují spontánní projevy dítěte, nejčastěji ve věkové skupině odpovídající dítěti (Mišurcová, V., 1980). Patří sem množství říkanek, pohádek, her, nebo i zaužívané rituály, které dítě nebo děti ve své skupině mezi sebou mají a organizují. Jako dětský folklor lze označit také vyprávění vrstevníkům o sledovaném filmu nebo seriálu, případně přečtené knize, nebo vzájemné vyprávění vtipů či příhod, které se dítěti stanou a ono je považuje za vtipné nebo natolik zajímavé, že má potřebu je reprodukovat svým kamarádům. Součástí dětského folkloru jsou také krátké posměšné deklamace, které mají mnohdy ustálenou formu otázky (nebo narážky) a odpovědi. V současné době, v horizontu posledních 15 až 20 let, také výrazně narůstá záliba dětí v natáčení a nahrávání různých videí a jejich ukládání na sociální sítě, jak zaznamenává mezi ostatními druhy dětského folkloru a her Elizabeth Tucker (2008, srov. Janeček, P., 2013). Děti jsou buď přímo autory a iniciátory videí, nebo opakuji stejnou scénu po někom jiném a tato videa nahrávají nejčastěji na kanál YouTube nebo na platformu Facebook²⁷

²⁷ Jde například o situaci, kdy se do láhve coca-coly vhodí bonbón mentos a následná chemická reakce způsobí situaci, kterou děti nejčastěji popisují jako „výbuch“. V nejčastější formě tohoto videa dítě (ve věku okolo 10–12 let) celou dobu komentuje a popisuje, co dělá a co se před ním děje. Tato situace vyžaduje od dítěte znát tento zvyk, jeho kontext, schopnost pracovat s audiovizuální technologií a vybraným

či jiné internetové stránky. K takové sebe prezentaci ve většině případů nezbytně potřebují, stejně jako u tradičního dětského folkloru, určitou jazykovou vybavenost. Zde se obvykle jedná o monologický komentář situace. Tucker se ve své monografii ale zaměřuje především na dětskou hru jako projev folkloru, a to obdobným způsobem, jako to dělali etnografové v minulém století v našem prostředí.

Ve všech případech jde o interakci dítěte s dalším dítětem nebo dětskou skupinou. V případě, že interaguje dítě s dospělým, jedná se spíše o folklor pro děti. Tento termín používá například Z. Jelínková (1954). Pod folklor pro děti badatelé zahrnují hry a říkanky, kdy dospělý mluví na dítě – nejčastěji kojence nebo batole, které mu ještě nemůže odpovídat, nebo případy her, kdy děti interagují pomocí několika naučených slov, nejčastěji jednoslovných odpovědí, na otázky kladené dospělým. Do této skupiny patří také vyprávění pohádek dětem nebo zpívání ukolébavek. Pokud by kategorie folkloru pro děti nebyla svázána sledováním výhradně slovesného folkloru (jak ji pojímá tato práce), jako folklor pro děti lze vnímat také například Vánoce a přípravu dárků „od Ježíška“ nebo oslavy dětských narozenin či jakýkoliv podobný rodinný rituál připravovaný dospělým s dětmi a pro děti.

Alena Schauerová (2006) popisuje, že společnost chápala dítě jako malého dospělého, který je ovšem ještě nedokonalý. Toto chápání přetrvávalo zhruba do 50. let minulého století. Proto byl i dětský folklor jako svébytný prvek lidové kultury a obecně kultury jako takové opomíjen etnografy a historiky, neboť společnost tyto projevy vnímala stejně jako samo dítě – nedovyvinuté a nedokonalé. Zároveň dodává, že roli dítěte ve společnosti určuje dospělý, nikoliv samo dítě. A tak i prostor (čas i místo) pro vytváření a provozování dětských her, říkanek a zábav je částečně regulován dospělým. Nebo institucí – například délkou školní přestávky a přesně vymezeným prostorem, kde ji děti tráví. Dětský folklor se v českých zemích začal sbírat a zaznamenávat na konci 19. století. Nejčastěji se jednalo o záznamy říkadel, her a popěveků. Se sběrem dětského folkloru byla v devatenáctém století spojena jména František Sušil a Julius Feifalik, ve dvacátém století pak Štěpán Bačkora, Františka Svobodová-Goldmanová nebo Zdenka Jelínková. Specifickou otázku vyvolává zprostředkování tradičního lidového folkloru

internetovým úložištěm, ale také schopnost popisovat situaci a potřebu sdílet vše s někým dalším (Tucker, E., 2008). Tento odkaz na YouTube nabízí video natočené dvěma chlapci ve věku okolo 12 let, kteří mají vlastní internetový kanál Backyard Science. Předvádějí také výše zmíněný pokus s bonbónem mentos a coca-colou. Celý vývoj situace chlapci komentují. Dostupné z (únor 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=3cY1MU0Gvjs>

dnešním dětem, čemuž zatím byla věnována jen minimální pozornost. To je otázka dalšího etnografického zkoumání.

Spojnicí mezi etnografií a pedagogikou nabízí obor školní etnografie. Jedná se o obor, který sleduje dětské slovesné, písemné i neverbální projevy a obecně vývoj dítěte a jeho světa výhradně ve školním prostředí. V českém prostředí byla v roce 1991 založena Pražská skupina školní etnografie (PSŠE). Skupina se zařazuje pod vývojovou psychologii. A navazuje na britskou školní etnografii. Během longitudiálních výzkumů ve školním prostředí, kterých se účastnili i zahraniční badatelé,²⁸ využívá etnografických metod jako je pozorování a etnografický výzkum, některé z metod rozhovoru nebo dotazníkovou metodu. Z těchto studií vzešla například publikace *Co se v mládí naučíš...* (PSŠE, 2001), kde je část kolektivní monografie věnována tomu, jak se děti ve škole učí tzv. skryté kurikulum, tedy společenské hodnoty a postoje nebo jak vnímají a budují klima ve třídě – svou vlastní sociální skupinu. Jednotliví členové se po rozdělení skupiny v roce 2005 věnovali specifickým oblastem školní etnografie. Například monografie *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání* (Bittnerová, D., Doubek, D., Levínská, M., 2011) je zaměřena na střet kulturních prostředí žáků z majoritní společnosti a žáků z romského prostředí. Miroslav Klusák a Miloš Kučera vydali knihu *Dětské hry – Games* (2010). Ta bude uplatněna v dalších kapitolách této práce.

2.3.1 Vývoj dětí a jejich jazykových schopností

Vývoj dítěte až po jeho dospívání sleduje vývojová psychologie. Zabývá se jednotlivými oblastmi psychiky i osobností jako celkem a snaží se porozumět mechanismům vývoje (Vágnerová, M., 2012). Během tohoto vývoje lze dobře sledovat, jak se vyvíjí schopnost používání řeči a také to, jak je nepřímo využíván slovesný folklor k rozvoji této schopnosti – v případě dětí od narození do chvíle, kdy jsou schopny se samy smysluplně vyjadřovat a používat mateřský jazyk, je to především folklor pro děti. Následně se děti samy, i když o tom nevědí, pomocí dětského folkloru, a především her, procvičují v používání jazyka. Pro ucelený pohled na dětský folklor je více než vhodné věnovat alespoň kapitolu zběžnému exkurzu do vývojové psychologie a s ní spojených jazykových schopností dítěte. Oporou pro téma vývojové psychologie bude především monografie autorky M. Vágnerové (2012).

²⁸ Spolupráce s francouzskou skupinou školní etnografie ESCOL se členy Bernard Charlot, Élisabeth Bautier a Jean-Yves Rochex.

V kapitole Dítě (2.2) je již zmíněno, že faktory ovlivňující vývoj dítěte jsou dědičnost, prostředí a výchova. Co se týče prostředí, Vágnerová (2012) vyzdvihuje jako ty nejdůležitější determinanty rodinu a sociokulturní faktory, které ovlivňují psychiku dítěte. Materiální prostředí, především jeho stabilitu, strukturovanost a předvídatelnost označuje jako důležité pro kognitivní vývoj. Za obecně důležitou považuje socializaci²⁹ (rozvoj společensky podmíněných zkušeností), pro kterou je nezbytná interakce s ostatními lidmi a v konkrétním kontextu, který často utváří daná kultura. Jako zcela nezastupitelnou složku Vágnerová uvádí rodinu, která je pro dítě zprostředkovatelem nejrozličnějších zkušeností, zdrojem jistoty a bezpečí, možností, jak sdílet přítomnost, ale také očekávat a plánovat. Zároveň rodina nabízí sdílení rodinných (i celospolečenských) rituálů, jako jsou Vánoce, narozeniny, rodinné výlety a jiné festivity.³⁰ Je třeba dodat, že významný vztah mají děti nejen s rodiči, ale také se sourozenci – ti starší jim jsou průvodci, těm mladším naopak pomáhají s orientací v dané kultuře. Právě v rodině se dítě poprvé může stát účastníkem určitých forem dětských her, či lépe her pro děti, doprovázených slovesným folklorem. O tom detailněji v kapitole *Folklor pro děti* (kapitola číslo 2.3.3).

Nezastupitelnou roli má ve vývoji dítěte také vrstevnická skupina (Vágnerová, M., 2012). Dítě se s vrstevníky porovnává, určuje, zda je dostatečně schopné v té dané věci v porovnání s členy skupiny. Vrstevnická skupina slouží dítěti jako prubířský kámen navazování dalších kontaktů³¹ mimo rodinu. Dítě díky této skupině poznává i jiná rodinná prostředí, povahy a schopnosti ostatních dětí. Z vrstevnické skupiny si dítě může také odnést negativní vjemy: například pro něj může být obtížné se skupině přizpůsobit nebo může získat pocit, že z nějakého důvodu vybočuje. I to může ovlivnit jeho schopnost navazování dalších zdravých (či nezdravých) společenských vztahů. Vágnerová dále mluví o nutnosti individuální zkušenosti dítěte, která je nabývána skrze všechny tři determinanty (dědičnost, prostředí i výchovu), a také o zprostředkování obecné zkušenosti, což vysvětluje jako jistou formu učení o lidském společenství a jeho návycích, očekáváních a o tom, co je správné a naopak. Tyto rané zkušenosti, které dítě dostává

²⁹ Právě k socializaci může ve všech stádiích vývoje dítěte sloužit folklor pro děti a dětský folklor – především hra.

³⁰ Z hlediska etnologie lze tyto výlety, festivity – slavnosti, nebo například specifický druh komunikace, či cokoliv dalšího, co je pro danou rodinu specifické a nezaměnitelné, nazvat jako interní folklor (dané rodiny).

³¹ Právě k navázání kontaktu nebo trávení času může sloužit svým způsobem ritualizovaný systém – právě hra. Dětská výzva jinému dítěti „pojď si se mnou/s námi hrát“ ve verbální, či neverbální formě je vlastně tou nejjednodušší formou, jak navázat mezi sebou kontakt.

z rodinného prostředí i vrstevnické skupiny, mají nezastupitelnou roli při dalším vývoji. Může jít například o schopnost vyrovnat se s negativními zážitky a zátěží.³²

Vágnerová (2012) také zmiňuje rozdíly mezi vývojem chlapců a dívek: u dívek lze sledovat rychlejší zrání mozkových struktur s menší vyhraněností pro jednu, nebo druhou hemisféru. U chlapců je zrání pomalejší, ale dříve se diferencuje převládání konkrétní hemisféry. Zrání dívek je podle Vágnerové (2012), především v rychlosti jazykového vývoje a na začátku školní docházky, výrazně výhodnější – díky němu se dívky zpravidla rychleji naučí mluvit a lépe se zorientují při nástupu do školy. Obecně (nezávisle na pohlaví) o psychickém vývoji Vágnerová píše, že zpravidla není plynulý ani rovnoměrný a velkou roli hraje individualita a specifika daného dítěte (Vágnerová, M., 2012, str. 28–29),

Sledování a popisu jazykového vývoje dítěte nejlépe odpovídají stadia kognitivního vývoje tak, jak je navrhl Piaget (Piaget, J. a Inhelderová, B., 2010). Ten vystavěl svou teorii o jednotlivých stádiích vývoje dítěte na předpokladu, že vrozené dispozice dítě v kombinaci s úrovní vývoje určují, jak bude chápat okolní svět a jak na něj v určitých momentech zareaguje. Piaget také zohledňuje individualitu dítěte, takže tvrdí, že vývoj probíhá jak plynule, tak skokově v závislosti na daném stupni vývoje, předpokladech a schopnostech jedince a schopnostech dětského uvažování. Vyděluje dva důležité procesy z hlediska vývoje. Jsou to asimilace a akomodace. Asimilace je způsob vykládání nových informací, přizpůsobování se novým kognitivním schématům a zkušenostem, nové využití již existujících schémat. Akomodace je přizpůsobování a přepracování stávajících kognitivních schémat.

Samotný kognitivní vývoj pak probíhá dle Piageta takto: fáze senzomotorické inteligence, předoperační fáze (ta se samostatně dělí na fázi symbolického a předpojmového myšlení a fázi názorného, intuitivního myšlení), fáze konkrétních logických operací a fáze formálních logických operací. Fázi senzomotorického vývoje trvající zhruba do dvou let charakterizuje Vágnerová (2012, str. 44) jako „*období primárního rozvoje poznávacích procesů (...) poznávání malého dítěte je závislé na smyslovém vnímání a motorických dovednostech, tj. manipulaci s objekty. Poznávání a učení probíhá jen v kontaktu s reálným světem.*“ Předoperační fázi probíhající od dvou

³² I v tomto případě lze sledovat důležitost ritualizované hry pro vývoj dítěte. Pokud má hra jasná pravidla, která dítě dobře zná a jsou předem daná, zažívá během hry zpravidla situace úspěchu i neúspěchu a s oběma se musí umět vyrovnat. Zároveň ale ví, že hru lze při nejbližší vhodné příležitosti opakovat a že může být vystaveno opačné situaci (tedy výhře, nebo prohře) než při předchozí zkušenosti. Dítě se tak může stát odolnější vůči neúspěchu – má naději, že při příští hře může zažít svůj úspěch.

do sedmi let lze popsat jako období poznávání a zároveň jako prelogické období. Její první část, fáze symbolického a předpojmového myšlení, odpovídá věku od dvou do čtyř let a lze ji popsat takto: *„Dítě přestává být ve svém poznávání omezeno jen na aktuálně vnímané a manipulovatelné objekty. Už si dovede představit nějaký objekt nebo činnost a její výsledky, aniž by ji muselo skutečně provádět. Procesy směřující k poznávání mohou probíhat jen v mysli, např. na úrovni představ či slovních označení. Dítě tohoto věku už ví, že různé symboly, např. obrázky, mohou představovat nějaký objekt nebo činnost. Rozvoj symbolického myšlení je spojen s rozvojem jazyka, dítě se naučí přijímat informace a vyjadřovat své názory,“* (Vágnerová, M., 2012, str. 44). Pro téma sledované v této diplomové práci je důležité, že zhruba v tomto období se dítě může začít odchylovat od folkloru pro děti – takového projevu, který pro něj vytváří dospělý a dítě na něj reaguje buď opakováním, nebo doplněním konkrétního slova. Může se začít zapojovat do dětského folkloru/folkloru dětí jako takového – tedy toho, který je vytvářen dětmi samotnými pro vlastní vrstevníky a spoluhráče. Dítě je schopno samostatně participovat na hře nebo jiném druhu dětského folkloru, je schopno vytvářet iluzi hry, kdy se něco děje „jenom jako“, a zároveň se může začít učit slovní doprovod hry (říkanku, předem daný dialog).

Další fáze vývoje pokračuje druhým stadiem předoperační fáze – fází názorného, intuitivního myšlení trvající od čtyř do sedmi let a odpovídá tedy předškolnímu věku dítěte (Vágnerová, M., 2012). Toto období je charakteristické především nedostatečně flexibilním a nepřesným uvažováním, které ne vždy respektuje pravidla logiky. *„Zjevná podoba světa má natolik dominantní význam, že její proměnu chápou [děti] jako ztrátu původní totožnosti. Předškolní děti rozumějí trvanlivosti existence objektů vnějšího světa, ale ještě si neuvědomují, že trvalé jsou i jejich podstatné vlastnosti. Dětské uvažování je egocentrické a ulpívající na viditelných aspektech,“* (Vágnerová, M., 2012, str. 41). Při fázi konkrétních operací, ve věku od sedmi do jedenácti let, přichází proměna dětského uvažování především v tom, že jsou děti schopny pochopit základní zákony logiky, mohou uvažovat o konkrétní situaci nebo objektu v různých perspektivách, jsou schopny pracovat s postupy a různě je modifikovat dle aktuální potřeby. V této fázi jsou tedy zřejmě schopny složitějších her, kde je třeba zapojit fantazii, více přemýšlet a promýšlet různé strategie, mohou aktivně produkovat krátké slovesné útvary. Během poslední fáze, fáze logických operací (v jedenácti až dvanácti letech), se prohlubuje hypotetické uvažování. Uvažování není závislé na konkrétně sledovaném nebo řešeném problému, dítě může přemýšlet o možnostech, které reálně neexistují, a je schopno tuto existenci, či neexistenci

samostatně vyhodnotit. Také je schopno uvažovat abstraktně a přemýšlet o situacích, které by teoreticky mohly nastat.

Jazykový vývoj částečně kopíruje ten psychologický a kognitivní. Již v prenatálním období dítě s okolím svým způsobem komunikuje – především dotykem (Saicová Římalová, L., 2016). Po narození se hlavním prostředkem komunikace stává pláč, který je následován úsměvem. Na něj navazují okolo třetího měsíce života pokusy o různé zvuky a poté učení se, jak zacházet s hlasem a mluvidly. Okolo šestého měsíce přichází žvatlání,³³ v období sedmého až desátého měsíce opakování slabik (okolo osmého dítě začíná používat řeč – resp. vše, co je schopno z ní napodobit – záměrně). Začíná také tvořit tzv. protoslova a komunikuje také gesty. Okolo prvního roku života děti mohou začít používat první slova, zhruba za dalšího půl roku je dítě schopno tvořit dvouslovné výpovědi. V druhém až třetím roce se dítě učí používat víceslovné výpovědi, začíná užívat minulý čas a chápe zástupné symboly (například obrázky) a jejich funkci, začíná skloňovat a časovat. Výpověď je obohacena o spojky a předložky, dítě se učí používat předpony a přípony slov. V tomto období o sobě dítě běžně hovoří ve třetí osobě. Kolem třetího roku se dítě začíná cíleně ptát na osoby, objekty a situace ve svém okolí. Toto období je také nazýváno obdobím otázek (nejdříve *co to je?*, později *proč?*). Následuje období nástupu do mateřské školky, kdy by dítě mělo být schopno komunikovat tak, aby mu bylo možné porozumět. V tomto období se také dítě častěji začíná potkávat se svými vrstevníky a cizími dospělými osobami. Dítě si rozšiřuje slovní zásobu, učí se komunikovat. Začíná řešit různé logopedické problémy. Následuje fáze, kdy je dítě školákem. Takřka denně se setkává se spisovným jazykem, je nuceno komunikovat s vrstevníky i dospělými. Denně používá jazyk k tomu, aby se zapojilo do běhu školní hodiny i dalších školních náležitostí (přestávky, komunikace s vrstevníky v družině, u oběda). V tomto období je schopno rozlišovat mezi jednotlivými slovními druhy a jejich významy, je také schopno vnímat složitější významy slov a rozdíly mezi nimi (například o pět x opět).

Aby se dítě mohlo řečově rozvíjet, musí mít dostatečné množství podnětů ve svém okolí (Saicová Římalová, L., 2016, srov. Vágnerová, M., 2012). Nejdůležitější roli v raném vývoji dítěte hrají rodiče a komunikace s nimi. Komunikaci rodičů (zejména matky) s dítětem se věnuje množství výzkumů a je označována jako řeč orientovaná na dítě. Jedná

³³ Dítě nezávisle na tom, jaký je jeho mateřský jazyk, začíná používat fonémy b, p, m, d, n (Vágnerová, M., 2012).

se o specifický řečový registr,³⁴ který využívá rodič v komunikaci s dítětem a který je charakteristický zvýšením položení hlasu, množstvím pauz v řeči a výraznější intonací, zjednodušením používané slovní zásoby a zařazením tzv. dětských slov, používáním zdrobnělých výrazů – deminutiv, častým opakováním, tzv. nálepkováním – pojmenováváním předmětů v okolí a množstvím neverbální komunikace. Velmi podobný charakter jako řeč orientovaná na dítě mají některé projevy folkloru pro děti (o tom v příslušné kapitole).

V době, kdy už je dítě schopno interagovat s dalšími dětmi, je podstatná právě hra. Vágnerová (2012) dělí hru na symbolickou a tematickou. Symbolická hra umožňuje dítěti vyrovnat se s realitou všedního dne. Dítě může znovu projít určitými situacemi, modifikovat své reakce. V tematické hře dítě procvičuje své budoucí role, a to nejenom roli rodiče (maminka, tatínek), ale také roli například podřízené osoby, nebo naopak nadřízené.

Hra u dítěte rozvíjí řečové schopnosti – dítě se učí komunikovat s dalšími hráči, slyší další mluvčí (kteří mohou říkat totožná slova – například říkanku, která je součástí hry), může porovnat jejich výslovnost, dikci, hlasitost mluveného projevu. Mladší děti si mohou ve společnosti starších (nejen během hry) ujasňovat funkci gramatických pravidel (Jagošová, A., 2020). Učit se nápodobou jazyka starších. Předškolní a děti mladšího školního věku si během svých řečových projevů před spolužáky mohou ověřovat zásady smyslu pro humor. Během hry si děti mohou procvičovat schopnost přemýšlení a používání fantazie, a především schopnost vyjádření svých imaginárních představ – například jsou-li pasovány do nějaké role (maminka, hlídač, nebo zloděj), musejí se jí přizpůsobit i svým verbálním vyjadřováním. U her, kde je třeba vyjmenovávat množství předmětů, lidí nebo čehokoliv jiného dle zadání, mohou trénovat slovní zásobu a učit se jí během hry od dalších hráčů a také paměť. Obdobně fungují hry, kdy děti za určitým účelem vyjmenovávají číselnou řadu. U her, kdy děti napodobují nějaký zvuk (například jak dělá některý druh ptactva), se učí používat mluvidla, pracují se zvukem jazyka (nezávisle na jeho významu). Specifickou formou jsou vtipy, anekdoty a delší žánry slovesného folkloru, kdy se dítě učí pracovat s delším řečovým úsekem tak, aby bylo schopno vše dobře vysvětlit a své vrstevníky nejčastěji pobavit, nebo vystrašit. Jakákoliv

³⁴ Řečový registr je soubor jazykových prostředků, který mluvčí volí dle dané situace. Hayes vyděluje pět druhů konkrétních řečových registrů: *deklamační* (používaný při formálních projevech), *formální* (nejčastěji užívaný při projevech k autoritám), *informativní* (při rozhovorech s cizími lidmi), *familiární* (při konverzaci mezi přáteli nebo známými, užívání gramatických forem, které by mluvčí při psaném projevu nepoužil), *intimní* (registr používaný při kontaktu s nejbližšími osobami; jeho součástí jsou různé zkratky nebo vlastní slova, která pochopí pouze daný okruh adresátů), (Hayes, N., 1998). Kubalík (2017, NESČ) používá pro označení *baby talk* (dětská řeč, řeč orientovaná na dítě) termín *dětský registr*.

forma hry odpovídající některé formě dětského folkloru předpokládá, že dítě bude komunikovat s okolím, bude schopno se s ním dorozumět pomocí jazyka (nebo protoslov) a bude schopno vnímat verbální pokyny.

2.3.2 Folklor dětí (dětský folklor)

Folklor dětí je takový folklorní projev, který produkují děti samy a pro sebe navzájem. Jedná se o fenomén, který děti vytvářejí ve svém společenství odedávna a přetrvává stále. Mění se pouze jeho podoba. Mezi prvky dětského folkloru patří orální slovesné útvary: vyprávění delších či kratších příhod, anekdot nebo komentování aktuální situace. Patří sem ale také různé hry (více či méně organizované), které jsou často doprovázeny říkankou nebo ustálenou formou dialogu mezi dvěma nebo více dětmi. Právě těmi se tato práce přednostně zabývá. Pro úplnost, dětskou hrou v tomto kontextu není míněno hraní si například s panenkami, ale ucelený dětský projev, který je výsledovatelný ve více dětských kolektivech v podobné formě, nebo opakovaně v jednom dětském kolektivu a se stejnými charakteristickými rysy.

Dětskou hru definují Klusák a Kučera (2010, str. 29–30) s rozšířením definic Huizingy a Cailloise jako „svobodnou, k níž hráč nemůže být nucen, aniž by hra okamžitě přišla o svou povahu přitažlivé a radostné zábavy (...), vydělenou z každodenního života, vepsanou do předem daných časoprostorových mezí (...), nejistou, jejíž průběh ani výsledek nemůže být předem určen, v níž je hráči a jeho iniciativě a invenci nezbytně ponechán určitý prostor (...), neproduktivní, jež nevytváří ani hodnoty ani majetek, ani žádné nové prvky, a která s výjimkou cirkulace majetku uvnitř kruhu hráčů vyúsťuje v situaci identickou jako byla na počátku hry (...), podřízenou pravidlům, podléhající konvencím, které pozastaví po doby hry působnost běžných zákonů a zavedou během trvání hry zákony nové, které jedině ve hře platí (...), fiktivní, doprovázenou specifickým vědomím alternativní reality nebo neskrývané iluze ve vztahu k běžnému životu.“

Dětská hra pomáhá dítěti zorientovat se ve světě, najít si v něm svou roli a připravit se na roli budoucí. Hry, které byly zapsány kolem poloviny 20. století (například Zdenkou Jelínkovou,³⁵ 1954, srov. 1962), tuto přípravu na budoucí genderové role ve společnosti

³⁵ Jméno Zdenka Jelínková (1920–2005) se v této práci objevuje poměrně hojně. Je proto třeba alespoň krátce se zastavit u osobnosti této významné etnoložky a etnochoreoložky. Jelínková pocházela z Velké nad Veličkou na Hornácku (o jednotlivých etnografických regionech Moravy v samostatné kapitole 4.2). Absolvovala učitelský ústav, následně vyučovala v několika základních školách a začala se věnovat výzkumu dětského folkloru. Později pracovala v *Ústavu pro lidovou píseň* v Brně. Utvořila na základě Tyršova tělocvičného názvosloví taneční názvosloví, které se používá dodnes. Jako jedna z prvních výzkumníků využívala během terénních výzkumů filmový záznam (Pavlicová, M., 2012).

dokládají například použitím předmětů, které měly ve hře konkrétní roli – u dívek panenky jako příprava na budoucí mateřství, u chlapců dřívka nebo klacky, kterými bojovali jako vojáci. Hra děti vzdělává a vychovává (Jelínková, Z., 1954, srov. 1962). Učí se při ní vytrvalosti, soustředění, ale také pohybu, postřehu a pohotové reakci. Nedílnou součástí velkého okruhu her je také slovesný projev – děti se učí říkadlo si správně zapamatovat, spojit ho s motorikou nebo včas reagovat předem danou frází. Učí se pohybovat a vykonávat úkoly dle daných instrukcí. Během hry procvičují schopnost vyjmenovat množství slov dle zadaného tématu (zvířata, činnosti apod.), budují schopnost recitace. Zároveň na ně klade hra nárok plnění určitých úkonů, přemýšlení nad jednotlivými fázemi, nutnost spojení textu (nebo zpěvu) a předem daného, nebo aktuálně vymyšleného pohybu. Děti si při hře jsou navzájem učiteli – učí se mladší od staršího nebo méně zkušený hráč od toho zkušenějšího. Na zdatnější hráče připadá úkol verbálně i neverbálně hru vysvětlit těm nově přichozím, pracovat s dostatečnou slovní zásobou a znalostí hry tak, aby ji noví hráči co nejrychleji pochopili. Hra jako taková klade na dítě nároky, zároveň ji ale samy děti cenzurují tak, aby byla v rozmezí jejich schopností, a to jak pohybových, tak slovesných. Zároveň žádná hra není pro dítě povinná, může si tudíž vybrat, zda bude jedním z participantů (Jelínková, Z., 1954).

Popis, kterým Jelínková definuje dětskou hru, je takřka obdobný tomu, který pro dětský folklor včele s dětskou hrou používá Elizabeth Tucker (*Children's Folklore*, 2008, srov. Janeček, P., 2013). Ta navíc dodává, že dětská hra je proměnlivá a neustále se vyvíjí, ovšem pouze v některých aspektech. Její charakteristické znaky zůstávají stále stejné. Obdobně jako její tvůrci – samy děti, jež svou vlastní kreativitou posunují dětskou hru (dětský folklor) stále dál. Je reflexí okolního světa – dnes budou děti mnohem častěji hru směřovat do prostředí imaginárního supermarketu než do období polních prací. Součástí doprovodných říkanek se mohou stát dětští nebo televizní hrdinové.³⁶ Jiné jsou hry dívek, jiné chlapců. Závisí na věku dětí i na složení skupiny (více dívek, chlapců, více mladších, starších). I přes rozdíl více než padesáti let mezi pracemi Jelínkové a Tucker se kategorie, které obě badatelky vymezily pro dětský folklor, takřka shodují. E. Tucker rozděluje dětskou zábavu (dětský folklor) na *speech plays* – hry založené na využití jazyka a řeči; *routines of victimization* – hry založené na momentu překvapení, leknutí nebo ponižování; *counting-out rhythms* – odpočítávací hry, *handclapping rhythms* – tleskácké hry, *jump-rope rhythms* – hry spojené se skákáním

³⁶ To bude předmětem kapitoly o současném dětském folkloru.

přes švihadlo, *taunts and countertaunts* – posměšky a jejich oplácení; samostatnou kategorií jsou písňe, vtipy a hádanky. Tucker vyděluje jako zvláštní kategorii také *finger games* – prstové hry/hry s prsty; *chalk diagram games* – hry, které využívají polí nakreslených křídou; *running and chasing games* – honičky a chytačky, hry založené na pohybu a běhu; hry s míčem a jako poslední kategorii uvádí nebezpečné hry. Všechny výše uvedené hry (nebo alespoň některé jejich varianty) potřebují k tomu, aby je děti mohly provozovat, nějaký slovní doprovod, říkanku, předem daný monolog, předříkávané zadání nebo zpívaný text. Tucker okrajově zmiňuje také kategorii dětských narativů, kam zahrnuje vyprávěné žerty, příběhy a legendy. Jako specifickou formu dětské hry uvádí dětské rituály (příkladně Halloween). Toto dělení svým pokrytím dětského folkloru odpovídá kategoriím navrženým Zdenkou Jelínkovou (1954): hry pohybové;³⁷ hry pohybové s náčiním;³⁸ hry pohybové se slovním doprovodem;³⁹ hry smyslové a společenské;⁴⁰ drobné hry a zábavy; hry obřadní; rozpočítávadla a říkadla. Leščák a Sirovátka (1982, srov. Janeček, P., 2013) jako zvláštní kategorii dětských her vyčleňují ještě řečové hry založené na imitaci ptactva nebo předmětů (mlýnské kolo, zvony). U her obřadních se Jelínková a Tucker snad nejvýrazněji rozcházejí zaměřením jednotlivých her. Jelínková jako obřadní hry chápe hry–divadelní scény, které děti předváděly během koledování, například hra o svaté Dorotě. Tedy hry, které se děti naučily zpaměti, často za přispění dospělých, a jejichž podoba a charakter zůstával takřka neměnný. Tucker vedle

³⁷ Příkladem může být *Na hada z Velké nad Veličkou*: „Hráči (chlapci i děvčata) utvoří zástup a uchopí se navzájem okolo pasu. První v zástupu je hlavou, poslední ocasem. Hlava chytá ocas. Ocas se snaží uniknout, aniž by se oddělil od ostatních hráčů. Rozmanitě kličkuje a ubíhá a s ním i celý zástup. Jakmile chytne hlava ocas, postaví se ocas v čelo zástupu a stává se hlavou. Hra se opakuje tak dlouho, až se vystřídají všichni hráči.“ (Jelínková, Z., 1954, str. 15–16).

³⁸ Jedná se například o hru „na třetího“, různé formy vybíjení nebo předávání míče. Slovním doprovodem je nejčastěji vyvolávání jmen dalších hráčů, nebo jednoduché pokyny jako „stát“, odpočítávání číselné řady nebo aktuálně vymyšlené pokyny k činnostem, které mohou sloužit jako trest při chybě ve hře – „udělej tři dřepy“. Z novodobého folkloru lze do této kategorie zařadit hru Cukr, káva, limonáda (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 393–394), kdy na výkřik „cukr, káva, limonáda, čaj, rum, bum“ děti běží k tomu, kdo slova vyřkl. V době, kdy se tento hráč otočí, musí běžící jakoby zkamenět a zůstat bez pohybu.

³⁹ Do této kategorie Jelínková řadí také hry, jejichž součástí je zpěv a tanec. Například *Sel Petr proso* z Kostic a Tvrdonic. „(popis začíná textem písňe) ‚Sel Petr proso, i pšeničku, našli sme my tam křepeličku, křepeličku máme, křepela nemáme, křepeličko dupni, na křepela kukni, málo nás, málo, nás, pod, Aničko, mezi nás.‘ Tančí děvčata ve vázaném kruhu čelem dovnitř. Začínají tančit dvě. Uchopí se za ruce v kroužku zpěvu písňe se otáčejí obyčejnými kroky (2 v taktu) vpravo kolem. Na konec se k nim jmenovaná Anička připojí. Opakuje se stále dokola. Jakmile jsou všechny v kole, podobně se pak zase jedna po druhé odesílá částici: ‚Moc nás, moc nás, di, Aničko, přeč od nás‘,“ (Jelínková, Z., 1962, 2. díl, str. 38).

⁴⁰ Tyto hry odpovídají svým zaměřením nejvíce kategorii *speech plays* dle rozdělení Tucker. Zároveň se může jedna o hry založené na postřehu nebo hádance. Například „Na zlatý střevicek: „Děvčata sedící v těsném kruhu podávají si pod koleno ‚střevicek‘ (nějaký předmět). Jedno děvče se postaví mimo kruh a čeká, až je zavolají zpět. Pak hádá, u koho ‚střevicek‘ je. Může hádat třikrát. Neuahádne-li ani po třetí, musí hádat znovu. Najde-li jej, sedne si na místo té, u níž byl ‚střevicek‘ nalezen,“ (Jelínková, Z., 1954, str. 104). Jelínková sem také řadí hry, které vyžadují kreslení na papír (nebo třeba křídou na zem) jako je hádání slov – „šibenice“.

toho jako obřadní hry chápe dětské obřady prováděné dětmi a pro děti, bez zásahu dospělého, jejichž charakter má sice pevný řád, ale může vybočit vzhledem k aktuální situaci a složení hráčů. Obě badatelky mluví ale o obřadních hrách jako o fenoménu, který zřejmě původně přišel ze společnosti dospělých, zachoval si své náležitosti, ale obsahově se již vyprázdnil.

E. Tucker (2008, srov. Janeček, P., 2013) se také se všemi svými předchůdci (například Leščák a Sirovátka, 1982) shoduje na tom, že dětský folklor je jedním z nejautentičtějších, nejživějších a nejspontánnějších lidových projevů. Dětský folklor má neustále dostatečné množství nositelů, tím pádem i velkou schopnost autocenzury a možnost proměny. Pro úplnost je třeba dodat ještě jednu možnost kategorizace dětského folkloru. Leščák a Sirovátka (1982) nabízejí de facto nejjednodušší (ze všech monografií, které jsou v této práci analyzovány) variantu dělení dětského folkloru. Je to folklor dětí v rodině, folklor dětí mezi sebou a folklor dětí v obci. Pro tuto práci je však zcela neadekvátní.

Miroslav Klusák a Miloš Kučera navrhuji v monografii *Dětské hry – Games* (2010, srov. Janeček, P., 2013) jiné dělení dětských her a zábav. Autoři analyzovali hry dětí od první do deváté třídy v prostředí základní školy. Kategorizace navržená Klusákem a Kučerou vychází z Opieova rozdělení dětských her a dále je doplněna o kategorie, které byly vytvořeny na základě analýzy dat získaných etnografickým výzkumem ve školním prostředí. Autoři rozdělují dětské hry na následující kategorie (Klusák, M. a Kučera, M., 2010): 1) *honičky* (s dalším dělením *chytačky*,⁴¹ *vybiky*⁴² a *šlapačky*⁴³); 2) *chytačky*;⁴⁴ 3) *schovky* (s dalším dělením *ukrývání (se)*,⁴⁵ *vražedný pohled*⁴⁶

⁴¹ Například hra *baba*, nebo *Na Mrazíka (Mrazík)*. Druhá ze zmíněných her se hraje takto: „vybraný Mrazík udělá honěného zatuhlým, vybrané Sluníčko ho osvobodí,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 143).

⁴² Například hra *Na jelena*. Hraje se takto: „hází se míč po jelenovi uprostřed [kruhu, který utvoří všichni ostatní hráči], ten [jelen] nepřijde o život, když ho [= míč] chytí,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 145).

⁴³ Například hra *Stíny* nebo *330 stop*. Hra *Stíny* se hraje takto: „v kruhu se šlape na stíny,“ hra *330 stop* takto: „dívky stojí po třídě, pak se k sobě přibližují třemi kroky, pak se snaží jedna druhé šlápnout na nohu,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 146).

⁴⁴ Například *Rybičky*, *rybičky*, *rybáři jedou* s těmito pravidly: „jeden (...) na jedné straně, ostatní se rozbíhají proti němu, zasažení chytají s ním,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 146), ale také (*Pan*) *čáp ztratil čepičku*, kdy děti dle zadání běží k předmětu určité barvy a mají za úkol se ho chytit.

⁴⁵ Například hra *Píkola*. Jde o typ schovávačky, která musí být nutně zahájena tím, že ten, který bude schované hledat řekne „Před pikolou, za pikolou nikdo nesmí stát, nebo nebudu hrát – už jdu!“

⁴⁶ Například hra *Městečko Palermo*. Na různých internetových stránkách je uvedeno několik možností, jak hru hrát. Jedna z nich ji popisuje takto: „[Hráči] si mezi sebou vyberou vypravěče. Vypravěč se postaví a ostatní hráči v kroužku jakoby usnou (položí hlavu do klína a zavrou oči). Vypravěč [řekne] (...) ‚Městečko Palermo usíná‘ a poté chodí kolem kroužku. Klepáním prstem na daného hráče vylosuje postavy vraha a šerifa [častěji se postava jmenuje Detektiv Katány]. Další kola se postupuje stejně. Všichni spí, zatímco vrah na chvíli vstane a ukáže na svou oběť, šerif vstane a ukáže na toho, o kom si myslí, že je vrah. Až se tyto pokyny splní, vypravěč řekne ‚Je ráno a městečko Palermo se probouzí bez...‘ a vysloví

nebo před pedagogem⁴⁷); 4) lovy (s dalším dělením s pedagogem⁴⁸ nebo mezi dětmi⁴⁹); 5) závody (s dalším dělením postupy,⁵⁰ postřehy⁵¹ nebo volné místo⁵²); 6) souboje (s dalším dělením boje⁵³ a parta a sbírky⁵⁴); 7) výdrže (s dalším dělením rovnováhy, stoje,⁵⁵ řetězy a hromady⁵⁶ a ruchy⁵⁷); 8) školky (s dalším dělením dívčí školky,⁵⁸ klučičí školky⁵⁹ a společné školky⁶⁰); 9) bravura (s dalším dělením „pravdy“ úkoly⁶¹ a (rizika) poškození a sebepoškození⁶²); 10) lekačky (s dalším dělením náhlý dotyk⁶³ a ostatní (hlavně sebrání věcí)⁶⁴); 11) hádanky (s dalším dělením spíše tradiční scénáře,⁶⁵ teritoria a terče

jméno vrahem zabitého hráče. Ten odstoupí ze hry a spustí se debata. Každý hráč má právo dát svůj hlas na hráče, o kterém si myslí, že je vrah. Pokud svým hlasováním vyřadí špatnou postavu, opět usnou a hra se zase opakuje vzbuzením vraha. Pokud trefí vraha, hra je u konce a vyhráli obyvatelé městečka Palerma. Pokud vrah zůstane neodhalen až do vyřazení posledního hráče, hra končí a vyhrává vrah,“ (dostupné z: cs.wikipedia.org/wiki/M%C4%Bste%C4%8Dko_Palermo).

⁴⁷ Například hra *Podstolová*, kterou monografie popisuje takto: „jeden žák vyhlíží třídní učitelku a na jeho znamení se ostatní schovají pod lavici,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 149).

⁴⁸ Zde je jako příklad uvedena například *Prstová abeceda*, kterou používají dívky k dorozumívání mezi sebou, aby nemusely mluvit. Patří sem také různé formy psaníček a lístečků.

⁴⁹ Jedná se o hry, kdy jeden z hráčů něco hledá a ostatní se mu snaží napovědět předem danými hesly. Například *Přihořívá*, kdy hráči hledajícímu říkají *přihořívá, hoří* nebo naopak *samá voda*.

⁵⁰ Například hra *Cukr, káva, limonáda* je založena na principu rychlosti, kdy se hráči snaží dostat na druhou stranu pole. Vybraný hráč odříkává „*Cukr, káva, limonáda, čaj, rum, bum,*“ pak se otočí a běžící hráči musí strnout. Vyhrává ten, co se ve vymezeném čase dostal na druhou stranu pole.

⁵¹ Například hra *Kuba řekl* s těmito pravidly: „vybraný ‚Kuba‘ dává povely, ostatní je mají uposlechnout, jen pokud jsou uvezeny ‚Kuba řekl‘; kdo se splete, prohrává,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 152).

⁵² Například hra *Molekuly* nebo *Já hloupá kuchařka* s těmito pravidly: „Já hloupá kuchařka jsem dala do polívky místo pepře...‘ a řekne např. název stromu; ta, která jím tajně je, vyběhne a obíhá zídku, aby ji kuchařka nechytila,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 155).

⁵³ Například hra *Páka*.

⁵⁴ Například *Hra s kartami Pokémonů* nebo s kartami *Magic*. Podléhá pravidlům předloženým institucí, která karty vyrábí. Nebo hra na *Bunkr* – jde o stavění opevněných bunkrů nejčastěji v přírodě a následnou obranu tohoto místa.

⁵⁵ Například hra *Sochy* s těmito pravidly: „sochař (...) ostatní ‚šteluje‘, vypadne kdo nevydrží těžkou pozici,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 159).

⁵⁶ Například hry *London Bridge* (identická hra jako *Zlatá brána* s tím rozdílem, že se brána tvoří na anglickou píseň *London Bridge*), ale také *Kdo bude první v šatně*, jejímž základem je rychlý běh do šatny, (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁵⁷ Zde jde o zábavy jako *Cvakání propisovacími tužkami*, *Houpání na židli* nebo také o *Bitku celé třídy* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁵⁸ Do této kategorie her patří *Guma* (také jako *Skákání gummy*), *Tleskání* (tleskáci hry ve dvou nebo více hráčích – bude jim věnována pozornost v dalších kapitolách), *Přebírání* (přebírání provázku), nebo také *Paci paci* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁵⁹ Do této kategorie patří hry, které není třeba doprovázet ustáleným slovesným projevem. Například *Házení s hopikem*, *Hakisák*, *Play station* a hry na něm i *Počítačové hry* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶⁰ Například *Skákání panáka*, ale také různé tleskáci hry jako *Šly tři opice do porodnice* (bude jim věnována pozornost v dalších kapitolách), (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶¹ Tato kategorie obsahuje hry, při kterých se plní úkoly, například *Flaška*, ale i *Psaní na lavici* nebo hra o to, kdo nejvíce naštvě učitele (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶² Sem patří například *Házení plastovou lahví* nebo *Fotbal s pomerančem* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶³ Například *Vysílání prasátek*, *Házení houbou* nebo *Štronzo–alo* s následujícími pravidly: „někdo si vzpomene, ukáže na jiného prstem a řekne ‚Štronzo‘; ten zkamení, dokud ho zařikávač neosvobodí pomocí ‚Alo‘,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 169).

⁶⁴ Například *Prodávání penálů* (penál (nebo cokoliv jiného) je ukraden majiteli a prodáván ostatním), *Kradení svačtin* nebo *Schování bot* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

(s tužkou),⁶⁶ slovní hry⁶⁷ a karty a stolní hry⁶⁸); 12) horory (s dalším dělením *tradiční dramata*,⁶⁹ *stigmatizace*, *ostrakismus*, *šikana*⁷⁰ a jiné⁷¹); 13) nápodoby (s dalším dělením *textová a grafická tvorba*,⁷² *škola explicitně (bez znázornění scénářem se zvířátky)*,⁷³ *rodina*, *rodiče*, *rodičovství explicitně*,⁷⁴ *zvířátka a jiní tvorové*,⁷⁵ *malé iluze a „morfování“*⁷⁶ a *větší scénáře a role – vkus a styl*⁷⁷); 14) *trefování* (s dalším dělením *štěstí*, *hazard*,⁷⁸ *vržení (podklouznutí nebo smýknutí) tužky*⁷⁹ a *další (často sporty)*⁸⁰); 15) *gender* (s dalším dělením „*společenské*“ hry,⁸¹ *spatřit*, *sáhnout*, *táhnout*,⁸² *tábory (často kritika opačného pohlaví)* a *párování a výběry*.⁸³

V této diplomové práci je na dětské hry nahlíženo optikou dětského slovesného folkloru. Ten se v jednotlivých kategoriích her, tak jak je vymezili Klusák a Kučera (2010,

⁶⁵ Například hra *Co se změnilo* (jeden odejde za dveře, ostatní v místnosti nebo vytyčeném prostoru něco změní, navrátilivši to má uhodnout), *Pantomima* nebo *Kufr*, kde je účelem „přiblížit spolužákovi slovo bez nápovědi kmene,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 172).

⁶⁶ Například hry jako *Lodě* nebo *Piškvorky* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶⁷ Zde se objevuje například *Slovní fotbal*, *Město, jméno, zvíře, věc*, *Šibenice* nebo různé *Hádanky* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁶⁸ V této kategorii lze najít například *Dámu*, *Člověče, nezlob se!*, *Pexeso* nebo množství karetních her.

⁶⁹ Například hra *Krvavé koleno* (bude blíže rozvedena v kapitole o současném dětském folkloru), nebo hra *Houby* s následujícím scénářem: „bába pošle do lesa dědka, ten jde a prozpěvuje si ‚Já jdu na houby, já jdu na houby‘: houby, děti na bobku, se schovají; bába jde na houby a prozpěvuje si ‚Já jdu na maliny, já jdu na maliny‘: děti zůstanou a bába se jich zeptá na jména [hub, která si předem hráči přidělili], přičemž sebere aspoň jednu jedovatou; doma bába uvaří polévku a když je divicimu se dědkovi špatně, vyjmenuje mu houby, co mu tam dala: při vyřčení jména té jedovaté se oba svalí na zem,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 175).

⁷⁰ V tomto případě se jedná o různé formy šikanování často nějak znevýhodněného (tloušťka, mlčenlivost) spolužáka či spolužačky, nebo různé formy tiché pošty, kdy je sdělovanou informací pomluva někoho ze třídy, nebo některého učitele (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁷¹ Autoři zde uvádějí okolo deseti her, jedná se však o hry, které si vymyslela vždy jedna konkrétní dětská skupina a nejsou obecně rozšířeny. Asi nejlepším příkladem je hra *Na domečky*, která má v dětském prostředí největší zastoupení (na rozdíl od ostatních). Hraje se takto: „pro kluky je červený koberec láva, kam dají boty a loví je ze stolů a židlí; pak z nich staví most; kdo spadne do lávy, končí; někdy přistrčen druhým,“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 177).

⁷² Sem řadí autoři *milostná psaníčka*, *různé lističky*, *třídní časopisy* nebo také množství *anket (například o nejoblíbenějšího spolužáka)*, nebo o hru založenou na skládačce z papíru *nebe*, *peklo*, *ráj* – jde tedy většinou o psanou formu projevu (Klusák, M. a Kučera, M., 2010).

⁷³ Jedná se o hry spojené se školním prostředím, například *hra na školu*, *psaní třídního deníku* nebo *předvádění učitele/učitelky*.

⁷⁴ Například *hra na rodinu*, *na těhotnou*, *na povolání*.

⁷⁵ Například *hra na křečky*, *na koťátka*, *na ovčí farmu*, ale i hra na herním zařízení – *Tamagoči*.

⁷⁶ Jde o hry jako *Na víly*, *Pokémoni*, *Šermování pravitkem* nebo *Na barmana*. (Klusák, M. a Kučera, M., 2010). Hráč předvádí určitou činnost, nebo se z něj stává příslušná postava a on jedná za ni.

⁷⁷ Podobná kategorie jako předchozí, ale zřejmě časově náročnější. Například *Na Popelku*: „dívky si hrají podle filmu ‚Tři oříšky pro Popelku‘...“, *Na nemocnici*, *Na módní přehlídku* nebo také *Čtení a vyměňování časopisů* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 183–184).

⁷⁸ Hry jako *Vykopávání věcí*, *Čára* nebo *Kostky*.

⁷⁹ Hry jako *Formulky* nebo *Závody s tužkou (verzatilkou)*.

⁸⁰ Například hry jako *Fotbal s bačkorou*, *Střelení prakem na cíl*, *Házení míče na koš* nebo *Volejbal s penálem*.

⁸¹ Například hry *Flaška* nebo *Nebe*, *peklo*, *ráj*, které se objevují už v předchozích kategoriích.

⁸² Například *Zvedání sukni*, *Otevírání holčičích šaten o TV*, *Cuchání vlasů* nebo *Přetahování*.

⁸³ Například *Psaníčka* nebo *Lov na devátáky*: „dívky se blíží k devátákům, jedna se schová za druhou, postrkují se; jindy je úkolem je označit samolepkou (...),“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 193).

viz výše), uplatňuje různým způsobem. *Honičky* svou náplní a takřka nulovou potřebou komunikace během hry samotné zcela neodpovídají tématu, které sleduje tato diplomová práce. De facto jediná komunikace mezi dětmi během honiček probíhá ve chvíli, kdy je třeba se na hraní hry mezi sebou domluvit, případně vysvětlit ji novému hráči. Nebo lze komunikovat během hry, kdy jde ovšem pouze o různé pokřiky, například vyvolávání jmen daného dítěte, které ostatní chytá, nebo různé škádlení. *Chytačky* jsou hry, které jsou obdobně jako honičky založeny především na pohybu. Přesto je na začátku každé nové hry, nebo jejího kola, potřeba pronést konkrétní ustálený text (například *Rybičky, rybičky*) nebo verše (například *Čáp ztratil čepičku*), čímž hra začíná. Zda tuto kategorii považovat za takovou, kde se uplatňuje současný dětský slovesný folklor, je velmi sporné. Některé hry si vystačí s krátkým zadáním, nebo žádným slovním doprovodem. Jiné bez příslušného výkřiku nebo předneseného verše zcela ztrácí pointu – nelze je hrát bez slovního doprovodu vyřčeného v předem dané formě, který často obsahuje zadání samotné hry. Co se týče her označených jako *schovky*, zřejmě se zde, až na naprosté výjimky jako hra *Pikola* nebo hry typu *Městečko Palermo*, žádný slovesný folklor nebo jasně daná formule pro oznámení začátku, nebo jiné části hry, neuplatňuje. Klusák a Kučera totiž uvádějí především různé typy schovek (hráčů samotných, i předmětů, které musí vybraný hráč hledat), které nepotřebují žádný slovní doprovod, nebo jen zcela minimální (například oslovení daného hráče určitým způsobem). *Lovy* jsou hry, jejichž hlavním cílem je nemluvit – buď komunikovat nelze (například během hodin), nebo nechtějí ostatní hráči vybranému dítěti, které něco hledá, napovídat slovy. Pro sledování dětského slovesného folkloru je tato kategorie tedy zcela bezpředmětná. *Závody*, jsou-li sledovány s přihlédnutím k současnému dětskému folkloru, jsou velmi podobné jako *chytačky*. Ustálený slovní doprovod se zde užívá pouze k zahájení některých her, nebo jejich kol. Anebo ho hra, vzhledem ke své povaze, nevyužije vůbec. Při *soubojích* je situace velmi obdobná. *Výdrže* z velké části také nenabízejí žádný slovesný folklor, až na několik výjimek v kategorii řetězy a hromady, například hru *London Bridge*, jejíž podmínkou je vždy zopakovat ustálený nápěv o několika verších. Zcela výjimečně se jeden příklad delšího slovesného útvaru objevuje také v kategorii *bravura*,⁸⁴ která je ovšem jinak (podobně jako *honičky* nebo *souboje*) zcela prostá jakýchkoliv ustálených jazykových projevů. *Lekačky* se také obejdou bez slovního doprovodu, který lze označit jako slovesný dětský folklor. Ze všech her označených jako *horory* lze pro analýzu slovesného dětského

⁸⁴ Jedná se o hru *Posílání křečka*, která funguje na principu básně odříkávané za konkrétních pohybů.

folkloru využít pouze hru *Krvavé koleno*.⁸⁵ Všechny ostatní hry uvedené v této kategorii nepotřebují žádný slovní doprovod, nebo je doprovází aktuální komentáře či připomínky hráčů, nikoliv zaužívaná forma říkanky nebo vyprávění. Kategorie *nápodoby* je natolik proměnná aktuálním obsahem jednotlivých her, že ji z hlediska slovesného folkloru dětí, za předpokladu sledování stále se opakujícího prvku, nelze nijak sledovat.⁸⁶ *Třeřování* a hry patřící do této kategorie jsou z hlediska dětského slovesného folkloru obdobně nezajímavé jako různé formy *honiček*, *chytaček* nebo *výdrží* – nemají žádný ustálený slovní doprovod. Hry označené jako *gender* jsou průřezem několika různých kategorií s tím, že hlavním aspektem hry je zapojení chlapců i dívek, kteří se mezi sebou nejčastěji různým způsobem škádlí. Zábavy dětí v této skupině zařazené lze sledovat výrazně lépe optikou jiných, již popsaných, kategorií.

Zřejmě nejzajímavější kategorií, dle dělení Klusáka a Kučery (2010), pro sledování dětského folkloru jsou *školky*, především *dívčí školky* a *společné školky*. Autoři kategorizace sem řadí množství tleskacích her, které se neobejdou bez slovesného folkloru. Zdánlivě se zde objevuje také zatím zcela pomínutý prvek – folklor pro děti, a to ve hře *Paci, paci*, která je uvedena mezi skupinou *dívčí školky*. Zde se tato říkanka však objevuje jako hra, kterou si krátí čas dvě školačky, nikoliv starší dítě v interakci s mladším. Hrami této kategorie se bude podrobněji zabývat kapitola o současném dětském folkloru. Velmi dobře lze také pracovat s některými podskupinami kategorie *hádanky*, v nichž se uplatňuje potřeba komunikace mezi sebou. Spíše než hrami uvedenými v této kategorii v monografii Klusáka a Kučery (*Město, jméno, zvíře, věc* nebo *Slovní fotbal*) se bude tato práce zabývat různými slovními hádankami s ustálenou formou, nikoliv hrami založenými na výčtu slov konkrétní kategorie nebo na aktuálním nápadu.

Důvodem, proč byly analyzovány takto podrobně právě kategorie navržené v monografii *Dětské hry = Games* (Klusák, M. a Kučera, M., 2010), je skutečnost, že terénní výzkum, z něhož poznatky monografie vycházejí, probíhal na základní škole, což byl původně zamýšlený terén pro uskutečnění výzkumu k této diplomové práci. A také to, že se jedná o nejnovější monografii posuzovanou v rámci této diplomové práce, která se zabývá kategorizací dětského folkloru. Tato navržená kategorizace tedy, dle původních předpokladů, měla nejvíce odpovídat současnému stavu dětského folkloru.

⁸⁵ Kompletní verze hry se objevuje ve sbírce *Černá sanitka: znovu v akci* (2020) etnologa a folkloristy Petra Janečka. S touto verzí bude pracováno dále v kapitole o současném dětském folkloru.

⁸⁶ Bylo by zřejmě možné jednotlivé scénáře konkrétních realizací her sledovat a zaznamenat, poté hledat hru s totožným tématem a v ní jednotlivé podobnosti v různých realizacích hry různými dětskými skupinami. To by však vyžadovalo zcela jiný přístup k tématu, než si klade za cíl tato diplomová práce.

Po zevrubném porovnání všech navržených systémů lze ale říci, že pro sledování fenoménu dětského slovesného folkloru, je zřejmě nejvhodnější systém používaný Zdenkou Jelínkovou (1954) s částečnými přesahy do kategorizace dětského folkloru, kterou používá folkloru Elizabeth Tucker (2008). Zároveň obě monografie (Jelínková, Z., 1954, srov. Tucker, E., 2008) uvádějí konkrétní příklady slovesného folkloru, kdežto Klusák a Kučera (2010) v některých případech uvádějí krátký popis, jak se hra hraje, ale až na několik výjimek v řádu jednotek monografie neobsahuje žádné konkrétní říkanky nebo slovní projevy, které jsou součástí sledovaných her.

2.3.3 Folklor pro děti

Folklor pro děti je určitou formou dětského folkloru, do kterého nutně vstupuje dospělý, nebo někdo významně starší a zkušenější než dítě samotné (Leščák, M. a Sirovátka, O., 1982). Folklor pro děti může být vlastně prvním setkáním dítěte s tradicemi společnosti, do které se narodilo. Hranici mezi oběma kategoriemi – dětským folklorem a folklorem pro děti – nelze přesně určit, je nejasná a propustná. Otázkou také zůstává, nakolik se na jeho tvorbě podíleli dospělí a nakolik děti samy, aby například obstaraly zábavu pro své mladší sourozence. O folkloru pro děti (například ukolébavky) mluví Leščák a Sirovátka (1982), ale i Zdenka Jelínková. Ta v monografii *Dětské hry a říkadla z Hornácka* (1954) vyčleňuje zvláštní kapitulu *drobné hry a zábavy*. Řadí sem dětské slovní hry, skládání z papíru, vití věnečků, ale také několik her, jejichž součástí je interakce dítěte s dospělým⁸⁷ nebo starším dítětem. Sama k nim uvádí, že „*zvláštní skupinu her tvoří jednak hry dospělých nebo starších dětí s malými dětmi, jednak drobné dětské hříčky a hraní* [výše uvedené skládání z papíru, vití věnečků, nebo hraní s kuličkami, dřívky apod.]. *První z uvedených her (Pacičky, Houpy,⁸⁸ Ke kerěj⁸⁹) mají za úkol pobavit, rozptýlit a rozveselit malé děti, případně je zabavit rytmičkou říkankou, doprovázenou drobným, rovněž rytmičným pohybem (houpání v rytmu říkanky, tleskání ručičkami a pod.),“* (Jelínková, Z., 1954, str. 119). V jiných kategoriích, které Jelínková

⁸⁷ Například hra *Oltáříček* z Velké nad Veličkou. „*Dospělý ukazuje dítěti na čelo, oči, tváře, bradu a nosíček a přitom říká: „Oltáříček, svíčky, poduštičky, schodeček a cingilingi zvoneček.“*“ (Jelínková, Z., 1954, str. 125).

⁸⁸ Hra *Houpy, houpy* nebo také *Hongání* z Velké nad Veličkou: „*Větší chlapec nebo děvče si sedne na židli, přehodí jednu nohu přes druhou tak, aby se chodidlo přeložené nohy pohybovalo volně nad zemí. Na nárt přeložené nohy si postaví malé dítě, ne příliš těžké, uchopí jej za ruce a zvolna jím pohybuje, říká „Houpy, houpy!“*“ (Jelínková, Z., 1954, str. 120).

⁸⁹ Hra *Ke kerěj?* Z Kuželova: „*Několik děvčat v řadě udělá dřep. Před sebe postaví malé dítě a vztahující k němu ruce, volají na ně: „Ke kerěj, kekerěj...“ (ke které). Dítě je nejprve v rozpacích, potom se však k některému děvčeti rozběhne, to je uchopí do náruče, zvedne a několikrát se s ním zatočí. Dítě při tom radostně výská.*“ (Jelínková, Z., 1954, str. 124).

ve jmenované monografii vymezuje, se s takovými hrami, jejichž součástí je jako jeden z participantů dospělý, nelze setkat.

Lze se domnívat, že folklor pro děti slouží také k posílení pozitivní vazby matky (dospělého, nebo staršího sourozence) a dítěte. Vágnerová (2012) vztah dítěte s matkou (nebo jinou blízkou osobou) chápe jako zkušenost, na níž se vytvářejí další budoucí vztahy k ostatním lidem. Dítě tento vztah potřebuje proto, aby bylo schopno v budoucnu navázat další citové vazby. Tato citová vazba se nejlépe vytváří v období raného věku (v tzv. senzitivní fázi – viz kapitola o vývoji dítěte). Později může být vytvoření takového pouta velmi náročné, nebo dokonce neproveditelné. Vágnerová dodává, že takto rozvinuté pouto mezi matkou (nebo další blízkou osobou) a dítětem slouží k emoční stabilitě a harmonii, pocitu bezpečí a rozvíjí potřebu zvědavosti. Posiluje důležitost matky pro dítě a také jistotu, že je matka nablízku a v případě nebezpečí se k ní lze vrátit. Kvalitní a zdravý vztah dítěte a matky dítě nadále ovlivňuje například v zátěžových situacích. Toto tvrzení autorka opírá o studii psychologů Lachmana a Matějčka, která dokládá, že pozitivní zkušenost ve vztahu k matce posiluje „*schopnost uchovat si pocit vnitřní jistoty a vyrovnanosti, schopnost vytvořit si převážně pozitivní vztah ke světu i k sobě samému a schopnost udržovat stabilní a spolehlivé vztahy s jinými lidmi,*“ (Vágnerová, M., 2012, str. 40). Lze se domnívat, že toto pouto a kvalitní pozitivní vztah matky a dítěte jistě také posiluje mnoho forem folkloru pro děti, ať už jsou to různé hry, nebo ukolébavky, či říkanky.

Jako určitou formu slovesného folkloru pro děti (tedy formu, která byla vytvořena dospělým) můžeme vnímat také dětskou literaturu. V níž se mimochodem folklor pro děti, nebo dětský folklor často objevuje (například *Český rok v pohádkách, písničkách, hrách a tancích, říkadlech a hádankách* autora Karla Plicky⁹⁰). Čeňková (2006, srov. Janáčková, B., 2009) popisuje jako literaturu pro děti a mládež veškerou literární tvorbu záměrně věnovanou věkové skupině od tří do šestnácti let a také literární texty, které si děti (a mládež) přivlastňují jako tvorbu pro ně určenou. Čeňková rozlišuje dvě kategorie literatury pro děti a mládež. První kategorií jsou texty institucionární – ty, které vznikly se záměrem být literaturou pro děti. Druhou jsou texty neinstitucionální. Tedy takové, v nichž se *ocitají slovesné projevy (literární, školní četba – slabikáře a čítanky, časopisecké, divadelní, filmové texty), které si [literatura pro děti a mládež] přisvojuje a které se tak podílejí na jejím neustálém kvantitativním růstu,*“ (Čeňková, J., 2006,

⁹⁰ První vydání r. 1944, část *Jaro*. Jedná se o tetralogii s podtituly *Jaro, Léto, Podzim a Zima*.

str. 12). Od 50. let 20. století převažuje první z obou jmenovaných kategorií. Za prvotinu institucionální tvorby je považována encyklopedie *orbis pictus* Jana Amose Komenského,⁹¹ o něco později, v roce 1699, vychází *Příběhové Télémachu, syna Ulysova*⁹² Françoise Fénelona – mravoučné (dnešním jazykem didaktické) texty podporující náboženskou výchovu a vzdělávání. Sérií pohádkových vyprávění jsou *Pohádky matky Husy* Charlese Perraulta. Čeňková k vývoji dětské literatury dodává, že byl pevně propojen se snahou o pedagogickou osvětu. Koncem 18. století se začínají objevovat konkrétní žánry literatury pro děti jako obrázkové knihy, mravní vyprávění, antologie bajek a písní, dobrodružná a historická próza, cestopisy a různé formy rádců pro mládež. Velmi často byla vydávána přejatá díla určená původně dospělým (*Ezopovy bajky*, *Illias a Odysea*, *Důmyslný rytíř Don Quiote de la Mancha* nebo *Gulliverovy cesty* a později velmi populární *Robinson Crusoe*).

Romantismus přinesl změnu v žánrech dětské literatury (Čeňková, J., 2006, srov. Janáčková, B., 2009). Literatura pro děti a mládež se začala spojovat s folklorními žánry jako říkadla a básně, pohádky a pověsti, nebo legendy.⁹³ Vznikalo množství sborníků dětského folkloru. Například *Chlapcův kouzelný roh* autorů Clemense Brentana a Achima von Arnima. V českém prostředí přichází Karel Jaromír Erben se sbírkou *Věk dětský v prostonárodních českých písních a říkadlech* nebo František Bartoš *Naše děti*. Dále to byly především lidové pohádky v různých literárních adaptacích. Počátky české autorské (takové, která nevycházela z lidového slovesného folkloru) literatury pro děti a mládež jsou kladeny do období vlády Marie Terezie a Josefa II.⁹⁴ Vznikají knihy, které jsou určeny ke čtení ve školách – slabikáře a čítanky, ale také knihy s náboženskou a výchovnou tematikou (modlitby, katechismy a mravní naučení). Sem patří například *Výstrahy pro nezkušenou mládež* Jana Františka Tomsy a Jana Rulíka nebo Václav Matěj Kramerius s vydáním množství pohádek a adaptací různých literárních žánrů pro mládež (*Laudonův život a jeho hrdinští činové*). Významnou roli v této době hrály také časopisy pro děti a mládež, například *Včelka*, *Besídka malých*, *Přítel dítek* nebo *Jarý věk*. Jejich náplní byly mravoučné bajky vytvářené pro potřebu periodik, lidové říkanky, popěvky

⁹¹ Poprvé vydáno r. 1658 v Norimberku a v Levoči v latině, němčině, maďarštině a češtině (Čeňková, J., 2006).

⁹² Kniha byla původně napsána pro Ludvíka XIV. (Čeňková, J., 2006).

⁹³ Na základě zběžného zmapování trhu s dětskou literaturou (dostačující je například návštěva běžného knihkupectví) se lze domnívat, že tak je tomu částečně dodnes. Především to platí pro literaturu pro děti předškolního věku.

⁹⁴ Jedná se o období od roku 1740 do roku 1790. Marie Terezie vládla mezi léty 1740–1780, Josef II. mezi léty 1780–1790 (Bělina, P., 1992).

nebo ukolébavky.⁹⁵ Časopisecká tvorba pro děti byla také hojně komentována mnohými literárními osobnostmi (Josef Václav Sládek, František Bartoš nebo Tomáš Garrigue Masaryk).

Ve dvacátých letech dvacátého století se do literatury pro děti a mládež začíná promítat vzrůstající zájem o skauting (Čeňková, J., 2006, srov. Janáčková, B., 2009). Vznikají nové autorské pohádky, množství dobrodružné prózy, próza, jejímž hlavním hrdinou je dítě nebo zástupce mládeže a také česká forma komiksu. O literatuře pro děti debatoval dobový tisk *Lidové noviny* nebo *Aventina*. V něm o literatuře pro děti polemizovali bratři Čapkové, Josef Lada, Ondřej Sekora nebo Karel Poláček. Začíná se také objevovat dívčí červená knihovna a příběhy dětí ze sovětského Ruska koncipované jako autobiografie v žánru hrdinské prózy. V období druhé světové války se literatura pro děti navrácí do minulosti a hledá inspiraci v různých žánrech adaptovaných pro malé čtenáře (Bible, kroniky, legendy, lidové pohádky nebo vlastenecké prózy a životopisné romány). Do popředí se dostává literatura pro děti, která opět, po zhruba půlstoletí, hledá inspiraci v lidové slovesnosti dětí. Například sbírky básní pro děti Františka Hrubína nebo Jaroslava Seiferta. Od čtyřicátých let se začal objevovat specifický žánr tzv. školní nebo výchovné pohádky, od šedesátých let se naopak prosazují autorské pohádky s méně výchovnými prvky (například tvorba Astrid Lindgrenové). V dalších desetiletích se česká literatura pro děti proměnila především přidáním nových žánrů – mýtus a epos nebo prohloubením některého z již stávajících aspektů – komiksové knihy a jejich masivní rozšíření, žánr filmové povídky. Nebo také díky působení nových médií a s nimi spojených žánrů jako fantasy nebo gamebooky (Čeňková, J., 2006, srov. Janáčková, B., 2009).⁹⁶

Důvodem, proč tato práce obšírně komentuje vývoj literatury pro děti a mládež, jsou inspirační zdroje, které literatura pro děti a mládež využívá. Čeňková (2006, str. 17) mluví o třech inspiračních zdrojích: „1) *žánry, které jsou určeny dětem a mládeži (říkadlo, folklorní, umělé a nonsensové), próza s dětským hrdinou (varianta s dívčí hrdinkou), autorská pohádka pro mladší děti (menší čtenáře), hrané a loutkové drama, obrázková kniha – Bilderbuch; 2) žánry, které převzala [literatura pro děti a mládež] ze starověké*

⁹⁵ Z této lidové slovesnosti vznikala také umělá poezie určená dětem. Jejimi autory byli mimo jiné Josef Václav Sládek nebo Karel Václav Rais. Obdobně kvetla také umělá próza inspirovaná lidovou slovesností, která byla určena dětem. Tu publikovali Eliška Krásnohorská nebo Žofie Podlipná (Čeňková, J., 2006).

⁹⁶ „Gamebook je kniha, ve které není čtenář stoprocentně vázán napsaným dějem, ale může si ho do jisté míry sám vytvářet. Jedná se tedy v podstatě více o textovou hru než o knihu. Volba vlastního příběhu je umožněna tak, že všechny odstavce jsou očíslovány a za každým odstavcem je na výběr z několika možností, včetně čísel příslušných odstavců. Volba je ovlivněna buď náhodou, nebo logickým úsudkem. Většina gamebooků je psána v žánru fantasy nebo sci-fi, není to ovšem podmínkou.“ (Gamebook, Wikipedie, dostupné z (únor 2021): <https://cs.wikipedia.org/wiki/Gamebook>).

a folklorní literatury (převážně v literárních adaptacích: mýtus, epos, bajka, pohádka, pověst); 3. univerzální (...) žánry [literatury pro děti a mládež] a literatury pro dospělé, jejichž začlenění, případně vznik, byly podmíněny zaváděním všeobecné školní docházky, zvyšující se čtenářskou gramotností a sociálním postavením dětí a mládeže (dobrodružná, vědeckofantastická, historická, biografická, detektivní próza, próza s dívčí hrdinkou a jejich žánrové varianty, autorská pohádka a novodobé mystické (kosmopoetické) prózy, poezie, drama, komiks, fantasy literatura, literatura faktu).“ Nejen z tohoto úryvku, ale i z celého odstavce o vývoji dětské literatury, je patrné, že byla z velké většiny spojena se slovesným folklorem. Ten se stal jedním z hlavních inspiračních zdrojů, co se týče námětů i žánru. Lze se domnívat, že dodnes se především literární (a folklorně slovesný) žánr pohádky spojuje s dětmi a čtením pro děti. Stejně tak množství říkadel a písní, která jsou v obecném povědomí známa jako dětská, nežli jako konkrétní ukázky dětského folkloru nebo folkloru pro děti.⁹⁷ Otázkou je, zda se v případě literatury pro děti a mládež opravdu jedná o dětský folklor (ten, který vytvořily děti pro sebe), nebo zda jde o folklorní slovesné žánry dospělých adaptované pro děti, tedy o folklor pro děti. Čenková důsledně používá pojem *dětský folklor* jako inspirační zdroj literatury pro děti a mládež.

2.3.4 (Dětský) folklor ve škole a v učebnicích

Součástí nahlížení na dětský folklor je také to, jak se děti v roli žáků základní školy setkávají s folklorem a vůbec pojmem folklor v rámci výuky českého jazyka a literatury. Kdy a jak je jim prezentován a co se o něm dozvědí. Zde vzniká otázka, co si na základě informací z učebnic a literárních ukázek z čítanek děti představují pod slovem folklor a zda je samotné vůbec může napadnout, že jejich hry, říkadla, slovní pošťuchování nebo například vyprávění o nejnovějším seriálu reprezentuje určitý druh folkloru, který produkují ony samy v 21. století. V této kapitole budou sledovány vybrané učebnice a programy pro školy, které vznikly v posledních dvaceti letech a souvisejí s folklorem.⁹⁸

Už během mateřské školy se děti různou formou mohou setkat s folklorem. Jde však často o folklor dospělých, který děti poznávají a učí se o něm než o dětský folklor, který by

⁹⁷ Lze předpokládat, že ve všeobecném povědomí česky mluvící populace je známo například říkadlo *Žába leze do bezu, já tam za ní polezu, kudy žába, tudy já, budeme tam oba dva* nebo popěvek, který je zřejmě všeobecně znám jako ukolébavka pro nejmenší *Halí, belí, koně v zeli a hříbátka v petrželi*.

⁹⁸ V textu bude přímo odkazováno na tyto učebnice: Janáčková, Z. (2007). *Čítanka pro 6. ročník*. Brno: Nová škola; Soukal, J. (2013). *Čítanka 6. Literární výchova pro 6. ročník základní školy a pro odpovídající ročník víceletých gymnázií*. Praha: SPN, Šrut, P. (1999). *Čítanka pro 6. ročník základní školy*. Praha: Scientia; Šebesta, K., Synková, P., Šormová, K., Králíková, A. a Marek, A. (2016). *Čítanka 6, učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: FRAUS; Šrut, P. (1999). *Čítanka pro 6. ročník základní školy*. Praha: Scientia; Vieweghová, T. (2008). *Čítanka pro 7. ročník*. Brno: Nová škola.

jim byl předložen v nějaké institucionalizované formě. A pokud se jedná o dětský folklor, s nímž se setkávají během organizovaného času, jsou to slovesné útvary (básně nebo písničky), které odpovídají svým kontextem období prvních sběrů dětského folkloru, tedy první polovině minulého století. Je třeba také dodat, že na téma seznámení dětí s folklorem vzniklo množství diplomových prací. A to jak etnologických, tak pedagogických. Za všechny lze jmenovat bakalářskou práci M. Osičkové (2014), která se věnuje začlenění folkloru do výuky v mateřské škole. Jde však především o poznávání zvykoslovných obyčejů a tanců dospělých (například hody) a nikoliv o práci s typicky dětským (slovesným) folklorem.

Propracovaný koncept pro využití minulého i současného folkloru ve výuce na prvním stupni nabízí projekt Národopisného ústavu lidové kultury ve Strážnici *Tady jsme doma – Regionální folklor do škol*. Autorky projektu, Alena Schauerová a Magdalena Maňáková, o něm na příslušných webových stránkách⁹⁹ uvádějí toto: „*Hlavním cílem projektu je začlenit regionální tradice lidové kultury zpět do vyučování prvního stupně základních škol. Tím se prohlubuje i rozšiřuje poznání dětí i aktivizuje jejich přístup k tradicím lidové kultury kraje, v němž žijí. Seznámení se s folklorem, který je součástí našeho kulturního dědictví, má kromě jiného tři významné důsledky: pomáhá budovat kulturní identitu dítěte, navázat pevný a odpovědný vztah k místu jeho bydliště a je východiskem poznání celonárodní kultury i kultur cizích.*“ K projektu byly vydány dvě na sebe navazující metodické příručky – manuály – pro učitele. Hlavními výhodami projektu *Tady jsme doma* z hlediska setkání dětí s folklorem je to, že folklor (slovesný i zvykoslovný), který je dětem předkládán, byl vymyšlen dětmi a předáván v dětské skupině. Děti se tak setkávají s hrami, které by měly odpovídat jejich věku i schopnosti chápat svět. Jednotlivé úkoly nabádají nejen k učení se například básniček nebo písniček, ale i k jejich ztvárnění pohybem (předem daným, nebo dítětem aktuálně vymyšleným). Jedná se navíc o jeden ze základních druhů dětské hry – spojení pohybu a říkanky. Z didaktického hlediska je materiál dobře zasazen do výuky. Například první z aktivit *Každý se nějak jmenuje – rodina a rodinné zvykosloví* zabývající se původem jmen se vztahuje k předmětu český jazyk a literatura díky následujícímu výčtu: „*lidová píseň, říkadla, pohádky, pověsti, hádanky, škádlivky, tvoření škádlivek ze svého jména, pravopis vlastních jmen, řazení podle abecedy, význam slov, tvoření zdvojnásobných a zveličelých slov a jejich frekvence i užití v lidové slovesnosti, četba,*“ (Schauerová, A. a Maňáková, M.,

⁹⁹ Web NÚLK *Tady jsme doma*. Dostupné z (leden 2021): [//www.nulk.cz/tadyjsmedoma/](http://www.nulk.cz/tadyjsmedoma/)

2015). Děti tedy v rámci poznávání původu svého jména pracují s jeho podobou a také se setkávají s jednou z forem dětského folkloru – škádlivkou¹⁰⁰ nebo posměškem, jenž se zakládá na schopnosti práce s jazykem. Manuál nabízí některé varianty škádlivek. Děti je však mohou vymýšlet samy během hodiny. Dostanou tak návod na to, jak mohou v aktuální chvíli vytvořit vlastní slovesnou formu folkloru, který odpovídá jejich věku a dané situaci. Uvedeným způsobem projekt nabízí práci s mnoha dalšími tématy napříč celou výukou na prvním stupni.

Při sledování práce s folklorem na druhém stupni se nabízí možnost mnohem více se opřít o obsah učebnic českého jazyka a literatury, a zejména čítanek. V porovnání s výše uvedeným projektem pro první stupeň nabízejí čítanky spíše pasivní seznámení se se slovesným folklorem, a to s žánry pověst, pohádka, báseň (říkanka) a text písně. Nejčastěji se však žáci druhého stupně potkávají s případem literatury inspirované folklorem. Například úryvky Erbenovy Kytice. Právě toto je často jediné seznámení s jakýmkoliv slovesným folklorem a možnost uvědomění si, že něco takového vůbec existuje. Pro žáky je to mnohdy signál, že zmiňovaný „folklor“ je něco zcela mrtvého, přežitého a o existenci jeho současné formy tak nemají ani tušení. Toto tvrzení podporuje zběžný náhled do čítanek napříč všemi třídami druhého stupně: *Čítanka 6, literární výchova pro 6. ročník základní školy a pro odpovídající ročník víceletých gymnázií* (Soukal, J., 2006) zahrnuje ruskou lidovou pohádku, dále se o inspiraci lidovou tvorbou zmiňuje u Erbena. V *Čítance 6, pro 6. ročník základních škol* (Šrut, P., 1999) je na třech stranách (z celkových 198 stran) věnován prostor lidovým pohádkám s následujícím úvodem: „*Nadpřirozené bytosti z bájí – obry, víly, zlé i dobré duchy a jiné zajímavé bytosti – znáte samozřejmě i s pohádek. Především lidových pohádek jste jistě slyšeli i přečetli mnoho, takže se s námi budete umět podívat tak trochu „za pohádku“ a zjistíte, co je pro tento žánr typické...*“ (Šrut, P., 1999, str. 19). Po tomto úvodu následuje několik typických citátů z pohádek jako *Bylo, nebylo* a jiné. Vždy se jedná o jednu nebo dvě věty. Poté následují dvě otázky: první z nich se ptá, v jakém čase se pohádka odehrává, na základě zadání druhé mají děti srovnat uvedené citáty s pohádkou *O Popelce*. *Čítanka pro 6. ročník* (Janáčková, Z., 2007) se o folkloru nebo lidové tvorbě nezmiňuje vůbec. Pouze na úvod pohádky Boženy Němcové dává několik otázek k zamyšlení, přičemž jedna z nich se ptá,

¹⁰⁰ Škádlivku definuje manuál projektu *Tady jsme doma* takto: „Škádlivky mají formu říkadel, které děti používají jako satirické veršovanéky na křestní jména. Jimi upozorňují na činnosti, tělesné zvláštnosti, jiná etnika u ostatních. Všímají si drobných vad a nedostatků, které jsou pak předmětem jejich satirických posměšných říkadel. Autor škádlivky využívá jména, rýmuje, a tím vzniká škádlivka, kterou chce dotýčný svého „protivníka“ pozlobit, popíchnout, pošťouchnout, vysmát se, čili škádlit a dobírat si ho. Škádlením se vysmívá jménu, vzhledu, povahovým vlastnostem...“ (Schauerová, A. a Maňáková, M., 2015, str. 41).

„jak říkáme pohádkám, které se vyprávěly ústně a jejichž autora tedy neznáme?“ (Janáčková, Z., 2007, str. 62). Zcela jinou cestou by žáky mohla vést zmínka o současných městských legendách v kapitole o hagiografii. Ta se objevuje v *Čítance 6, učebnici pro základní školy a víceletá gymnázia* (Šebesta, K., Synková, P., Šormová, K., Králíková, A. a Marek, A., 2016). Bylo by ovšem třeba pedagoga, který by výklad doplnil o informaci, že městské legendy jsou svébytnou součástí současného slovesného folkloru. Ovšem i v tomto případě se jedná o folklor produkovaný dospělým vypravěčem, a to často pro další dospělé, nikoliv dětské posluchače.¹⁰¹

V čítankách pro další ročníky základní školy (a paralelní ročníky víceletých gymnázií) se děti s pohádkou jako žánrem lidového slovesného folkloru nesetkávají vůbec. Výjimečně se objeví lidová píseň. Například v *Čítance* pro 7. ročník (Vieweghová, T., 2008) jsou uvedeny dvě písně *Bohatej farmář* (s poznámkou lidová píseň) a *Romská dívenko* (tradiční romská píseň). V přehledu *Literatura, přehled středoškolského učiva* (Dvořáková, Z., Polášková, T. a Mílová, D., 2015) je uvedena jediná ucelená kapitola o folkloru zhruba v rozsahu půl strany (z celkových 231 stran) v rámci kapitoly *Baroko v české literatuře*. Jako hlavní znaky lidové tvorby uvádí kompendium anonymitu a ústní podání. Jako útvary lidové slovesnosti pohádku, pověst, píseň, proroctví a lidové drama. U posledního jmenovaného útvaru je uvedena poznámka, že navazoval na velikonoční a vánoční náboženské hry.

Lze tedy říci, že folklor, který je předkládán dětem v učebnicích v rámci výuky českého jazyka a literatury, je z velké části buď folklor dospělých, nebo folklor pro děti (ten, který dospělí vědomě vytvářejí pro děti). Setkání s dětským folklorem žáci mohou zažít velmi okrajově na prvním stupni, na druhém a dalším stupni takřka vůbec. Pokud je ve výuce zohledněn folklor nikoliv jako inspirační zdroj spisovatelů, ale jako projev lidové kultury ve své původní formě, v současné době je využíván jako forma hledání identity dítěte ve společnosti. Například ve výše uvedeném projektu *Tady jsme doma*. Zcela mimo původní očekávání se v jedné z učebnic pro starší děti objevuje také zmínka o městské legendě (viz výše), ovšem nikoliv jako o prvku slovesného folkloru, ale společně s hagiografií a její současnou podobou.

¹⁰¹ Pokud by byla taková látka probírána ve vyšších ročnících základní školy, nabízela by se zde práce například se sbírkami současných městských legend autora Petra Janečka *Černá sanitka*, kdy by žáci mohli uvádět, zda se s tímto druhem folkloru setkali a kde a případně si sami městskou legendu zkusit vymyslet nebo popřemýšlet, zda nějakou nezaznamenali ve svém okolí.

2.3.5 Dětské folklorní soubory a pódiová prezentace folkloru dětmi

Nejjednodušší možností, jak se setkat s některou z forem dětského folkloru, je zhlednutí vystoupení dětského folklorního souboru. V České republice působí více než 260¹⁰² dětských folklorních souborů. Okolo devadesáti zpracovává folklor z oblasti Čech, na sto osmdesát se věnuje folkloru z Moravy a Slezska. V množství jednotek se pohybuje počet dětských folklorních souborů působících na území ČR, které zpracovávají dětský folklor jiné země – nejčastěji Slovenska. Jeden dětský soubor se zpravidla rozděluje na několik skupin dle věku dětí. Učení lidových písní, básniček, říkanek a her probíhá nejčastěji hrou a nápodobou (Schauerová, A., 2006). Většina dětských folklorních souborů je vedena ženami, často učitelkami ze základních nebo mateřských škol. Děti, které ve folklorním souboru působí, proto plynne přecházejí mezi školou a volnočasovou aktivitou a nemusí si zvykat na novou dospělou osobu ve svém kolektivu. I skupina dětí bývá, hlavně na menších městech a vesnicích, podobná té ve škole. Celý proces setkávání se mimo školu, učení se tradičních her, písní a básní, a především uvědomění si své role ve okolním společenství obce nebo konkrétního regionu je pro děti přirozený. Působení ve folklorním souboru nebo jiném tělese udržujícím místní lidové tradice je obecně přirozenější pro děti z vesnice či z menšího města než pro ty z velkoměst.

Je třeba si ale uvědomit, že pódiově prezentovaný dětský folklor dětmi z folklorního souboru je to, co lze označit jako folklorismus. Tedy ukázka zábav a her dětí v tradiční lidové společnosti, mnohdy za doprovodu lidových písní a představení charakteristického oděvu – kroje pro danou lokalitu, ovšem v institucionalizovaném provedení. Navíc se jedná o prezentaci tradičního lidového folkloru. V pódiových vystoupeních tak lze vidět dětský folklor, který byl sebrán a zapsán zhruba do poloviny minulého století. Nikoliv současnou formu dětského folkloru, která je živá například na školních chodbách během přestávky. Přesto i tato již neživá forma dětského folkloru může pomoci dětem najít své místo ve společnosti a začlenit se do ní.

¹⁰² Tato informace vychází z údajů uveřejněných na webové stránce lidovakultura.cz, sekce Folklorismus – Folklorní soubory. Správcem webu je Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. Poslední aktualizace informací na webu proběhla 22. 5. 2020.

3 Metodologická část

Metodologická část práce vysvětluje pojmy a techniky, které jsou nezbytné pro sběr dat a jejich zpracování. Na závěr každé z kapitol jsou pojmy a techniky sběru vztaženy ke konkrétním datům využitým v této práci. Součástí je také komentář konkrétního využití dané metodologie, její výhody i nevýhody, které byly spojeny s jejím využitím během shromažďování dat a jejich následné analýzy. Zvláštní kapitola je věnována specifické situaci – dítě v roli informátora.¹⁰³ Důvodem zařazení této kapitoly je problematičnost sběru dat právě v dětské skupině a obecně specifická práce s dětmi jako informátory.

3.1 Terénní výzkumy a sběr dat

Způsobem, jak sledovat jakoukoliv problematiku týkající se folkloru, je realizace terénního výzkumu přímo v komunitě, která daný prvek začleňuje do svého běžného života. Tento přístup ovšem vyžaduje práci s prvky stále živými. Prvky již zaniklé je možno porovnávat a sledovat na základě výzkumu založeného na písemných nebo audiovizuálních pramenech, které již vznikly – pořídil je jiný výzkumník. Je ovšem daleko pravděpodobnější, na rozdíl od vlastního terénního výzkumu, že badatel v pramenech shromážděných někým jiným nenajde to, na co se ve svém výzkumu zaměřuje. Relevantní formy výzkumu pro sledování a analýzu dětského folkloru lze rozdělit dle toho, zda bude sledováno téma v diachronní nebo synchronní perspektivě. Pro sledování diachronní roviny poslouží ponejvíce literární nebo také archivní prameny (Janeček, P., In Doušek, R., 2014). Pro synchronní pozorování lze využít metod etnografického výzkumu, jako je pozorování, rozhovor nebo dotazník. Tyto metody budou dále rozvedeny v příslušných oddílech následující kapitoly.

Vzhledem k současné situaci ztížené výskytem viru Covid-19 a nemožnosti pracovat s dětskými kolektivy (školka, škola, kroužky, volnočasové aktivity) byla při pozorování a zkoumání současného dětského folkloru využita možnost zkoumat dětský slovesný folklor ve virtuálním prostředí, který děti samy uložily na internet (kanál YouTube, některé příklady školních webových stránek). Tato diplomová práce také hojně využívá již vydaných sbírek dětského folkloru.

¹⁰³ Informátor je osoba, kterou si výzkumník vybere na základě pohybu v terénu, nebo ještě před vstupem do terénu. Od něj se dovídá informace, zapisuje jeho slovesný folklor nebo si jeho prostřednictvím nechává představit konkrétní fenomén nebo jeho kontext. Informátor může s výzkumníkem spolupracovat jednorázově (například formou rozhovoru), nebo opakovaně (může se stát „průvodcem“ výzkumníka).

3.1.1 Pozorování a etnografický výzkum

Pozorování (také terénní výzkum) je jednou z metod tzv. etnografického výzkumu (Janeček, P., In Doušek, R., 2014). Jedná se o situaci, kdy je badatel (také označovaný jako výzkumník) systematicky konfrontován s terénem,¹⁰⁴ a to na základě předchozí metodologické přípravy na tuto konfrontaci. Badatel sleduje aktuální stav předem vymezeného problému v jeho původním prostředí – sociální a kulturní realitě. Úkolem badatele je na základě pozorování co nejpřesněji odpovědět na předem dané výzkumné otázky, které jsou vytyčeny před vstupem do terénu. Při terénním výzkumu je zkoumána živá kultura a její prvky. Jde o výzkum folkloru, tedy nemateriálních statků, které lze zkoumat smysly (chování, jednání, texty nebo promluvy) a také o artefakty, které k nim náleží – pokud existují a jsou nezbytnou součástí sledovaného problému. Sledované problémy se označují jako *etnografická data*. Ta by měl výzkumník na základě pozorování umět zasadit do kontextu a tento kontext zaznamenat společně s nimi.

Sběr etnografických dat probíhá na základě *pramenů*. Prameny¹⁰⁵ lze rozdělit na dvě kategorie: přímé a nepřímé. Přímé prameny jsou ty, které jsou živou součástí dané kultury a je možné se s nimi stále setkat. Jedná se o výpověď informátora nebo skupiny: například vyprávěná pohádka, nebo také dodatky a komentáře někoho z posluchačů. Přímé prameny zahrnují také chování, nebo postoje. Vyšším celkem jsou tzv. *folklorní fenomény*. Jedná se třeba o taneční projevy nebo zvykoslovné rituály. Z nich sestávají ritualizované projevy. V případě dětského folkloru to je v tradiční lidové společnosti například vynášení smrtky. Jako prameny nepřímé jsou označována taková data, která jsou vytržena z původního kontextu, a to z jakéhokoliv důvodu. Jde o folklorní prvky, které v současnosti nejsou součástí každodenního života skupiny, jsou ale uloženy v kolektivní paměti – členové skupiny je pasivně znají. Sem patří například již nevyprávěné pohádky, legendy nebo příběhy, které jsou nějak zaznamenány. V rukopisu, nebo formou nahrávky. V případě zvykoslovných rituálů lze použít jako záznam také fotografii. Takto lze například zaznamenat pohybový doprovod některé z dětských tzv. tleskacích her (Janeček, P., In Doušek, R., 2014).

Při vstupu do terénu musí být badatel schopen se v něm pohybovat (Janeček, P., In Doušek, R., 2014). Pokud je to nezbytnou součástí výzkumu, měl by znát místní jazyk,

¹⁰⁴ *Terén* je konkrétní území (nejčastěji vymezeno geograficky), na kterém výzkumník realizuje svůj výzkum a kde získává tzv. etnografická data. Velikost terénu není omezena ničím jiným než zkoumaným prvkem. Definice konkrétního terénu vzniká společně s metodologickou přípravou výzkumu, tedy před vstupem do terénu samotného (Janeček, P., In Doušek, R., 2014).

¹⁰⁵ V případě této práce je pojem prameny chápán z pohledu etnologa/etnografa.

sociální a historický kontext nebo být schopen adaptovat se v dané kultuře a navázat sociální vztahy. Musí mít dostatečné znalosti na to, aby uměl vhodně využít konkrétní výzkumné metody¹⁰⁶ a také dokumentační techniky.¹⁰⁷ Každý výzkumník však musí dodržovat nezávisle na tématu výzkumu pravidla etiky a práva platná v daném terénu. Během samotného výzkumu musí badatel rozlišovat, jakým způsobem se sám do komunity zapojí a zda se do ní zapojit chce – zda je to pro daný výzkum žádoucí. *Etická* perspektiva dovoluje výzkumníkovi nahlížet do terénu jako cizinci. Vše, co se děje, poznává od začátku bez předchozí zkušenosti. Je outsiderem v daném terénu. Naopak *emická* perspektiva předpokládá, že badatel se v terénu nějakým způsobem zapojí do života komunity – může být dokonce přímou součástí a pozorování tak probíhá očima člena dané skupiny. Badatel je v tomto případě insiderem. Na základě délky pobytu badatele v terénu se rozlišuje *stacionární*, *průběžný* a *návratový* výzkum (Janeček, P., In Doušek, R., 2014). Stacionární výzkum může trvat několik měsíců až let v kuse – výzkumník neopouští terén. Průběžný výzkum naopak dovoluje výzkumníkovi z terénu odcházet a zase se do něj vracet a výzkum tak na určitou dobu přerušit. Návratný výzkum je formou výzkumu, který badatel přeruší až na několik let, nebo naváže výzkumným problémem na předchozí výzkum realizovaný někým jiným.

Monografie *Folklór a folkloristika* autorské dvojice Leščák a Sirovátka (1982) srovnává výzkum z pohledu badatele etnologa a badatele literárního vědce. Autoři poukazují na zdánlivě podobné, ale přesto velmi odlišné stránky práce obou oborů. Je srovnáván sbíraný materiál: již vydaný v literární podobě, a naopak živé folklorní texty (písňe, říkadla, anekdoty, zvykoslovný folklor). Hlavním rozdílem mezi oběma obory je, dle Leščáka a Sirovátky, problematika stálosti daného materiálu. Literatura, která je již napsána a vydána, se sice může dočkat opraveného nebo přepracovaného vydání, v případě folklorního materiálu je však pomyslným přepracovaným vydáním každá realizace (vyprávění, zpěv, obřad) daného folklorního jevu. Literaturu označují jako stálou, naproti tomu folklorní texty jako neustále se měnící entitu. Výhodou literatury je možnost ohraničení určitého prvku a terénu. Jako prvek může posloužit například vybrané téma, jako terén určitý okruh literatury (například ženská hlavní hrdinka v žánru detektivka). Folklorní prvek, i přesto, že jsou jasně vymezeny náležitosti tohoto prvku i terénu, kde bude vyhledáván, může být proměnnou kategorií v závislosti na osloveném

¹⁰⁶ Těmi jsou například pozorování, rozhovor nebo dotazníková metoda.

¹⁰⁷ Jedná se o schopnost tvořit zápisky a deníky zaznamenávající dění v terénu nebo o umění vhodně využívat audiovizuální techniku (fotoaparát, videokamera, u sběru slovesného folkloru především diktafon).

informátorovi. Kategorii informátor literatura dle autorů stati zcela pozbývá. Informátor může sledovaný folklorní prvek (píseň nebo pohádku) představit v úplně jiném sociálním a kulturním kontextu, nezávisle na původním vymezení výzkumníkem. Záleží také na jeho aktuálním rozpoložení. Vzhledem k možnosti reagovat na aktuální situaci a okamžik, může folklorní prvek podat zcela jinak, nebo také vůbec. Problematický může být i tzv. aktivní a pasivní fond informátora. Tedy to, co je schopen reprodukovat, a to, co zná, ale není schopen předat (z důvodu neznalosti, nebo jednoduše proto, že si v konkrétní chvíli daný prvek nevybaví, zapomene, nebo jej předat nechce). I těchto kategorií výzkum realizovaný literárním vědcem pozbývá – výzkumník při práci s již napsanými texty není závislý na tom, co je jejich autor ochoten a schopen sdělit v konkrétní okamžik a zda vše podá pokaždé stejně. Naopak shodným problémem obou vědců, literárního i etnologa, je problematika kvantity (nadměrného množství, nebo nedostatku) materiálu a jeho kvality.

Etnografický výzkum a lingvistické znalosti se velmi dobře propojují při (terénním) výzkumu nářečí a nářečních prvků (Krčmová, M., 2017, NESČ). K zápisu nářečí, aby mohlo být dále analyzováno jazykovědci, se využívá tzv. dialektologický zápis. Je to záznam „*skutečného znění mluvy bez ohledu na pravopis. Vychází z tradice oboru a věnuje více pozornosti specifikům konkrétního nářečí, zvláště těm, která si uživatelé uvědomují (především tedy těm, která jsou i fonologicky závažná). Značky, kterých se v dialektologii užívá, nemusejí být shodné s fonetickou [transkripcí] češtiny, která je propracovávána pro [spisovný jazyk], a nereflexuje tedy např. různé typy středových vokálů v středomoravských nářečích, i když jsou výrazně odlišné a fonologicky závažné. (...) V jednotlivých dialektologických pracích autoři často připojují i charakteristiku hlásek, které značky vyjadřují,*“ (Krčmová, M., 2017, NESČ).

Pokud se jedná o výzkum projevů a textů národopisné povahy (pohádky, lidová vyprávění a jiné; nikoliv tedy nářečí samotného, ale spíše literárního žánru produkovaného v nářečí), k přepisu je také využívána určitá forma transkripce (Krčmová, M., 2017, NESČ). Nejde však o tradiční formu transkripce používanou jazykovědci, tzn. nejsou přesně využívány všechny zásady fonetické transkripce, ale o zápis sloužící především etnologům, folkloristům nebo běžnému čtenáři. Tento zápis se opírá o tradiční pravopis, přičemž se badatel snaží zachytit signifikantní znaky daného nářečí. Text si tak může přečíst kdokoliv bez znalosti fonetické transkripce – na četbu je náročný obdobně jako běžný spisovný text. Neužívají se v něm hranaté závorky.

Některé etnografické metody pronikají také do disciplín, jako je školní etnografie (již se věnovala část předchozí kapitoly o dětském folkloru). Švaříček a Šedřová (2007)

komentují ve své monografii *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry* různé způsoby využití výzkumu ve školním prostředí. Dodávají, že popisovaný výzkum vychází právě z toho etnografického. Ke sběru dat jsou využívány obdobné metody (zúčastněné pozorování, rozhovor – hloubkový i skupinový¹⁰⁸). Zaměřují se však také na další aspekty, které lze sledovat při zúčastněném pozorování nebo rozhovoru. A to například na jazykovou analýzu „za účelem odkrytí smyslu a významu události z pohledu řečníka, jestliže se nám popis určité události jeví jako zvláštní, protože sledujeme jazykové výrazy ve vztahu k jednotlivým událostem.“ (Švaříček, R., Šed'ová, K., 2007, str. 138–139). Jako opomíjenou stránku výzkumu vidí Švaříček a Šed'ová analýzu mimiky a „pohybu vypravěče během rozhovoru. (...) Příkladem může být situace, kdy podle uvolněného postoje jako by vůči několika posluchačům (ne vůči jednomu tazateli) badatel pozná, že tento příběh byl vypravěčem vyprávěn již mnohokrát. Může to poznat například z úpravné (či stylizované) podoby příběhu. Součástí analýzy může být také (...) narativní analýza, která se zabývá literární formou vyprávění. (...) V neposlední řadě probíhá tematická analýza rozhovoru, kdy jsou analyzovány jednotlivé náměty, které jsou ovlivněny nejen návrhem rozhovoru (co se chtěl badatel dozvědět), ale i výslednou podobou rozhovoru (co účastník řekl),“ (Švaříček, R., Šed'ová, K., 2007, str. 139). Všechny možnosti analýzy komentují autoři s dodatkem, že „jazyková analýza není totéž, co konverzační analýza¹⁰⁹ (...), která se zabývá strukturou lidské komunikace a skrytými vzory v promluvě. Například na dětskou otázku ‚Tati, víš, že?‘ zpravidla následuje odpověď ‚Co?‘ (Švaříček, R., Šed'ová, K., 2007, str. 139).

Při výzkumu realizovaném pro potřeby této diplomové práce bylo využito především dat nepřímých, tedy již zaznamenaných. Pro možnost sbírat data v terénu přímo by bylo nutné vstoupit do terénu a potkávat se s informátory (v tomto případě dětmi). Vzhledem k pandemii Covid-19 to však nebylo možné. Tato komplikace se ukázala jako velmi problematická i v případě ohraničení terénu. Vzhledem k tomu, že nemohl

¹⁰⁸ Etnografie zná a využívá oba typy jmenovaných rozhovorů. Ale pod jiným názvem: v případě *hloubkového rozhovoru* jde o polostrukturovaný rozhovor, v případě *skupinového* o rozhovor s více informátory (například beseda). Rozhovor jako součást etnografického výzkumu viz následující kapitola.

¹⁰⁹ Konverzační analýzu popisuje J. Nekvapil (2017) jako disciplínu „která se zabývá výzkumem toho, jaké metody a prostředky užívají mluvčí pro produkci a interpretaci různých aspektů přirozeně se vyskytujících rozhovorů. Konverzační analýza je nejrozvinutějším odvětvím entometodologie (proto se někdy užívá jednoznačnější název ‚entometodologická konverzační analýza‘). Konverzační analýza studuje to, jakým strukturním ‚problémům‘ mluvčí v rozhovoru čelí a jaké metody, resp. prostředky mají při jejich zvládnutí rutinně k dispozici,“ (Nekvapil, J., 2017, NESČ). Nekvapil ještě u hesla *entometodologie* dodává, „že v této výzkumné oblasti jde jednak o metody či postupy zvládnutí každodenních záležitostí, jednak o to, že tyto metody jsou vlastní všem členům příslušného společenství (etnika) (...) nejde o metody ve smyslu vědeckých metod, ale o ‚entometody‘, (Nekvapil, J., 2017, NESČ).

proběhnout klasický terénní výzkum, který by realizovala přímo autorka práce, nebylo možné vymezit konkrétnější terén – například první stupeň vybraných základních škol ve Středočeském kraji. Byl tedy alespoň ohraničen věk vyhledávaných informátorů, a to předškolním a mladším školním věkem. Jako možnost pro vyhledávání materiálu se jako platné médium ukázal internet, především kanál YouTube,¹¹⁰ kde bylo možno sledovat některé projevy spontánního dětského folkloru, které natočily samy děti. Vzhledem k tomu, že terénní výzkum nemohl být dle původních předpokladů zahájen na jaře a ukončen v zimě roku 2020, nelze ani určit jeho přesnou délku. Výzkum balancoval mezi výzkumem vedeným badatelem–etnologem a badatelem–lingvistou. Se zkušeností nabytou na základě zpracování vymezeného tématu této diplomové práce lze říci, že znalost obojího je pro jakoukoliv práci se slovesným folklorem velkou výhodou.

Pro určení, zda by se v případě výzkumu dětského folkloru jednalo o emickou, nebo etickou perspektivu, lze říci, že by pravděpodobně takový výzkum lépe vystihovalo označení etická perspektiva. Za předpokladu, že výzkumník musí dobře zvážit veškerou metodologii, etické i právní povinnosti, musí být schopen vypracovat metodologický koncept, realizovat výzkum a následně zpracovat výstupy z něj, lze očekávat, že ke splnění těchto náležitostí musí mít určité vzdělání. Nemůže se tedy jednat o výzkumníka z řad dětí nebo dospívajících, ale o dospělého člověka. Tedy o protipól dítěte. Takový výzkumník nemůže použít možnosti infiltrace nebo jiného aktivního zapojení sama sebe do dětského kolektivu bez toho, aby to jeho členové – děti – rozpoznaly. Jistou výhodou, kdy se výzkumník alespoň částečně blíží emické perspektivě, mají učitelé, vedoucí dětských kroužků nebo táborů, kteří se běžně pohybují v dětských kolektivech a děti je jako součást své skupiny samy vnímají.

Pozorování jako takové je přes všechna jeho úskalí zřejmě nejvhodnější metodou pro shromažďování dat o dětském folkloru v jeho přirozené formě. Děti nemusejí s výzkumníkem žádným způsobem interagovat, on do jejich činnosti nezasahuje.

3.1.2 Rozhovor

Jednou z metod etnografického výzkumu je rozhovor. Pokud se výzkumník rozhodne pro zjišťování dat touto formou, musí vstoupit do terénu, aktivně s jeho aktéry navázat kontakt a vytipovat si vhodného informátora. Výzkumník má možnost zeptat se někoho, kdo je součástí sledované skupiny, na konkrétní problémy. Může ale vzniknout

¹¹⁰ Například toto video mapuje tleskačku *Černá košilka*, kterou natočily dvě dívky ve věku okolo 10 let. Dostupné z (únor 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=zgVAuTwnY6M>

problém, kdy je špatně položena otázka: výzkumník, často ještě dobře neseznámen s problematikou výzkumu nebo předem nedostatečně informován, se ptá na banální věci, nebo naopak za zkoumaným prvkem hledá zbytečně složité konstrukce. Otázky proto musí výzkumník dobře formulovat, sám musí být předem seznámen s terénem a vědět, co je možné vypožorovat a na co je třeba se přímo ptát. Problém může nastat v situaci, kdy informátor v dobré víře odpovídá přesně to, co si myslí, že výzkumník chce slyšet. Do takové situace se oba mohou dostat i kvůli špatně položeným otázkám, které odpověď samy podsouvají (Janeček, P., In Doušek, R., 2014).

Způsob, jakým se respondentů ptát, odráží i rozdělení rozhovorů na strukturované, polostrukturované, nestrukturované a skupinové. Při strukturovaném rozhovoru má výzkumník předem dané otázky, na které se chce zeptat. A neodchyluje se od nich. Při polostrukturovaném rozhovoru jsou základem připravené otázky, ale badatel se d nich může odchýlit, některé konkrétní otázky nepokládat (v závislosti na situaci) a zároveň může rozvíjet témata, která během rozhovoru vyplynou. Nestrukturovaný rozhovor pak vyžaduje pouze přípravu dílčích témat rozhovoru. Ten plyne co nejpřirozenější cestou. Tato metoda je náročná z hlediska schopnosti připravit informátorovi takové podmínky, aby byl co nejsdílnější a co nejvíce s výzkumníkem spolupracoval. Může být také časově nejnáročnější, chce-li se výzkumník dostat ke konkrétnímu tématu nebo otázkám. Ve všech případech se vždy jedná o interakci jednoho výzkumníka a jednoho informátora. V případě skupinového rozhovoru jde spíše než o rozhovor o setkání formou besedy. Výzkumník se setkává s několika informátory najednou. Musí být schopen debatu řídit tak, aby byla pro jeho výzkum opravdu platná. Při jakékoliv z forem rozhovoru výzkumník navazuje s informátorem nebo informátory jistý vztah. Je na něm, aby to byl vztah přátelský, otevřený a aby byl alespoň částečně znalý tématu, kterým se zabývá. Také by měl působit seriózně (Janeček, P., In Doušek, R., 2014).

Porovnání metody rozhovoru a dotazníku, jemuž se bude věnovat další kapitola této práce, nabízí Disman (2002). Rozhovor považuje za nákladnou a pracnou techniku náročnou na čas. Získání určité informace v jasně daném časovém limitu označuje dokonce v některých případech za nemožné. Dále zdůrazňuje, že anonymita, kterou by měl badatel informátorovi poskytnout, může být u rozhovoru málo přesvědčivá. Zároveň ale není potřeba přemýšlet, zda na dané otázky odpovídá právě ten respondent, kterého očekáváme. Na rozdíl od dotazníku, jež může vyplnit naprosto kdokoliv – například rodinný příslušník. Dotazovaný formou rozhovoru je předem vybraná osoba, která navíc má zájem

na spolupráci, svolila k rozhovoru. Úspěšnost rozhovoru (dokončení, zjištění potřebných informací) je také výrazně vyšší než návratnost dotazníků.

V případě výzkumu dětského folkloru se rozhovor jeví jako vhodná strategie, pokud dítě výzkumníka buď již zná, nebo pokud je ochotno s ním spolupracovat. Při striktním kladení konkrétních otázek mohou odpovědi dítěte často sklouznout k odpovídání ve stylu ano/ne, případně k odpovědi „nevím“ jen proto, aby dítě mělo rozhovor za sebou. Zde by se jako platný nástroj jevil skupinový rozhovor, pokud jsou děti v daném kolektivu na takové výši, že jsou schopny udržet pozornost – zde je třeba zvážit délku trvání rozhovoru, věk dětí a jejich ochotu komunikovat. Specifickou situací je strukturovaný nebo polostrukturovaný rozhovor s jedním dítětem – respondentem, u kterého je přítomen i rodič dítěte. V tomto případě se může stát, že častěji odpovídá za dítě rodič a nedá dítěti prostor, nebo ho naopak příliš motivuje k odpovědi, kterou mu může podsouvat. O potřebě informovaného souhlasu a dalších nezbytnostech, které se týkají rozhovorů a obecně výzkumů v dětském kolektivu, bude pojednáno v kapitole Děti jako specifictví informátoři.

3.1.3 Dotazníková metoda

Dotazníková metoda, rozšířená nejvíce v minulém století, by měla posloužit jako náhrada strukturovaného rozhovoru. Jediným rozdílem je fakt, že jsou otázky kladeny písemně. Badatel tak může dotazník distribuovat více informátorům najednou a není třeba, aby s každým vedl rozhovor. Zároveň nemůže informátory při vyplňování nijak ovlivnit. Dotazníková metoda by měla umožnit sebrat v relativně krátkém čase velké množství dat. Úspěch dotazníkové metody je založen na chuti informátora spolupracovat (Janeček, P., In Doušek, R., 2014). V případě dotazníkové metody je několik proměnných, které výrazně mohou ovlivnit její úspěch potažmo neúspěch (Jagošová, A., 2020). První z nich jsou samotné otázky. Výzkumník musí položit otázky tak, aby se informátor při odpovídání neomezil na uzavřené odpovědi. Zároveň otázek nesmí být mnoho, aby to informátora neodradilo od vyplňování. Problematická může být také distribuce. Dotazníky mohou být rozdány v konkrétní dobu na konkrétním místě s tím, že respondenti mají právě tady a teď možnost vyplnění. Mohou být nabídnuty k vyplnění ve volném čase respondentů, což výrazně snižuje návratnost. V současné době mohou být také distribuovány pomocí internetu. Zde záleží na tom, kdo a jak se dostane k jejich zadání. Jakékoliv jiné než osobní předání dotazníku výzkumníkem informátorovi snižuje pravděpodobnost, že bude oslovený spolupracovat, nebo aspoň informuje výzkumníka o svém nezájmu o spolupráci.

Nejvhodnějším využitím dotazníkové metody v případě zkoumání dětského folkloru je použití dotazníku k ověření již sebraných dat mezi větším množstvím respondentů. Nabízí se rozdat dotazníky vybrané školní třídě nebo skupině v zájmovém kroužku a zajistit dostatečný čas na jejich vyplnění. Otázky musejí být konstruovány tak, aby je děti byly schopny pochopit a uměly na ně odpovědět. Vhodným případem takové otázky je například ověření, zda děti znají určitou tleskací hru: v dotazníku by byla uvedena říkanka, kterou výzkumník sebral při terénním výzkumu. Pokud by dítě odpovědělo, že ano, otázky by pokračovaly tím, zda ví, kdo ho danou básničku naučil a zda k ní zná nějaké doprovodné pohyby, jestli si ji děti říkají a hrají v konkrétní čas nebo na konkrétním místě a tak dále.

3.2 Děti jako specifictí informátoři

Práce s dětmi je specifická sama o sobě. Stejně tak jako práce s dítětem jako informátorem (Jagošová, A., 2020). Výzkumník musí přihlídnout k několika faktorům, které u dětí mohou hrát daleko větší roli než u dospělých. Jde například o věk dítěte, jeho schopnosti a ochotu spolupracovat, nebo také o strach či stud mluvit s člověkem, který mu není blízký. Stejným problémem může být i zcela opačná reakce dítěte, a to přílišné předvádění se. Oba problémy – stud, či předvádění se – se mohou vyskytnout jak při komunikaci s dítětem ve skupině dalších dětí, tak v situaci, kdy výzkumník komunikuje s dítětem mezi čtyřma očima. V každém případě je třeba navodit přátelskou atmosféru a pocit bezpečí, aby bylo dítě ochotno spolupracovat. A aby výzkumníka nedegradovalo před dalšími dětmi a neznemožnilo mu tak navázání kontaktu s dalšími informátory. Specifickým problémem při výzkumu spojeném s potřebou spolupráce s dětskými informátory je nutnost zvažovat získané informace z hlediska relevance – zda dítě z různých důvodů vědomě nelže nebo si nevymýšlí. U dospělých informátorů je tato možnost méně častá. Je vhodné dětem po ukončení společného rozhovoru nějakým způsobem poděkovat – třeba dárkem ve formě sladkosti. V případě práce s informátory z řad dětí je třeba rozmyslet si již při vytváření metodologie výzkumu, jak a koho informovat o potřebě vést výzkum v dětském kolektivu. Většinou je nutný souhlas rodiče. Nejvhodnější je konzultovat rozsah svolení pro práci s dětmi s dospělým, který zná nebo dlouhodobě vede kolektiv, z něhož by měli zamýšlení dětsí informátoři pocházet.

Při jakémkoliv výzkumu a práci s informátorem je třeba pamatovat na právní a etický rámec (Janeček, P., In Doušek, R., 2014, srov. Jagošová, A., 2020). V oblasti práva jde především o to, že je třeba informátora seznámit s cíli výzkumu a zvážit po dohodě

s informátorem, zda budou jeho osobní data (jméno, datum narození apod.) uvedena ve výstupu, či zda budou anonymizována a bude je znát pouze výzkumník. Dále je vhodné prokonzultovat s informátorem, jakým způsobem může výzkumník zacházet s etnografickými daty, které mu informátor poskytl. Může se jednat například o vyplněný dotazník, data sebraná informátorem nebo také nahrávku jeho vyprávění. Dohoda, pokud je třeba nějakou vytvořit, by se měla týkat zacházení s materiály – kdo má právo na práci s nimi, jak budou citovány a zda budou použity jednorázově ke konkrétnímu výzkumu, nebo jiným způsobem. V případě práce s konkrétními dětmi se jako nejlepší způsob osvědčuje kontaktovat rodiče a s nimi se domluvit na případném zveřejnění údajů dítěte, nebo na anonymizaci.¹¹¹

Švaříček a Šedřová (2007) komentují etickou stránku výzkumu provozovaného ve škole v samostatné kapitole *Etická dimenze výzkumu* ve své monografii. Jako první z nutných opatření pro výzkum ve školním prostředí popisují důvěrnost. Neměla by být dle jejich tvrzení zveřejněna žádná data, která by mohla napomoci identifikaci účastníků daného výzkumu (například ani jméno školy). Nemělo by dojít k žádné újmě účastníků výzkumu. Pokud ovšem nenastane případ, že všichni účastníci výzkumu se zveřejněním svých dat souhlasí. Zde ovšem může dojít k následujícímu problému: informátoři jsou si vědomi, že mohou být identifikováni a své odpovědi nebo chování dle této skutečnosti modifikují. Švaříček a Šedřová doporučují jako nejvhodnější metodu pro zpětnou identifikaci jednotlivých participantů na výzkumu použít pseudonymy pro každého z nich. Ovšem takové, aby je dle nich mohl identifikovat pouze výzkumník. V rámci důvěryhodnosti badatele také autoři doporučují, aby byla data pečlivě uschována a měl k nim přístup pouze výzkumník. Jako další nutnost uvádějí poučený souhlas.¹¹² Tento souhlas by měl být součástí výzkumu tak, aby bylo možno ho zpětně doložit – vyjádření nahrané na diktafon, nebo podepsaný formulář. Tímto souhlasem výzkumník dokládá, že s výzkumem dobrovolně souhlasí všichni jeho účastníci. Jako nedodržení zákonitostí poučeného souhlasu ze strany výzkumníka autoři uvádějí například zatajení důležitých

¹¹¹ Pokud je například respondentem Jan Novák, nar. v roce 2000 pocházející z Prahy, stačí do seznamu informátorů zapsat: J. N., 2000, Praha. Při částečné anonymizaci záleží na tom, jakou proměnnou je třeba sledovat. Pokud by to byl věk, je podstatné pro celý výzkum udávat u jednotlivých respondentů ročníky narození a upřednostnit tuto informaci před jménem (to lze uvést zkratkou nebo kódem či přezdívkou) nebo místem narození, příp. bydlištěm.

¹¹² V případě výzkumu ve školní třídě nebo kroužku, a obecně při výzkumu dětských skupin, jde spíše o informovaný souhlas rodičů.

informací (například délky rozhovoru), nebo tématu výzkumu¹¹³ (výzkum o šikaně prezentovaný jako sledování vztahů mezi žáky). Také popisují důležitost rozdílu mezi poučeným souhlasem a předpokládaným souhlasem, který se údajně často vyskytuje u výzkumů ve školním prostředí. Jde o situaci, kdy s výzkumem souhlasí ředitel, nebo učitelé, ale nejsou o něm informováni žáci (resp. jejich rodiče, jsou-li žáci nezletilí), protože ředitel, nebo učitelé předpokládají, že žáci (či rodiče) budou s výzkumem automaticky souhlasit.

Švaříček a Šed'ová také komentují situaci, kdy má výzkumník pocit, že některý z výše uvedených etických rámců musí překročit pro úspěch výzkumu. Domnívají se, že v případě pedagogického výzkumu se takřka nenachází téma, pro jehož výzkum by bylo nutné některé z pravidel etiky překročit a nesdělovat informace o výzkumu, nebo o vůbec jeho konání nikomu dalšímu. Dále se zamýšlejí nad tím, zda je právě výzkumník kompetentní osobou k tomu, aby rozhodl, zda provádět skrytý výzkum. Jako řešení nabízejí konzultaci problému s etickou komisí dané univerzity nebo instituce, odkud výzkumník pochází. Jako další významnou povinnost výzkumníka vnímají autoři zpřístupnění práce všem účastníkům výzkumu. Nabídnout respondentům výsledky práce k nahlédnutí je povinností výzkumníka. Vzniká zde ale několik otázek, jako je například ta, zda účastníci pochopí výstupy práce (jejich jazyk, výsledky), ale také, zda budou ochotni výsledky přijmout (na problematiku mohou mít vlastní názor, který nekoresponduje se závěry práce).

Z hlediska etiky je třeba, aby výzkumník dobře pochopil pravidla a zvyky konkrétní studované skupiny (Janeček, P., In Douša, R., 2014). Nepsaná etická pravidla se mohou v každé kultuře nebo sociální skupině odlišovat. Přesto je třeba dodržovat obecně platná pravidla etiky jako udržovat naprostou profesionalitu při pohybu v terénu, kontaktu s informátory i při zpracování a publikování výsledků výzkumu. Je třeba zvážit, zda v některém z uvedených kroků výzkumník nepoškozuje kulturu, nebo informátora a zda je vhodné publikovat všechna zjištění – pokud jsou kontroverzní nebo se jedná o citlivé údaje. Vzhledem ke zkoumané skupině musí výzkumník po celou dobu výzkumu (tedy nejen při pobytu v terénu) zachovávat veškeré morální zásady, dbát důstojnosti své i svých informátorů a seznámit je (pokud to výzkum přímo nezakazuje) s průběhem výzkumu a jeho předpokládanými cíli. Výzkumník by neměl informátora jakkoliv

¹¹³ Důvodem k zatajení může být (jako v případě uvedení jmen účastníků) to, že participantů téma znají a například u šikany se nechťejí nechat vidět v roli agresora, protože se domnívají, že jejich jednání bude mít důsledky i mimo výzkum.

poškodit. Specifická situace nastává, když je třeba realizovat výzkum skrytý. Výzkumník se začlení do skupiny bez toho, aby její členy informoval o tom, že probíhá výzkum. Už tato skutečnost je svým způsobem porušením etického rámce. V některých případech je to ale jediná možnost, jak se dostat ke kýženým datům a informacím.

Pro výzkum dětského folkloru se jeví jako nejvhodnější zkombinovat více metod. Vůbec nejlepší by bylo sledovat dětský kolektiv zcela skrytě a zachytit tak co nejpřirozenější projevy dětí. Skrytý výzkum by ale narážel na množství právních i etických omezení. Lze tedy postupovat částečně skrytě. Na příkladu výzkumu dětského folkloru na základní škole lze ukázat, jakým způsobem by toto mohlo fungovat: seznámit s průběhem a cíli výzkumu ředitele dané školy a učitele třídy, kde by výzkum probíhal a dále o všem informovat rodiče. Dětem by se výzkumník představil například jako student na náslechu, který bude s třídou pracovat po určitou dobu. V tomto případě se ale musí badatel aktivně zapojit do komunity dětí. Obdobně vhodným příkladem by byl výzkum dětského folkloru na dětském táboře, kde by opět cíl výzkumu znali pouze dospělí, nikoliv děti. V obou těchto možnostech se také nabízí spolupráce s dospělými, kteří v dětské komunitě již fungují v určité roli (učitel, vedoucí). Jako nevhodné pro výzkum ve fázi zjišťování faktů se jeví dotazníky předložené přímo dětem. Děti často nevědí, jak je mají vyplnit, nebo se jim jednoduše nechce složitě přemýšlet a vypsát například celou báseň, kterou si se spolužáky říkají o přestávkách. Dotazníky lze využít k ověření již získaných faktů.

4 Tradiční dětský folklor

Následující kapitola je věnována dětskému folkloru (folkloru dětí) od počátků jeho sběru na našem území (tedy zhruba od poloviny devatenáctého století) až do 80. let století dvacátého. Pojem *tradiční* je použit jako prostředek vymezení se jak časově, tak tematickou náplní vůči současnému folkloru dětí, o němž bude pojednávat další část této diplomové práce. Tato kapitola je rozdělena na několik částí. Jsou zde alespoň zběžně představeny jednotlivé etnografické regiony Čech a Moravy, což je nezbytné pro sledování jednotlivých sběrů dětského folkloru. Lze porovnávat, ve kterých regionech bylo sebráno nejvíce etnografických dat, kam se výzkumníci nejčastěji vraceli anebo také, zda se mezi jednotlivými oblastmi udržují podobné hry a zábavy dětí, jak se od sebe liší, nebo naopak čím jsou si vzájemně podobné. K rozdělení etnografických regionů je třeba dodat, že jejich členění se v literatuře liší. Tato práce vychází především z trilogie *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* editorské dvojice Brouček a Jeřábek (2007a, 2007b, 2007c), ale také z publikací doprovázejících videoencyklopedii *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* vydávaných v návaznosti na výzkumný projekt Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici probíhající mezi léty 1992–1996.¹¹⁴

V době vzniku této práce, období jaro 2020 až jaro 2021, nebylo možné vzhledem k probíhající pandemii Covid-19 dostat se ke všem zamýšleným materiálům a sbírkám, které mohly být analyzovány. A to z důvodů uzavření knihoven a dalších institucí. Materiály byly proto povětšinou získávány z digitálního katalogu Národní knihovny nebo digitální knihovny Akademie věd ČR. Výběr analyzovaných sbírek v této kapitole se tedy zužuje především na ta díla, která byla dostupná v elektronické formě.

Jednotlivé sbírky, které jsou uvedeny níže, byly vybírány dle jednoduchého klíče: na základě předchozí rešerše sborníků a zpěvníků bylo vyčleněno několik autorů, kteří se zabývají dětským folklorem a folklorem pro děti a byla provedena rešerše jejich díla. Dále proběhla rešerše literárních studií, etnologických studií a monografií a diplomových prací na podobná témata a prověřeno, zda jsou sbírky uvedené v nich tematicky relevantní a použitelné i pro tuto práci. Také byla vyhledána encyklopedická hesla vážící se k dětskému folkloru a pečlivě prostudována literatura, na kterou dané heslo odkazovalo. Práce s takto vyhledaným a vybraným materiálem, především sbírkami, byla založena

¹¹⁴ Celá videoencyklopedie je dostupná elektronicky na webové stránce (únor 2021): <http://www.lidovakultura.cz/lidove-tance/uvod-k-videoencyklopedii/>

na vyhledání a prostudování relevantních částí pro tuto práci.¹¹⁵ Hledanými hesly a tématy byly dětské hry, dětský slovesný folklor, folklor pro děti, dětské říkanky a drobné dětské zábavy. Vybrané části z jednotlivých sbírek budou uvedeny níže v této kapitole v jednotlivých odkazech a poznámkách pod čarou. Takto excerpovaný materiál bude zpracován v kapitolách věnujících se jazykové stránce dětských her a říkadel. Záměrně je uvedeno velké množství příkladů, aby byla patrná rozmanitost jednotlivých sbírek, ale také rozdíly mezi jednotlivými hrami nebo říkadly, která jsou zaznamenána ve dvou nebo více sbírkách v rozdílném podání. Dalším důvodem je to, aby bylo i při analýze jasné patrné, jaká báseň, říkadlo je sledování a jaké je úplné znění daného slovesného materiálu.

4.1 *Čechy a jejich etnografické regiony*

Pro přehlednost lze etnografické regiony Čech rozdělit na ty v západních, středních, jižních a východních Čechách. Etnografickým regionem západních Čech a také oblastí, která si v Čechách zachovala nejživější folklorní tradici, je *Chodsko*. (Laudová, H., 1994, srov. Brouček, S., Jeřábek, R., 2007a, 2007b). Leží v části pohoří Český les a vnitřně se dělí na horní a dolní. Centrem regionu jsou Domažlice. Další etnografické regiony západních Čech svůj název odvozují od největšího města dané oblasti. Je to *Klatovsko*, *Plzeňsko* s vnitřním dělením na západní a jižní a dále *Chebsko*, *Plánsko*, *Mariánskolázeňsko* a *Karlovarsko*. Ve čtyřech posledních etnografických regionech se těsné sousedství s Německem projevilo i v lidové kultuře. Tance, kroje i lidová slovesnost je ovlivněna německým prostředím i jazykem.

Jižní Čechy rozděluje Laudová (1995) na *Prácheňsko*, *Milevsko*, *Táborsko*, *Blata*, *Doudlebsko* a *Českokrumlovsko*. Mapa etnografických regionů uvedená v encyklopedii *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* Broučka a Jeřábka (2007a, 2007b) však zaznamenává na rozdíl od předchozího dělení etnografický region *Pošumaví*, který kopíruje státní hranici s Německem na jihozápadě. A také etnografický region *Kozácko* odpovídající v dělení nastíněním Laudovou regionu *Táborsko*. K etnografickým regionům jižních Čech je třeba dodat, že ty přímo hraničí s Rakouskem nebo Německem, na sebe opět váží některé prvky rakouské a německé kultury.

Další oblastí jsou střední Čechy (Laudová, H., 1996). Jedná se o velmi specifickou oblast, neboť její součástí je také Praha. Praha, jako hlavní město, přinášela do tradiční lidové kultury městský ráz, lidé se zde mohli setkat s nejnovější módou v odívání, hudbě

¹¹⁵ Přehled analyzovaných sbírek je uveden v Příloze 1.

i tanci. To vše ovlivnilo folklor v Praze i v blízkém okolí. Ve středních Čechách lze nalézt tyto etnografické regiony: *Rakovnicko*, *Berounsko* (které zahrnuje *Benešovsko*, *Sedlecko* a *Sedlčansko*) a *Kouřimsko* (kam patří *Choceradsko* a *Vlašimsko*), dále *Střední Polabí* s vnitřním dělením na *Nymbursko*, *Královéměstecko*, *Poděbradsko*, *Mělnicko* a *Brandýsko*. Jako samostatný region se někdy chápe *okolí Prahy* (například dnes již městské části Roztoky, Libeň nebo Košíře). Do středních Čech přidává Laudová také části, které se řadí geograficky k Čechám severním, a to *Podještědí* a *Pojizeří*.

Poslední částí Čech jsou Čechy východní se svými etnografickými regiony *Jičínsko*, *Hořicko*, *Královéhradecko*, *Pardubicko*, *Čáslavsko*, *Chrudimsko*, *Nasavrcko* a *Vysočina*. A také částmi *Podorlicko* a *Podkrkonoší* (Laudová, H., 1997). Regionem, který z poloviny zasahuje do Čech, je *Horácko*. To tvoří plynulý přechod mezi etnografickými regiony Čech a Moravy.

4.2 Morava a její etnografické regiony

Oblastí, která patří částečně do Čech i na Moravu, je *Horácko*. Rozkládá se v oblasti Českomoravské vrchoviny a vnitřně se dělí na *České Horácko* a *Moravské Horácko*. Druhá jmenovaná podoblast se může ještě vnitřně dělit na tzv. *vlastní Horácko* (severní část, jihlavské Horácko a jižní část), *Podhorácko* (s interním dělením na severní a jižní část), *Horácké Dolsko* a *Malou Hanou*. Co se týče nářečí i tradičního folkloru, tvoří plynulý přechod mezi etnografickými regiony Čech a Moravy (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

Na Horácko navazuje z východu oblast *Brněnska*. Brněnsko je specifickým etnografickým regionem, který zaujímá plochu Brna-města a jeho bezprostředního okolí. Lze o něm říct, že je to uměle vytvořený etnografický region, který tvoří přechod mezi Horáckem, Hanou a Slovákem. Brno a jeho okolí dříve tvořila především německá enkláva. I díky ní je Brněnsku vlastní specifické nářečí, tzv. hantec, který vychází z české i německé slovní zásoby. V tomto etnografickém regionu se rozvíjel spíše folklor navázaný na městský způsob života, čemuž odpovídá například kroj nebo také některé taneční projevy (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

V okolí Olomouce se rozkládá etnografický region *Haná*. Sahá od Kroměříže k Olomouci, od Litovle k Vyškovu. Dělí se na severní, střední a jižní část. A patří k jí ještě okrajové subregiony *Malá Haná* a *Záhoří*. U této národopisné oblasti je třeba doplnit, že její součástí byla četná panství, množství hradů a zámků a jak píše Jelínková „*kulturní proudy* [na Hané] (...) *ovlivňovaly nejen lidový hudební a taneční projev, ale pronikaly i do hudby umělé. V určitém období – konec 16. a v 17.-18. století – ovlivňovaly dokonce*

i hudební citění a vkus vzdělané společnosti a kulturní život vyšších kruhů,“ (Jelínková, Z., 1997, str. 6).¹¹⁶

Největším a nejrozmanitějším z etnografických regionů Moravy je *Slovácko*.¹¹⁷ Jedná se o národopisnou oblast ležící na jihovýchodě Moravy. Jih a jihovýchod tohoto regionu ohraničuje státní hranice se Slovenskem.¹¹⁸ Slovácko se vnitřně dělí na jednotlivé podoblasti. Pro tuto práci je důležité jednotlivé oblasti uvést z následujícího důvodu. Některé z nich (například Hornácko nebo Podluží) si sběratelé dětského folkloru vybírali výrazně častěji než jiné (například Luhačovské Zálesí). Nelze proto mluvit o sběrech ze Slovácka, ale je třeba rozlišovat jeho konkrétní subregiony. Mezi ně patří *Hornácko* a *Moravské Kopanice*, které zastupují hornatou část v oblasti Bílých Karpat, *Luhačovické* (také *Luhačovské*) *Zálesí* na severu této etnografické oblasti, *Dolňácko* v nížinaté části, které se vnitřně dělí na *Strážnicko* a *Kyjovsko*, *Veselsko*, *Uherskohradištsko*, *Uherskobrodsko* a *Uherskoostrožsko*. Posledními dvěma subregiony Slovácka jsou *Podluží*, hraničící s Rakouskem a *Hanácké Slovácko*, které je v některých pramenech vyčleňováno jako samostatný etnografický region (Jelínková, Z., 1996; srov. Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

Od města Rožnov pod Radhoštěm až po Frenštát pod Radhoštěm na severu, přes Valašské Klobouky na jihu a Rusavu nebo Zlín na západě a jihozápadě sahá etnografický region *Valašsko*. Starší literatura používá také termín *Moravské Valašsko*.¹¹⁹ Na východě kopíruje státní hranici se Slovenskem a zaujímá celou plochu Beskyd. Vnitřně se člení na severní, střední a jižní Valašsko. Navazuje na slovácké *Luhačovické Zálesí* a tvoří předěl mezi Moravou a Slezskem (Jelínková, Z. 1994, srov. Štika, J., 1973).

¹¹⁶ Tyto kulturní proudy zastupují tzv. hanácké opery (někdy také označované jako lidové opery, české opery, zpěvohry nebo také hanácké zpěvohry). Jsou to pololidové skladby, které vznikaly na území Hané především v 18. století. Jejich libreta jsou psána v hanáckém nářečí a jedná se o humorné nebo satirické skladby často s duchovní tematikou. Žánr hanácké opery a konkrétní ukázky shrnuje monografie Eduarda Petrů (1985). *Copak to ale za mozečka hraje?: hanácké zpěvohry 18. století: Ignác Plumlovský, Josef Mauritius Bulín, Josef Pekárek*.

¹¹⁷ Ve starší literatuře se objevuje také označení *Moravské Slovensko* (například titul monografie L. Niederleho z roku 1913 *Moravské Slovensko*). V současnosti etnologové označují tento region jako *Moravské Slovácko* nebo pouze jako *Slovácko* (Brouček a Jeřábek, 2007a).

¹¹⁸ V této oblasti však volně mezi sebou přecházejí národopisný subregion *Moravské Kopanice* a slovesný národopisný region *Myjavské Kopanice*. Obě oblasti mají velmi podobný folklor, a proto nelze chápat státní hranici jako předěl mezi jednotlivými regiony. Toto území se z etnografického hlediska také označuje jako *Moravskoslovenské pomezí* (Jelínková, Z., 1996; srov. Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007a).

¹¹⁹ Například J. Štika v publikaci vydané roku 1973, která nese název *Moravské Valašsko*.

4.3 Slezsko a jeho etnografické regiony

Slezsko lze rozdělit na etnografické regiony několika různými způsoby. První z nich zohledňuje především geografickou polohu jednotlivých podoblastí a dělení tedy vypadá následovně: *Lašsko* (oblast hraničící na jihu s Valašskem), *Těšínské Slezsko*, *Opavské Slezsko*, *Kravařsko*, *Hlučínsko*, *Šumpersko*, *Javornicko*, *Jesenicko* a *Krnavsko–Osoblažsko*. Další jej diferencuje na *Těšínsko*, *Opavsko*, *Hlučínsko* a *Jablunkovsko* (Brouček, S. a Jeřábek, R., 2007b, srov. Šorm, L., 2006). Jelínková a Buroňová (1997) však uvádějí jiné dělení: *Goralská oblast* (která navazuje na stejnojmenný etnografický region v sousedním Polsku), *Moravsko-slezské pomezí*, *Třinecko*, *Těšínsko (užší)*, *Orlovsko (širší Těšínsko)*, *Bohumínsko (širší Těšínsko)*, *Klimkovsko*, *Opavsko* a *Hlučínsko*.

4.4 Sbírky tradičního dětského folkloru a soudobé projevy dětského slovesného folkloru

„Když v druhé polovině 19. století folkloristé sbírali projevy lidové tradice, setkali se také s folklorně vytříbenými formami, které žily pouze v prostředí dětí. Všimli si, že svět dětí je plný různých slovesných, hudebních, tanečních, dramatických a pantomimických, fyzických, výtvarných a věrských projevů. (...) Na počátku měli badatelé zájem jen o část folklorních projevů dětí a pro děti. Pozornost věnovali slovesným a výrazově barvitým skladbám. (...) [Později se zaměřili] například na hračky dětí v lidovém prostředí a na hry dětí spojené s hračkami a dalšími doprovodnými herními rekvizitami, které znalo lidové prostředí. (...) Folkloristé zapisovali také schémata pohybu nejen při kolových (...) a řetězových hrách (...), ale také u jednoduchých pohybových her,“ (Bittnerová, D., In Janeček, P., 2011, str. 15–18).

O tom, jaké vyšly sbírky dětského folkloru a o soudobé perspektivě výzkumu tohoto fenoménu, informuje ve svém článku pro *Český lid* Hrabalová (1975, srov. Janeček, P., 2013). Jako první sběratele dětského slovesného folkloru označuje Františka Ladislava Čelakovského a jeho *Slovanské národní písně* vydané v Praze mezi léty 1822 až 1827¹²⁰ nebo Boženu Němcovou s množstvím statí, které vycházejí jako *Studie národopisné* v roce 1929¹²¹ v Praze, v nichž se věnuje lidovému životu na Domažlicku. Lze v nich nalézt kapitolu s názvem *Dětské hry, Obrázek z dětského života na venkově*. Němcová v ní především popisuje stav dětských her (Němcová, B., 1929). Píše o tom, že městské děti

¹²⁰ Jejich kritické vydání připravil Karel Dvořák v roce 1946.

¹²¹ *Národopisné studie* byly vydány až po smrti Boženy Němcové (1823–1862), vznikaly však v polovině 19. století.

mají více hraček (nebo alespoň nějaké), oproti dětem vesnickým. O dětské hře píše především to, že je spontánní a nikým neřízená. Uvádí konkrétní názvy dětský her: „na zlatý prsten, na prodávání másla, na chudého vandrovníka, na to, co lítá“ (Němcová, B., 1929, str. 217). Dále píše o tom, jak děti žadoní o povídání pohádek a uvádí některé konkrétní názvy pohádkových látek. Například *o perníkové chaloupce* nebo *o odřené koze* (Němcová, B., 1929, str. 217). Jak další zábavu dětí uvádí také různé hádanky, které si děti dávají mezi sebou, nebo dospělým. Například „*Jaký to soudek bez obručí a dvojí víno v něm?*“ (Němcová, B., 1929, str. 218). Správnou odpovědí je *vejce*. Němcová následně věnuje celé tři oddíly knihy konkrétním ukázkám dětských hádanek,¹²² her dospělých s malými dětmi – folkloru pro děti¹²³ a také dětskému folkloru (folkloru dětí)¹²⁴.

Mezi další sběratele dětského folkloru, kteří publikovali zhruba ve stejné době, jako Božena Němcová, patřili také Václav Krolmus,¹²⁵ z jehož pera vyšly v roce 1845 *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví Česko slovanské*. V této monografii uvádí některé dětské hry, například *na kukačku*¹²⁶

¹²² V kapitole nazvané *Národní hádanky* Němcová uvádí například tyto: „*Roste, roste stromeček, pichlavý jak bodláček, kulatý jak jablíčko, červený jak líčko*“ – „*Červená ředkev*“ (...) „*Co je v kostele nejsmělejší*“ – „*Moucha*“ (...) „*Za krejcar je toho plný pokoj*“ – „*Svíčka*“ (Němcová, B. 1929, str. 229).

¹²³ Kapitola s názvem *Zábavky dětské*. Je zde uvedeno několik písní, které jsou určeny dětem, vánoční koledy, ale také konkrétní hry s nejmenšími dětmi jako třeba „*Třepat ručičkama. Vezmou se ručky a dlaněma do sebe se potleskává a říká se: Třepám, třepám ručičky, táta koupil střevíčky a matička pásek na myši ocásek. Aneb: Třepám, třepám ručičky, táta koupil botičky, aby nožičky běhaly, a ručičky třepaly. Aneb: Čundy, čundy, čuňdičky, dal nám Pán Bůh ručičky, aby ručičky dělaly a nožičky běhaly.*“ Nebo hra, kterou Němcová uvedla roku 1858 v časopise *Štěpnice III.*, str. 34: „*Matka hrající s děckem. Když děcko na peřince se povaluje, hraje s ním také matka, mluvíc a činíc takto: (Hladí děcku čelo, řkouc): 'Tuto jest oltářiček.' (Zakryje mu rukou jemně očka): 'To jsou světylka.' (Hladí mu líčka): 'Zde jsou polštářičky.' (Pohybuje mu volně nosíčkem): 'Tu zvoneček – cililink cink cink cink!' (Vládne mu ouškama): 'Zde jsou ministranti.' (Ukazuje na ústa, zoubky a jazýček): 'Tuto jest kaplička, v ní lidičky a pan páteříček.' (Rukama přejede celý trup): 'A zde jsou varhánky, tu měchy se natahují,' (při tom mírně potahuje za ručičky a nožičky) – 'a zde se hraje,' (při čemž zlehounka děcko na prstíčkách a pod bradičkou prsty polektá, až se směje, a slovem 'etě' k opakování hry pobízí),“ (Němcová, B., 1929, str. 242).*

¹²⁴ Například „*Hra na ubohého vojáka (z okolí domažlického). Když se husopasky a husopasové na pastvě sejdou, bývá tam veselo. Zpívají, jak umějí, povídají si pohádky a nejraději hrají si na sluněčko, na vodního mužíka, na prstének a na ubohého vojáka. Tato poslední hra jest takováto: Děvčata udělají kolo, chlapec, který dělá ubohého vojáka, postaví se uprostřed jich a začne zpívat: Já jsem chlapec z Polské, dobře mi jde execírka: já jsem chlapec z Polské, dobře mi to jde. Psali o mne Kútští páni, že oni mne odchovají, že musím na vojnu, že musím za ně. Děvčata opakuji poslední řádky, držíce se na ruce a kolem chlapce se točíce. Na to si chlapec jedno z děvčat vezme za ruku a začne zpívat dále: Neplač sestro (mátí), pro mne, že jsem já na vojně, neplač sestro (mátí), pro mne, že já jsem voják. Já voják na voje, mám pouta na noze, musím maširovat ku Praze. Zase opakuji se poslední řádky; chlapec pak se všemi jednou kolem zatancuje, a tak se hra skončí buď hned, aneb až se všickni chlapci jeden po druhém vystřídají,*“ (Němcová, B., 1929, str. 245–246).

¹²⁵ Monografii *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví Česko slovanské* vydává pod pseudonymem Sumlork. (Krolmus, V., 1845).

¹²⁶ „*Hra na Kukačku. Ku počtě kukačky v Čechách i hra na Kukačku neb Šmukačku v Královéhradecku, Bydžovsku, v Boleslavsku a t. d. se provozuje. Chlapci a holky sejdou se na jaře nejvíce na zahrady, na dvůr, neb za humny. Do kola se postavějí a nejstarší hlídač neb dozorce se počítá takto: 'Jeden, dva, tři, My jsme bratři' a t. d. neb: 'Handrliky, Dva špalíky, Ťuky, ťuky, Kuky, kuky, ven.' anebo jinák: 'Sekeričko, sekej kola, Pojedeme do Tábora, Z Tábora do Benátek, Koupíme pár telátek, Jedno lisé, druhé kusý, Třetí sotva ocas*

nebo na straku, také konkrétní příklady velikonočních a vánočních koled. A to jak říkadel, tak písni (Krolmus, V., 1845). Uvádí také další dětské hry: příkladem může být *hra na koršuna (káň)*, která je založena především na pohybové aktivitě, lze ji charakterizovat jako honičku, bez konkrétního slovního doprovodu vhodného k jakékoliv analýze. Na slovesném projevu je založena *Hra na husičku na Plazsku*,¹²⁷ nebo také *hra na bílou husu* (z Mšena) a *hra na zlatou husu* (z Prácheňska) a další dětské hry na husy, přičemž mají všechny podobnou náplň jako první uvedená. Krolmus mimo jiné zapsal *hru na slepou bábu*,¹²⁸ nebo také *hru na barvy* a *hru na míč*. V druhém díle sběrů *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví Česko slovanské* uvádí tyto hry: *hra na vejce velikonoční* (které velikonoční vejce se dokutálí dál, hra bez ustáleného slovního doprovodu), *hru na strašidlo* (zjednodušeně lze tuto hru popsat jako kombinaci hry na honěnou a na schovávanou), *hru na koženého* s ustálenou formou

nosí. Dáme je to kuchyně, Mezi dobré hospodyně, Hospodář, medvěďdář; Ty panno! Co nám dáš? ' a t. d. Na kteréhož se při počítání v kole poslední slabika dostane, jest kukačkou, může se schovat a kukat. Nyní se poznovu počítá na duhou kukačku, 3tí, 4, 5, 6, 7, a t. d. Na kteréhož slabika nedostane, ten musí šmukat, protože Šmukačka slove. Oči rukama svýma zakryté má, aby nevěděl, kam se kukačky poschovají, jenž se do křoví, do stromů, do roští, za stodoly a t. d. sem a tam poschovají. Šmukačka, aby nekoukala, má nad sebou dozorce, který na ni dává pozor, jenž o všech kukačkách ví, kam se která ukryla. Když jsou všechny schované, na jednou každá na místě zakukne: kuku! Šmukačka prohlídne, kde kukačky hledati. Dozorce musí být tajný a spravedlivý, nesmí žádnou vyzradit, sice jest ode všech bit a svržen, dává na Šmukačku bedlivý pozor, aby nekoukala. Někdy bílým šátkem zaváže oči šmukačce a když šmukačka kukačky hledá a se zдалuje od místa, v kterémž kukačka schována jest, křičí dozorce: 'zima' (jakoby řekl: tam kukačka není ona zimu nemiluje aniž nezvěstuje), když se ale šmukačka přibližuje k místu, k stromu, neb křoví, kde kukačka ukryta jest, dozorce vykřikne: 'Tepló!' (jakoby chtěl říci: tamí jest kde teplo, neb ona jaro zvěstuje a léto miluje). Když ji nalezne, kukačka může třikráte kuknouti: 'kuku!' Na to kuknutí všechny kukačky ukryté vylezou, každá má šátek v způsobu jelita zpletený nebo proutek zelený v ruce, zběhnou se všechny k nalezené kukačce, tepou ji všechny až na místo svatého kola, kde se počítaly. Ona se musí státí za pokutu šmukačkou a šmukačka se promění v kukačku, a jdou poznovu se schovat, ' (Krolmus, V., 1845, str. 45–47.)

¹²⁷ Mládenečkové a panenky sejdou se na jaře v neděli odpoledne neb ve svátek pod širým nebem na návsi neb za humny, v zahradě neb na lukách a hrají sobě na husičku, takto: dva chlapci se postavějí proti sobě, chytějí se za obě ruce, zdvihnou se vzhůru a zrobějí takto otevřenou bránu čili vrata. Padesáte kroků od nich postavějí se panenky jedna za druhou na dlouho do řady (dle způsobu divokých hus letících na jaro do Čech.) Jedna druhé se oběma rukama chytí za sukně na kyčlích, mimo první, jenž jest v čele, kteráž stádo vede, žádné chytiti se nemůže. Nyní běžejí jakby husy letěly, skrze vrata chlapce tvořená, kteří z těchto husiček nejzazší do náruči lapnou, řkouce: Chlapci: Kam poletíš huso zlá? Holka: Do Uher. Chlapci: Co tam budeš dělat? Holka: Má housátka pást. Chlapci: Já tě tam nepustím. Holka: Já tam přece poletím. Na to ji chlapci nepustí, postavějí ji za sebe a číhají opět na druhé holky až nazpět skrz jich bránu otevřenou poletí. Nyní lapnou opět v tomto stádě poslední, zase se ji tak, jak svrchu podotknuto jest, tíží a za sebe postavějí, až se tímto během všechny schytají. Napotom se chlapci počítají takto: Jedna, dvanda, třinda, čtrnda, pádě, ládě, souka, louka, do klobouka, cinky, linky, bác! Na kteréhož dopadne 'Bác' musí být psem holky (husy) všechny musí schytati, kteréž se tímto výrazem bác splašejí a od chlapců po lukách rozlétají (rozutíkají) a když je všechny pes schytil a ke druhému chlapci vrátnému přivedl, počne se tato hra poznovu, " (Krolmus, V., 1845, str. 293–295).

¹²⁸ Jedná se o klasické schéma hry na slepou bábu. Za pozornost ovšem stojí úvodní báseň, kdy děti vedou slepou bábu různými cestami, snaží se ji zmást a při tom říkají: Sbor: Slepá Bábo! Kam tě vedou? Bába: Do kouta. Sbor: Co tam máš (Var. Vidiš?) Bába: Kohouta. Sbor: Co ještě víc? Bába: Starý střevíc. Sbor: Co v střevíci? Bába: Klubko (Var. Nic) Sbor: Chyť (Var. vem) si je babko (Var. polib bábě c*) (Místem říkají ještě dále.) Sbor: Co v klubku? Bába: Jehla. Sbor: A co v jehle? Bába: Nit. Sbor: Polib bábě ř*, " (Krolmus, V., 1845, str. 475).

rozpočítávadla¹²⁹ nebo také *hru na pána Boha pohanského* ze Suchdola a dalších částí z Prahy (jde o postřehovou hru s předáváním čepice jako atributu hlavního hráče), *hru na kravičku neb vlčka* (po ustáleném říkadle následuje hra na honěnou – obdobně jako výše uvedené hry na husy). Náboženský námět má *hra na paní Růžovou (na Pannu Marii)*,¹³⁰ (Krolmus, V., 1845).

Významně se na sběru dětského folkloru podílel také Štěpán Bačkora monografií *Dětské hry a zábavy* vydanou roku 1855. Ta je rozdělena do několika kapitol: *počítání přede hrou*¹³¹ (rozpočítávadla) a *společenské hry dětské* s podkapitolami *Oddíl I. Hry, které se mohou ve světnici prováděti*, *Oddíl II. Hry, jenž se mimo světnice buď v zahradě, na louce neb na jiném prostranství provádí*,¹³² *Oddíl III. Dětské rýmy a žertovné bajky, Dětské rýmy příležitostné, mluva zvířat*¹³³ a *písmenkové hádanky*¹³⁴ (Bačkora, Š., 1855). Také u některých her uvádí poznámku *pro chlapce* nebo *pro dívky*. V předmluvě přirovnává věk dětských her k jaru lidského života. Považuje hru za důležitou především proto, že se při ní rozvíjí schopnost učení, brousí se rozum, paměť a vtip. V žádné části monografie se neobjevuje informace, odkud sběry dětského folkloru pocházejí. Na rozdíl

¹²⁹ Krolmus zaznamenal k této hře z Kouřimska rozpočítávadlo: „*Stojí dub, vprostřed luk, na tom dubě rozmarýna (levandule) a nahoře ptáci. Honějí mne turci. Šesti praporci. Vehnali mne na zámeček, koupili mně bubíneček, na bubínek bum, bum, bum, na housličky tidli tum,*“ (Krolmus, V., 1845, str. 348).

¹³⁰ Dle Krolmusova popisu se jedná o hru dívek. Ty si mezi sebou zvolí paní Růžovou (Pannu Marii), která sedí v Rájské zahradě. Přijde k ní andělíček a říká: „*Hledám hledám lísteček, na bolavej prstíček, kde je Paní Růžová?*“ a chodí kolem tak dlouho, dokud mu Panna Maria neodpoví „*tady*“, pak mu dá *lísteček* a další hrající postupně začnou skákat po jedné noze a říkat: „*Již mne ta nožička nebolí, po tom nátkovém koření, kdyby mne ještě bolela, chodit bych na ní nemohla,*“ Následuje část hry, kdy si navzájem odpovídají andělíček a Paní Růžová, která jej přivádí mezi děti: „*Vedu, vedu andělíčka, okolo Božího kostelíčka atd. Andělíčku klekni, zuby neokaž, vroucně ať mi odpovídáš. Paní R.: Kudy jsi šel? Andělíček: Hájem. Paní R.: Kdo tě potkal? Andělíček: P. Bůh, Paní R.: Co ti dal? Andělíček: Kousek chleba. Paní R.: A co ještě? Andělíček: Housku. Paní R.: Cožs mu řekl? Andělíček: Zaplat' B. Půh. Paní R.: A co on tobě? Andělíček: Dejž to P. Bůh.*“ Po celou dobu říkání andělíček nesmí ukázat zuby, ani se zasmát, jinak propadne peklu. Hra má různé varianty. Některá končí zde, jiná pokračuje tím, že říkání opakuje hráč–čertík a vydrží-li se nesmát, je andělem on. (Krolmus, V., 1845, str. 505–506).

¹³¹ Například „*Stika, ryba, žába, rak, když se najíš, nechej tak.*“ (...) „*Andělíčky, dva špalíčky, cvoky boky ven. Nepůjdeš-li vyrazím tě zlatým kamenem.*“ (...) „*Enklte, menklte, cukste bé, abel fabel domine; máz váž hráz, tys to jen, co teď musíš za nás ven!*“ (...) „*Ženci jsou na poli. Jděte do stodoly. Vymlaťte pšenici, na mouku, krupici. Koláče a kaši, honem milí braši. Až práci zděláte, potom si zahráte,*“ (Bačkora, Š., 1855, str. 7–12).

¹³² Tento oddíl je uveden v textu monografie, nikoliv v obsahu společně s ostatními.

¹³³ Básně uvedené jako rýmy spíše mohou být ve většině případů texty lidových písní. Například písňový text *Prší, prší, jen se leje* nebo různé verše vztahující se k situacím všedního dne, například napodobování hlasu zvonů a ptactva, nebo básně o zvířatech. Bačkora také zapsal obdobu i dnes známé dětské básně *Šnečku, šnečku* v tomto znění: „*Šneku, šneku, vystrč rohy, nevystrčíš-li rohy, hodím tě do vařící vody,*“ (Bačkora, Š., 1855, str. 117–120).

¹³⁴ Jsou zde uvedeny tři písmenkové hádanky. Například tato: „*Co vyznamenává 16 písmen těchto? U u u u u u u u u u u u u u u. Uhlíř uhodil uhliřku uhlem, ubohá uhliřka uhodila učedníka uhlím, ubohý učedník ulek se, umkl, upadl, u pece umřel,*“ (Bačkora, Š., 1855, str. 128).

od Krolmuse, který pasportizuje¹³⁵ alespoň nějaké z uvedených her. V oddíle *Hry, které se mohou ve světnici prováděti* se objevují jak ukázky folkloru pro děti,¹³⁶ tak hry, jež lze označit jako dětský folklor.¹³⁷ Mezi nimi se objevuje i hra zaměřená výhradně na jazykovou zdatnost – *Lakonické odpovědi*.¹³⁸ Stejně jako Krolmus zaznamenává Bačkora *hru na pannu Marii (Na paní Růžovou, také na paní Májovou)* se stejnými postavami a obdobným průběhem. Na rozdíl od práce Němcové i Krolmuse se v Bačkorově sbírce objevuje hra, která odkazuje na vyšší vrstvy společnosti. A to hra *zahrada*,¹³⁹ jejíž hráči se rozdělují na jednotlivé květiny v hraběcí zahradě a také na dvě hlavní postavy – hraběte, hraběnkou a hraběcího zahradníka. Hra *Cestovatel* zase obsahuje jako součást uvedení do hry informaci, že postava cestovatele cestuje *do Paříže* (Bačkora, Š., 1855, str. 42). Natolik vzdálené město se v žádné předchozí monografii o dětských hrách neobjevuje. Názvy a náplň her obecně reflektují život ve vesnické společnosti – například *hra na vlčka*, kdy jeden je vlk a loví ostatní hráče – jde vlastně o určitý způsob hry na honěnou, *hra na lusky*, *na [chlebové] bochánky* nebo *na vodníka*. Nadpoloviční většina her je spojena s krátkou říkankou nebo písní, kterou hra nejčastěji začíná. Například zmiňovaná hra na vlčka.¹⁴⁰ Pouze v malém množství her se rozvíjí některá

¹³⁵ Pasportizace znamená uvedení informací o sběru: místo, datum, kdo materiál sebral, kdo jej vyprávěl/předváděl a informace o této osobě. Případně jakékoliv další informace o sebraném materiálu.

¹³⁶ Hra *Vařila liška kašičku*: „Hra tato pouze s malými dítkami se provádí. Vezme se ruka dítěte a na dlaní jeho ukazováčkem se tak dělá, jakoby se kašička míchala, při čemž se říká: ‚Vařila liška kašičku na zeleném rendlíčku.‘ Na to se vezme za konec každého prstíčku dítěte, řkouc: ‚Tomu dala! Tomu také! Tomu také! Tomu také! (Těž se říkává: Ten vařil, ten smažil, ten pekl, ten jedl.) A když se přijde na malíček, řekne se: ‚Tomu se nedostalo! I běžela, běžela a sem hle se schovala!‘ – Při tom se prstami po ruce k ramenu dítky pohybuje tak, jakoby lištička běžela, a pod krk neb pažď se z lehounka vjede. Toto ale se musí díti tak, aby se dítko lechtáním příliš nedráždilo,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 15).

¹³⁷ Například hra *Na lišku*: „Dva hoši položí jeden po druhém ruce s roztaženými od sebe prsty na stůl, kteréž pak počítají odřikávaní slabik z následujících veršů: ‚Běží liška po poli, někoho si dohoní, kdo to bude, toho prstík zabolí.‘ Poslední slabikou určený prst se schová pod hranu stolu a počítá se opět od vedlejšího prstu. Který naposled zbyde, klepnutím se potrestá,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 17–18).

¹³⁸ Hra se hraje takto: „Ředitel hry ptá se jednoho po druhém rozličnými otázkami, na kteréž se jen jednoslabičnými slovy odpovídati smí. K. p. Chodíváš rád do školy? Může státi za odpověď: rád Čemu se nejraději učíš? Odpověď: psát (číst a. t. d.). Co na nebi vidáme? Odpověď: mrak (zář, blesk). Kterou bylinu si vyvolíš? Odpověď: Mák (bez, fik, len. A. t. d. Kdo by se zmýlil neb nevěděl odpověditi, musí dáti zástavu,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 24).

¹³⁹ Hra má následující průběh: „Panu hraběti a paní hraběnce se ode všech říká: Co poroučí Vaše milost? Zahradníka oslovují květiny: Co račte? Zahradník květinám, hrabě s hraběnkou si tykají. Hra započne takto: Pan hrabě řekne: Hledal jsem paní hraběnkou v zahradě. Paní hraběnka: Co chceš? Pan hrabě: Kde jsi byla? Paní hraběnka: U růže! Zahradník: Co poroučí Vaše milost? Paní hrab. Kde jsi byla? Růže: U zahradníka. Zahradník: Co chceš? Růže: Kde jsi byl? Zahradník: U fialy! Fiala: Co račte? Zahradník: Kde jsi byla? Fiala: U pana hraběte! Pan hrabě: Co chceš? Fiala: Kde byla Vaše milost? Hrabě: U tulipána! (...) Takto se pokračuje dle libosti, hledí se však na to, aby se všechny přítomné květiny vystřídaly. Kdo zapomene odpověď neb chybí v otázce, dá zástavu: zástavy pak tyto po skončené hře vyplácejí,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 40–41).

¹⁴⁰ Děti během hry odřikávají toto: „Trhám, trhám travičku na zeleném paloučku, přijde-li vlček, strhne mi krček, já se vlčka nebojím, jen když krávu podojím,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 57).

z forem ustáleného slovesného folkloru i během hry.¹⁴¹ Obecně lze říci, že se zde objevují hry mající podobný základ i průběh, jako v předchozích monografiích, a i slovesný doprovod je nápadně podobný. Například hra *slepá bába*¹⁴² nebo *hra na husičku* s identickým slovesným projevem jako v záznamu V. Krolmuse. Obecně lze říci, že hry označené jako *pro dívky* ev. *pro děvčátka*¹⁴³ obsahují složitější slovesný projev než hry označené jako *pro chlapce*.¹⁴⁴ Objevují se i hry založené na náboženských tématech jako u Krolmuse, například *hra na nebe a peklo* s douškou *pro chlapce*, kdy chlapci postupně dle hodů střípkem ke kolíkům zapíchnutým v zemi postupují do nebe, očistce nebo pekla a musí plnit rozličné úkoly na této cestě, případně *hra na školu, také na nebe*, která je nejvíce podobná skákání panáka.

Folklor pro děti objevuje pro svá bádání i František Sušil (1998) ve svých *Moravských národních písních s nápěvy do textu vřaděnými*.¹⁴⁵ Zapisuje i některé písně

¹⁴¹ Několik případů her, které jsou založeny na schopnosti využít jazyka je uvedeno v poznámkách výše.

¹⁴² „Když počítáním jednoho ze společnosti ten zlý osud potká, že se stane slepou babou, tu si tento k tomu cíli musí dáti šátkem oči zavázat. Načež ho pak někdo jakožto slepou babu za ruku pojme a vodí ji do kola, řka: Bábo, bábo, kam tě vedu? Bába odpoví: Do kouta. Bábu vedoucí: Co tam najdeš? Bába: Kohouta. Bábu vedoucí: Co ještě víc? Bába: Starý střevíc. Bábu vedoucí: Co v střevíci? Bába: Klubko. Bábu vedoucí: Co v tom klubku? Bába: Jehlu. Bábu vedoucí: Co v té jehle? Bába: Nit. Načež bábu vedoucí rychle odskoče, zvolá: Tak si z nás někoho, babko, chyt! Nyní bába chytá ostatní, kteří okolo ní obskakují a ji škádlí. Koho chytne, stane se slepou babou. Hra tato jen na rovném povrchu a prázdném místě se provozovati může; také ten, který slepou babou jest, opatrně si počínati musí, aby do někoho silně nevrátil a sobě neb jinému tím neublížil,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 65–66).

¹⁴³ Například *Hra na Ančičku*: „Děvčátka postaví se do kola a jedno z nich počítá: Hoj ty, hoj ty Bartoní, co to vežeš na koni? Půl korce žita pro pana Víta. Kam si přišla krupičko, polez, polez Ančičko. Poslední slabikou určení děvče stane se Ančičkou, ta' odstoupí stranou a ostatní dále počítají: Komu krupky rozsypala, jehličku i rozlámala naše Ančička? Která je to mezi námi, která bude hledačka? Opět poslední slabikou znamenáná stane se paní čili hledačkou, ta zůstane v kruhu děvčátek, které za ruce se držíce, okolí ní se točí, až ona kteroukoli z nich osloví: Kmotra, neviděla jste mou Ančičku? Otázané děvče: Neviděla! Co vám udělala? Hledačka: Rozsypala krupičku, zlámala mi jehličku, až ji naleznou a přijde domů, naklepám jí hlavičku jako makovičku. Mezi tím, co hledačka od jedné k druhé jedou po Ančičce se poptává, ukrývá se tato zvenčí kola za některým děvčátkem, obvykle za tím, u kterého se hledačka poptává. Až když přijde hledačka k poslednímu děvčátku v kole, odpoví tato na otázku hledačky, zdali viděla Ančičku? Že viděla, odpoví se. Hledačka: Kde? Tázané děvče: V zahradě! – Na to vyzdvihnou všechny ruce, nesmí se ale pustiti, a hledačka podlehouc vyjde z kola a žene se po Ančičce, aby ji chytla; kteráž okolo kola a skrze kolo uhání. Hledačka ji tak dlouho honí, až ji lapne a tu ji klepá malounko kotníkem do hlavy řkouc: Proč si mi rozsypala krupičku? Proč si mi rozlámala jehličku? Za to ti naklepávám hlavičku jako makovičku. Na to se stane hledačka Ančičkou, Ančička vstoupí mezi ostatní v kolo, vyvolíc některou za Ančičku, a nebo obě jdou mezi ostatní a jiné dvě jdou na místo nich, jedna za hledačku a druhá za Ančičku, a hra se započne znova,“ (Bačkora, Š., 1885, str. 75–77).

¹⁴⁴ Například *Hra na Indru Veveru*: „Chlapci losováním na dva stejné zástupy se rozdělí; jedni na vykázaném místě tak dlouho pásti (číhati, šmukati) musí, až druhí po příkopech, po staveních v keřích, v děrách a t. d. se poschovali; což když tito hlasitým voláním: Juž! na jevo dají, pasoucí jich hledat se rozejdou. Vypátrá-li někdo z pasoucích některého ze schovaných, zakřikne na něho: Indro Vevero vyskoč! Vidím tě! Načež Indra Vevera utíká k cíli vykázanému a jestli Indra se společníky svými cíle svého sídla doběhne, nebyv od pronásledovníkův chycen, tak se poznovu Indra se společníky svými schová; jestli ale byl od pasoucích postižen, tedy celý sbor jeho a on s ním musí pásti a ti co dříve byli pásli, jsou se schovávat,“ (Bačkora, Š., 1855, str. 85).

¹⁴⁵ Poprvé vydáno roku 1835 v Brně.

pro děti. Jedná se o ukolébavky, konkrétně o nápěvy číslo 1399 až 1415. Ty však nejsou předmětem této diplomové práce.

Karel Jaromír Erben ve sbírce *Prostonárodní české písně a říkadla* (první vydání v Praze roku 1862), konkrétně v kapitole *Věk dětský*, zachycuje jak dětský folklor, tak folklor pro děti. Hrabalová široký Erbenův záběr komentuje takto: „*Postupuje od dětských modliteb, ukolébavek, říkadel a her s batolaty a říkadel ke cvičení výřečnosti k vlastní dětské tvorbě, zastoupené škádlivkami a posměšky, pohádkami, hádankami, napodobením ptačí a zvířecí řeči, říkadly početnými, rozčítadly a hrami, rozdělenými na chlapecké, dívčí a společné. Následující partie (Písně a říkadla výroční) zahrnuje dětský folklor spolu s pranostikami a koledami dospělých podle ročních období. Bohatou skupinu zde tvoří zejména říkadla a hry jarní a velikonoční, mezi nimi už dnes vzácné hlásání pasaček. Léto a podzim představují skupinové hry v přírodě, zimní období spíše hry pozornostní, situované v interiéru. Hry bez textové složky, stejně jako hry s předměty zůstaly stranou Erbenova zájmu,*“ (Hrabalová, O., 1972, str. 140). Pro tuto práci jsou adekvátním materiálem posměšky, přičemž u Erbena se poprvé objevují dvojjazyčné verše¹⁴⁶ jako posměšky Němcům a zřejmě především německým dětem. Dále se zde objevuje množství hádanek¹⁴⁷ (Erben, K., J., 1937). A konečně také popisy několika her rozdělených tak, jak je uvedeno výše. Obdobně jako u Bačkory lze říci, že dívčí hry¹⁴⁸ jsou z hlediska slovesného folkloru obsáhlejší než hry chlapecké.¹⁴⁹ Je třeba také dodat, že u Erbena se objevuje u her alespoň částečná pasportizace – uvedení okresu (v některých případech se překrývá tento název s příslušným etnografickým regionem). Dle těchto informací se lze domnívat, že se Erben zaměřil především na sběr etnografického materiálu z Čech. V další

¹⁴⁶ *Kdo německy se modlí: „Vater, unser, der du bist – strojte na stůl, budu jíst!“* (Erben, K., J., 1937, str. 17).

¹⁴⁷ Například „*Tázala se hryzka, je-li chňapka doma. – Kočka a myš s poznámkou Též rusín.*“ (Erben, K., J., 1937, str. 23).

¹⁴⁸ Například *hra na chléb*: „*Jedno z nejstarších děvčátek jest hospodyní, jedno děvečkou a ostatní jsou bochničky. Děvčátka, která jsou bochničky, sednou si na bobeček, jedno podle druhého, rovným řádkem. Hospodyně přijde k prvním, vezme hlavu jeho do dlaní a hází ji z ruky do ruky, říkajíc přitom takto: Mísím, mísím boží dárek, až pomísím, budu válet, až poválím, budu píct, až upeču, budu jíst. Na to přitlačí děvčeti hlavu k zemi, aby bochníček kynul. Tak to dělá všem po pořádku. Když pomísila, přijde se podívat, jest-li vykynuto, totiž mají-li děvčátka hlavy zase vzhůru. Potom vezmou se paní s děvečkou za ruce a vykynutý bochníček se jim přes ně přeloží, načež jej odnesou do pekárny. A tak všechny bochničky jeden po druhém odnášejí a v pekárně zase tak rovným řádkem posadí. Za chvíli jde se paní podívat, jest-li chléb upečen; zaklepá mu totiž na záda, řkouc: „Ještě není dost!“ – „Už je dost!“ Upečený chléb se potom „vysazuje“, t. vezme se zase pak přes ruce, jako prvé, a nosí se do komory. Z Berounska,*“ (Erben, K., J., 1937, str. 38).

¹⁴⁹ Například *hra Na mužíčka*: „*Dítě jedno sedne si na zem a ostatní běhají kolem něho, tak blízko, co by jich mohlo rukou dosáhnouti, volajíce: Mužíčku! Mužíčku! Strhni mě k potůčku! Koho sedící dítě chytí a k sobě strhne, stane se místo něho Mužíčkem, sednouc na jeho místo, a hra se opětuje. Místem tu hru hrají také v ten způsob, že děti okolo Mužíčka běhají, dotud, až je všechny schytá a k sobě posadí, a teprve poslední jich stává se Mužíčkem. Z Klatovska,*“ (Erben, K., J., 1937, str. 36).

části *Písně a říkadla výroční* už žádné konkrétní hry nebo obřady, které je možno sledovat jako fenomény dětského folkloru, nejsou.

Dalším z autorů, který se zabýval dětmi a dětským věkem, byl Beneš Metod Kulda. Nevěnoval se však dětskému folkloru, nýbrž sběru pohádek (například sbírka *Moravské národní pohádky*¹⁵⁰). Je také autorem monografie *Písně a básně pro školy národní*.¹⁵¹ Jde o soubor písní a básní, které lze označit jako mravoučné. Autorem veršů je buď sám Kulda, nebo kněží a kazatelé. Tato monografie nereprezentuje dětský folklor. Bylo by ale zřejmě možné ji označit jako literaturu pro děti a mládež.

Nelze opomenout dílo Františka Bartoše, který dětskému folkloru věnoval několik kapitol ve svých monografiích, nebo i celé knihy. Zběžně se dětskému folkloru věnuje v monografii *Lid a národ* z roku 1883. Zmiňuje zde dětskou řeč, některé básně, které matky říkají dětem (folklor pro děti), dětské ukolébavky¹⁵² a také píše o tom, jak se od raného věku rodiče snaží vést děti k víře. Vedle množství ukázek dětského folkloru dodává, že „*vůbec tato drobná čeládka po celý den huby nezavřela*,“ (Bartoš, F., 2003, str. 50). Dále uvádí okolo dvaceti dětských her. Ty se ale objevují především v jeho další sbírce. Roku 1888 vychází *Naše děti* s tímto obsahem: „*1. oddíl (Děti v rodině) zahrnuje zvyky a pověry před a po narození dítěte, ukolébavky, říkadla a hry s batolaty, dětské modlitby a pohádky – tedy projevy se spoluúčastí dospělých; 2. oddíl (Děti mezi sebou), těžiště celé práce rozsahem i obsahem, tvoří samostatné dětské projevy, utříděné do sedmi kapitol – děti v přírodě, říkadla napodobovací, společenská a satirická, dětské hádanky a podobné zábavy, dětské hry (drobných dětí, společenské, závodné a zápasné, s předměty a dívčí se zpěvem), a děti-pastevci s popisem jejich práce a zvyků, písní, halekaček a her; 3. oddíl (Děti v obci) pak zahrnuje soubor výročních obyčejů, prováděných dětmi*,“ (Habalová, O., 1975, str. 141). Z komentáře Hrabalové o členění sbírky je patrné, že i Bartoš se snažil hry alespoň základně rozčlenit do kategorií. Jak je uvedeno výše, má zde zastoupení i folklor pro děti.¹⁵³ Bartoš uvádí množství říkanek a písní – i s notací a u některých s označením místa, kde byly sebrány. Nejčastěji je zapsán okres sběru. Dle nářečí lze soudit, že se Bartoš zabýval jak dětským folklorem z Čech, tak z Moravy. Jazykově zajímavá jsou některá rozpočítávadla, a to z důvodu využití slov z jiného jazyka

¹⁵⁰ Vydáno v Praze roku 1894.

¹⁵¹ Vydáno v Brně roku 1856.

¹⁵² Například jednu z mnoha verzí ukolébavky *Halí belí*: „*Halí belí, koně v zelí a hřibiátka v petrželi. Halí dítě, kolébu tě, až mi usneš, odejdu tě, do zahrádky na karlátky, do doliny na maliny*,“ (Bartoš, F., 2003, str. 44).

¹⁵³ Jeden z popisů her: „*... nebo se točí dítěti ručičkama, jednou přes druhou: Šiju boty do roboty šcccc! – tu se ručičky rychle od sebe roztáhnou, jako dělá švec, když zatahuje dratve*,“ (Bartoš, F., 1949, str. 24).

(zřejmě němčiny a maďarštiny), která si děti přetvořily ve vlastní řeč.¹⁵⁴ A také tzv. *říkadla satirická* (kategorie, kterou lze označit jako posměšky), neboť v Bartošově sbírce se objevuje taková říkanka snad na všechna tradiční dětská jména.¹⁵⁵ Také zapsal množství hádanek, přičemž část z nich jsou tzv. hádanky nepravé¹⁵⁶ – žertovné.¹⁵⁷ Mezi hrami, které Bartoš uvádí, se objevují identické jako v předchozích sbírkách, například hra *na vlčka* nebo *na slepou bábu* s identickou říkankou jako ve sběrech Š. Bačkory nebo *na Paní Růžickovou*, která má podobná pravidla jako hry *na Paní Růžovou* nebo *na Pannu Marii*. Bartoš v drobném odstavci zmiňuje, že se rozlišují hry výhradně chlapecké¹⁵⁸ a výhradně dívčí,¹⁵⁹ ale u žádné z her to přímo neuvádí. Jen u některých popis začíná *Děvčata se postaví řadou...* apod. (Bartoš, F., 1949, str. 199). Ve zvláštním oddíle uvádí hry s míčem. Ty však, mimo některých, které začínají rozpočítávadlem, nedoprovází žádný ustálený projev slovesného folkloru.

Vedle výše uvedených monografií o dětských hrách a folkloru vyšla na přelomu 19. a 20. století například časopisecká studie Čenka Zíbrta *Studie o staročeských hrách*,¹⁶⁰ Eduard Peck uvádí některá dětská říkadla v monografii *Valašské národní písně a říkadla s nápěvy do textu vřaděnými* (vydáno roku 1884). Roku 1890 vycházejí Herbenovy *Slovácké děti*. Adámek roku 1900 vydává monografii *Lid na Hlinecku*, kde se také okrajově věnuje dětskému folkloru. Specifický přístup k popisu dětství zaujímá Dufek, který „sleduje ve své práci postavení sirot a nemanželských dětí, práci dětí v hospodářství, v továrnách, mzdu dětí, vztah ke škole, vliv školy a střední odborné výuky,“ (Hrabalová, O., 1975, str. 142). V roce 1901 vychází monografie Karla Procházky *O dětech na Novostrašecku*,

¹⁵⁴ „Ancik, cvaj, traj, vykopali māj, vykopali obrštuk, já su král a ty si kluk!“ (...) „Aneda, fimfěda, aneciky, cvanciky, sosoda.“ (...) „An kum dé dys ezechór ešpektor céde ingóst naus.“ (...) „Elom belom ungaryšn, tytom fitom talaryšn, až báž bukoláš, šlink, šlank, sluko drež.“ (...) „Angle, vangle vikum hér, osum dajče osum hér, syka fryka do knoflika, ajne majne cvik cink ven.“ (Bartoš, F., 1949, str. 108–109).

¹⁵⁵ „Adamyš honil myš, okolo pcháča, myslel si Adamyš, že je to káča,“ (...) „Antunin veze Kaču za tragaču na kumin. Tragač třešči, Kača vřešči,“ (...) „Frantíku, Frantíku, dobrá kaša, eště lepší na smetaně, ale se ti nedostane,“ (...) „Jakube, máš gatě na dubě. Gatě spadly s duba, zabily Jakuba,“ (...) „Karel do leza zajel, zlámal tam voje, plakal tam vo ně,“ (Bartoš, F., 1949, str. 136–139).

¹⁵⁶ Jedná se o tzv. nepravou hádanku. Je více anekdotou než hádankou. Často se objevuje v dětském folkloru. Cílem hádanky je především pobavit (Leščák, M., Sirovátka, O., 1982).

¹⁵⁷ „Proč se hodiny bijou? Rvaly by se, nemají vlasů,“ (...) „Čeho je na trhu nejvíce? Řeči.“ (Bartoš, F., 1949, str. 185).

¹⁵⁸ Chlapecké hry reprezentují převážně takové, které jsou založené na zápase, rychlosti, nebo síle a neobsahují buď žádný ustálený slovesný folklor, nebo jen minimum – například rozpočítávadlo na začátku.

¹⁵⁹ Hra *na zlatou bránu otevřenou*: „Dvě děvčata se chytanou za zdvižené ruce. Jedna (čert) má paličku v sukních mezi nohama, druhá (anděl) však drží také sukně, takže ostatní hrající děvčata nevědí, která je čertem, která andělem. Děvčata se postaví řadou před andělem a čertem a ti zpívají: ‚Zlatá brána otevřena, zlatým mečem podeprěna, kdo tam vejde, hlavou sejde: Podletěla husička!‘ Podletují jedna za druhou a stavějí se střídavě za anděla i za čerta. Když jsou tam všechny, anděl praví: ‚Andělíčky, radujte se!‘ i točí se a poskakují. Čert vytáhne paličku a bije své přívržence,“ (Bartoš, F., 1949, str. 205).

¹⁶⁰ Vydáno v časopisu *Vesna* VIII/1888–1889, str. 189 (Hrabalová, O., 1975).

ve stejném roce také *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky z několika jihomoravských dědin* Antonie Šebestové. Objevují se v nich některé dětské říkanky. O rok později monografie *Děti na Moravském Valašsku* Matouše Václavka. Vyhlídal v roce 1909 vydává své sběry dětského folkloru ze střední Moravy – *Hanácké děti*.

Další vlna zájmu o dětský folklor přichází až s léty padesátými. Z nich pochází stěžejní práce o dětském folkloru Zdeňky Jelínkové *Dětské hry a říkadla z Horňácka* z roku 1954, z níž je v této práci již citováno v kapitole 2.3.2. Jelínková dále vydává *Lidové tance a taneční hry na Podluží* z roku 1962, kde se objevují především taneční hry dívek spojené s písní. Je třeba dodat, že Jelínková u každé hry uvádí název obce, kde byla hra sebrána a u některých i jméno informátora. Také díky ní vznikl soupis veškeré do té doby vydané literatury zabývající se dětským folklorem. Je třeba říci, že se sbírkami Jelínkové se pracuje snad nejlépe, a to z důvodu jasného a přehledného členění, množství informací o sběru materiálu a také díky velmi názornému popisu průběhu celé hry.

Roku 1952 vychází sbírka, která se věnuje dětskému folkloru v etnografickém regionu na pomezí Čech a Moravy, *Říkadla, škádlivky, lidové hry a písně. Moravské Horácko a Podhorácko*, které sesbíral B. Pernica nebo si je pro svou sbírku vypůjčil s těch již publikovaných, což platí ve většině případů.¹⁶¹ Dětským folklorem a také folklorem pro děti se zabývá především v první oddíle *Od kolébky po dospívání*. Ten obsahuje kapitoly *ukolébavky, od ukolébavek k monologickým hovorům s dětmi, hry s nemluvnětem*¹⁶² jako zastoupení folkloru pro děti. Dále *děti v přírodě, zvířátka*,¹⁶³ *rozčítávačky při dětských hrách*,¹⁶⁴ *žertovné říkanky*,¹⁶⁵ *škádlivky*, a to v několika verzích: *na křestní jména*,¹⁶⁶ *na obecná jména rodinná*,¹⁶⁷ *na vlastní jména*,¹⁶⁸ *na obecná jména* –

¹⁶¹ Toto je jediná sbírka z těch analyzovaných, jejíž autor uvádí, že část materiálu je přebírá odjinud a na tyto sbírky nebo autory sběrů odkazuje v textu.

¹⁶² Všechny tři části obsahují říkadla a písně podobné těm, které jsou v této práci již citovány. Není k nim ovšem doplněna žádná informace o tom, co se při daném říkadle dělá – zda má nějaký pohybový doprovod nebo s ním souvisí nějaká hra.

¹⁶³ Tyto propojené kapitoly obsahují různé písně a říkanky, které patří mezi dětské (jsou přisuzovány dětem). Žádná z nich není doplněna o informaci, zda jí doprovázel nějaký pohyb nebo hra.

¹⁶⁴ Například „Ří, ří, Záhoří, přijeli k nám tři kněží; náš pán Fabián, pase koně na výhoně, zlatým bičkem pošlahuje, ‚krumpolíkem‘ po nich hází, ještě jeden, ten nám schází.“ (...) „Seděla kačena na vysokém listí; vyseděla osm vajec, jedno bylo čistý. Huky kuky mezi kluky alou mašire ven.“ (...) „An, caj, traj, fuke, puje, ráj, Francek už je tovaryšem, Francek už má fraj.“ (Pernica, B., 1952, str. 77–80).

¹⁶⁵ Například „Pane Bože všemohoucí, umřel sedlák v Holomouci, v Prostějově mu zvonili, do Brna ho položili. Z Jihlavy přinesli mázy, kříž na ně byl od Trnavy, pokrov z města Kojetína, hrobař přišel od Budína. Kněza vzali z Hustopeče a kantora ze Střebíče (Třebíče), chlapec s křížem byl z Medřiče (Velkého Meziříčí). Byli všichni hodní páni, byli všichni vybírání,“ (Pernica, B., 1952, str. 81). Dále jsou v této kapitole uvedeny i různé žertovné písně.

¹⁶⁶ „Adamova klepna pod vokno si klekla, uměla se kozím mlíkem, utřela se pak pytlíkem, aby byla hezká. Přece hezká není, krása se jí mění, všichni chlapečkové povídají, že nic po ní není.“ (...) „Alexandr šel na vandru, koupil si tam cukrkandl. Přisel z vandru, vzal si Mandu, a ta byla ráda, že má Alexandra. Alexandr ještě radši vozil Kaču na tragači.“ (Pernica, B., 1958, str. 91).

označující zaměstnání,¹⁶⁹ jiné škádlivky;¹⁷⁰ říkadla při otloukání pišťalek, jarní dívčí hry – jarní, letní a podzimní dívčí písně. Dále sbírka obsahuje slovesný lidový folklor spojený se svátky a festivitemi. U veškerého sebraného materiálu je uvedeno místo sběru, rok a také informátor, nebo sbírka, ze které Pernica materiál přebíral.

V padesátých letech, roku 1958, vyšla také sbírka *Říkadla a hry slováckých dětí*, které v první polovině 20. století sebrala Svobodová-Goldmanová. Obdobně jako u Jelínkové (viz kapitola 2.3.2) je sbírka her Svobodové-Goldmanové rozčleněna do jednotlivých oddílů: *Říkadla* s podkapitolami *škádlivky*,¹⁷¹ *otloukání pišťalek*, *rozčítadla*,¹⁷² následuje největší oddíl celé sbírky *Hry* s dělením na *hry pohybové*,¹⁷³ *hry s textem* (*hry povelové*,¹⁷⁴ *hry s dialogem*,¹⁷⁵ *hry s říkadlem*,¹⁷⁶ *hry se zpěvem*), *hry*

¹⁶⁷ Nejedná se o jména rodinná ve smyslu příjmení, ale o označení jednotlivých rolí v rodině. Nejčastěji je předmětem říkanek babka a dědek, nebo obecně baby – ve smyslu staré ženy. Například „*Jedna baba z Vopatova, druhá baba z Třebíče, depak ste se milý babe, depak ste se tak sešle?*“ (Pernica, B., 1952, str. 102).

¹⁶⁸ Až tato kapitola obsahuje škádlivky na příjmení, ale také na různé etnické skupiny. Například „*Naše stará Blažková, papírový bote má, dež vona je vobuje, jako blázen tancuje.*“ (...) „*Cigáni sou za humnama, cigáni sou v dědině, zavři milá zavři dveře, ať nevlezou do síně.*“ (Pernica, B., 1952, str. 104–106).

¹⁶⁹ Například „*Kravák žene krávy, našraly se trávy, napily se z potoka, daly mlíko do hrotka.*“ (...) „*Krčí, krčí, ještě jedno krčí, zlámal si jehličku, aby byla lehčí.*“ (Pernica, B., 1952, str. 109).

¹⁷⁰ Zde se nacházejí škádlivky spojené s konkrétními situacemi, které jsou u dané říkanky popsány. Například tyto dvě: „*Když měl být do obce Mohelna zaveden telefon, někteří sedláci-zpátečníci nechťeli o něm ani slyšet. Háno, dež budu Nad šibenícó vorat, povídal jeden, a duma se mi bode telit kráva, taky mně bude muct stará telefonovat?*“ Přespolní se jim proto smáli: *Mohelňáci – kabrnáci postavili telefon: do chlívka a do maštale pro legraci králíkom.*“ (...) „*V Otadicích u Náměště nad Oslavou měli na soše svatého Jana tento znamenitý nápis s podobným udáním roku, kdy byla socha postavena: Když ta velká zima byla, tehdaž se zde postavila figura Jána svatého z Nepomuku rozeného.*“ (Pernica, B., 1952, str. 117).

¹⁷¹ Například „*Anča, Kača, Maryna, to sú pěkné tři mína; a Babuša, to je duša, spadla s pece na Matúša, Matúš sa jí polekal, chytňa gatě, utěkal,*“ (Hovorany) (...) „*Jakube, máš gatě na dubě, kdo ti pro ně poleze? Stará baba nemože a cikánka nechce.* (Brumovice) (...) „*Archlebovští škádlí děti ze Ždánic: Metlaři, metlaři! Ždáníčtí oplácejí Archlebovským: Škopaři, škopaři! Nebo: Archlebjáci na kopečku, tahajó tam zdechló kočku*“ (...) „*V pondělí – to je maso uzžený. V úterý – enom kúsek, zbyde-li. Ve středu je zelí – to bývá kyselý. Ve štvrtek je maso – najezte sa, chaso.* (Čejč),“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 25–35).

¹⁷² Například „*Jeden, dva, to su já, jeden, tři, to sme my, jeden čtyři, ty si z díry, jeden, pět, ty si květ, jeden, šest, ty si švec, jeden, sedn, tys ně snědl, jeden osn, tys ně kúsl, jeden, devět, ty si medvěd, jeden, deset, ty si z desek, jeden, jedenást – a ty, pane Fabiáne, chytej nás!* (Terezín)“ (...) „*Á, jé, stavěli sme máje. Byla s náma jeptiška, jeptiška; jeptiško, jeptiško, jak se máš? Přeide na tě Mikuláš, přivalí tě kameň, sekula, sekula, amen.* (Čejč), (...) „*Angle, mangle, tofle, mi, tofle, tofle, domini, angl, lóž, tofl, flóž, flajš.* (Karlín),“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 39–41).

¹⁷³ Hry podobného charakteru vyčleňuje i Jelínková. Jedná se o pohybové hry, jejichž součástí není žádný ustálený slovesný folklor. Pro ilustraci lze uvést hru *Holuby střilet* z Terezína: „*Jeden hráč lehne si na záda na zem, ruce rozpaží hřbety dolů. Druhý postaví se mu na dlaně (obličej jedním směrem). Ležící zdvihne nohy, stojící se jich uchopí, ležící je náhle položí a stojící přeskočí přes ně daleko dopředu,*“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 62).

¹⁷⁴ Zde Goldmanová-Svobodová zaznamenala několik her, jejichž součástí je zvolání „už“ jako začátek hry. Jsou ale velmi totožné jako různé honičky nebo hry uvedené v předchozí poznámce pod čarou.

¹⁷⁵ Například hra *Na kuřátka* z Hovorany: „*Hospodyně vyžene kuřátka na pastvu a po chvíli volá: Kuřátka, podte dom!*“ Kuřátka: „*Němožem!*“ Hospodyně: „*Pro koho?*“ Kuřátka: „*Pro vlka!*“ Hospodyně: „*Kde je vlk?*“ Kuřátka: „*Za plotem!*“ Hospodyně: „*Co tam dělá?*“ Kuřátka: „*Klokotá!*“ Hospodyně: „*Kolik naklokotal?*“ Kuřátka: „*Tři kopy!*“ Hospodyně: „*Honem, kuřátka, seberte se do kopy!*“ Kuřátka se rozběhnou, vlk za nimi, které chytne, odvede stranou. Hra se opakuje tak dlouho, až jsou všechna kuřátka pochyťána,“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 74).

s předmětem (hry s míčem, hry s kaménkem, hry s knoflíkem, hry s nožem, hry s dřívkem, hry ostatní).¹⁷⁷ Svobodová-Goldmannová také zaznamenala folklor pro děti v kapitole nazvané jako *Projevy dospělých určené dětem* (ukolébavky, hry s batolaty, škádlivé pohádky).¹⁷⁸ I zde je u každého sebraného materiálu uvedena obec, odkud daná hra nebo říkanka pochází.

Ve stejném období vychází také samostatné studie o dětských hrách. Například Jiří Horák publikoval studii zaměřenou na různé podoby dětské hry *Žalman*.¹⁷⁹

V následujícím období (od 60. do 90. let 20. století) sbírky, které by obsahovaly nově sebraný materiál slovesného dětského folkloru, takřka nevycházejí. Většinou se jedná o výbory dětské lidové poezie pro nejmenší, které však lze zařadit do žánru literatura pro děti a mládež. Důvodem, proč se dětský folklor v tomto období netěšil takovému zájmu, může být rozmach folklorních, a tedy i dětských folklorních souborů (více o nich v kapitole 2.3.5) a s ním preference jiného druhu zpracování folkloru – nikoliv sběr, ale zachování a prezentace v pódiové formě. A také to, že z 70. až 90. let minulého století pocházejí především teoretické práce, které se zabývají dětským folklorem. Ať už okrajově, nebo jako hlavním tématem. Například sborníky vydané v rámci konferencí o dětském folkloru v Národopisném ústavu lidové kultury ve Strážnici, nebo kapitoly v monografii Leščáka a Sirovátky (1982). To ale neznamena, že by v uvedeném období dětský folklor neexistoval (viz kapitola 5.2).

Všechny doposud uvedené a analyzované sbírky se zabývaly dětským folklorem nebo folklorem pro děti ve vesnickém prostředí. Trend zájmu výhradně o lidové prostředí vesnice převládal v etnografii (později etnologii) od počátku bádání až zhruba do poslední čtvrtiny minulého století. Sbírký, které by zachycovaly dětský folklor v městském prostředí, v této diplomové práci reprezentují sběry Jelínkové *Za našó Rájó: Dětské hry a říkadla z Brna* z roku 1983 a příslušná kapitola v reedici monografie *Lidové písně*

¹⁷⁶ Například *Na ježka* z Dambořic: „Ježek si klekne, hlavu položí na ruce složené na zemi. Ostatní postaví se do řady a obcházejí ježka. První hráč říká: ‚Hledte děti, ježek spí, kdo ho zbudí, toho sní; Já mu hubu zamknu, na padesát zámků. Jedna, dvě tři!‘ Při slově ‚tři‘ udeří ježka po zádech a dá se do běhu, ostatní s ním. Ježek vyskočí a honí je, koho chytne, je ježkem,“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 95). Tyto hry asi nejvíce připomínají kategorii her s rozpočítavdlem. Během něj se však nevybírání žádná z postav hry. Je již vybrána dopředu. Konec úvodního říkadla také spouští hru samotnou.

¹⁷⁷ Tyto hry buď nemají slovní doprovod, nebo je projev nápadně podobný rozpočítavdlům a ostatním říkankám.

¹⁷⁸ Ukázka folkloru pro děti je v této sbírce okolo deseti. Jednou z nich je hra matky s dítětem: „Převalující hlavičku z jedné dlaně do druhé říkají: ‚Melu, melu máku, ve zlatém klobóku. Co namelu, to prodám, mlynářovi nic nedám, jen staró babku vsadím na lopatku, fók s nò do pece, nechť se tam upeče,“ (Svobodová-Goldmannová, F., 1958, str. 138).

¹⁷⁹ Publikováno v časopise Český lid 41/1954.

z Prahy ve sbírce Františka Homolky II. díl editorské trojice Thořová, Traxler, Vejvoda vydané v roce 2013. Sběry v ní uvedené pocházejí z počátku 20. století. Z dat vydání (či období sběru) lze vyvodit, že zájem o městský folklor přichází buď o něco později než zájem folklor na vesnici. Nebo jej sběratelé také zapisovali, ale vydávali tyto sběry v menším množství, případně vůbec, na rozdíl od sběrů z vesnického prostředí.

První z obou uvedených sbírek komentuje sama autorka takto: „*Sbírka dětských her, říkadel a dalších druhů dětského folkloru z Brna (vlastně jeho příměstských částí, původně samostatných obcí, jako je Komín, Jundrov, Líšeň, Bohunice, Obřany, Židenice, Juliánov, Husovice, Maloměřice, Řečkovice, Medlánky a Tuřany) (...) soustřeďuje dětský folklor z těchto míst z pramenů různé provenience. (...) O kvalitě dětského folkloru v příměstských částech Brna se přesvědčíme jeho srovnáním s materiály z jiných oblastí. Pochopitelně se setkáme mezi říkadly, hrami aj. i s takovými, které se od sebe příliš neliší (druhy „univerzální“). (...) „Vedle toho je zde však množství říkadel a her zcela osobitých nebo v méně obvyklých variantách. Osobitý kolorit všem druhům dětského folkloru z Brna dodává místní nářečí, přestože hlavně z pozdějších dob není v zápisech vždy jednoznačně používáno,“* (Jelínková, Z., 1983, str. 3). Sbírka je rozdělena do dvou celků *Komín I* a *Líšeň I*, zřejmě dle místa sběru. První celek je rozdělen na podkapitoly *říkadla* (škádlivky a posměšky,¹⁸⁰ ale také rozpočítávadla¹⁸¹), *popěvky k dětskému zvykosloví a hry*.¹⁸² Druhou část Jelínková rozčlenila na *říkadla*,¹⁸³ *zpěv pasáků*, *zvyky a obyčeje a hry*.¹⁸⁴ Autorka uvádí čtyři říkadla, která lze označit jako folklor pro děti. Jsou ale velmi podobná těm již citovaným.

Monografie *Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky II. díl* editovaná Thořovou, Traxlerem a Vejvodou se dětskému folkloru věnuje v kapitole *Dětské písně a popěvky a Říkadla*. V oddílu *Dětské písně a popěvky* se celkem objevuje okolo deseti písní s poznámkou, že tyto nápěvy jsou součástí dětské hry.¹⁸⁵ V podkapitole *Říkadla* jsou

¹⁸⁰ Například tyto: „*Antonín vezl Kačo za Komín. Kača spadla s komína, zabila Antonína.*“ (...) „*Petr koláčky zmetl, bochte zaházel, bel hodné blázen.*“ (Jelínková, Z., 1983, str. 9).

¹⁸¹ „*Elen, delen, cán, cupy, hopy, lán, evevmace, koze, ryba, van, nenecháme me ho tam.*“ (...) „*Stojí v lese kaplička u svatého Františka, padl na ňo kameň, ivovid amen.*“ (Jelínková, Z., 1983, str. 7–8).

¹⁸² Jedná se například o hry na kolo mlýnské, na paní Růžovou apod. Všechny již byly uvedeny, nebo nejsou z hlediska dětského slovesného folkloru zajímavé natolik, aby bylo třeba je uvádět pro potřeby analýzy.

¹⁸³ Mezi říkadly je asi nejzajímavější forma tzv. *žertovné dotazy*: „*A. Řekni: Stolička! B. Stolička! A. Seš hodná vopička!*“ (...) „*A. Řekni Vobraz! B. Vobraz! A. Hrom tě rozraz! (Hokladls provaz.)*“ (Jelínková, Z., 1983, str. 32).

¹⁸⁴ Tyto tři podkapitoly jsou velmi krátké, Jelínková pouze popisuje velmi stručně, jak se děti bavily. Příklady takřka neuvádí. U poslední kapitoly se odvolává na sbírku *Naše děti* Fr. Bartoše.

¹⁸⁵ Jedná se například o hru, k níž patří píseň *Já mám doma strakatého pejska*: „[začíná notací a textem písně] *Já mám doma strakatého pejska, on mně hlídá vraného konička. Pomoz, pomoz, má Mařenko, věneček uvíti. Píseň k dětské hře: Děti se spojí v kruh, jeden jde doprostřed, začloní si rukou oči, točí se a zpívá.*

zaznamenána říkadla (tematicky jsou rozdělena například na ta o jídle, k otloukání píšťalek, nebo o zvířatech a na rozpočítávadla¹⁸⁶) a také některé hry.¹⁸⁷ Mimo jiné se tu objevuje hra na slepou babu (velmi podobná těm již uvedeným), ale také slovesná forma, kterou Jelínková nazývá *žertovné odpovědi*.¹⁸⁸ Jazykově zajímavá jsou tři tzv. *makarónská říkadla*.¹⁸⁹ Homolkovy sběry se zaměřují především na Libeň a její okolí, neboť byl v Libni učitelem. U sebraného materiálu je napsáno, kde a kdy byl sebrán. U části sběru je uveden i informátor.

Je třeba dodat, že sbírky tradičního dětského folkloru vycházejí stále. V době vzniku této práce se chystá k vydání sbírka *Dětské Lidové písně z Uherskobrodsko i z ostatního Slovácka* autora Lubomíra Mála. Také je třeba upozornit na to, že výše uvedené sbírky dětského slovesného folkloru se zabývají především kratšími žánry (básně, říkadla, a především hry), což je tématem této práce. Okomentovány jsou pouze ty, které přinášejí nové pojetí, nebo takovou formu dětského slovesného folkloru, která je jazykové dostatečně zajímavá pro další analýzu. Na sbírky, které předkládají především delší žánry (bajky, vyprávění, pohádky, legendy, strašidelné příběhy) nebyl brán zřetel. Seznam uvedených sbírek rozhodně není vyčerpávající. Některé sbírky, které by bylo vhodné analyzovat, nebylo vzhledem k současné pandemické situaci možné získat.

4.5 Tradiční dětské hry a folklor z pohledu češtiny

V této části diplomové práce jsou analyzovány a sumarizovány jednotlivé poznatky nabyté na základě prostudování sbírek tradičního dětského slovesného folkloru.

Při každé slabice ukáže rukou na jednoho hráče. Na koho padne poslední slabika, utíká z kola a střední ho honí tak dlouho, až ho přivede zpět. Ten pak ho vystřídá.“ (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 246).

¹⁸⁶ Záměrně jsou vybrána pouze ta rozpočítávadla, která se nápadně odlišují od všech ostatních již uvedených. „Amerika paprika, táta bije Pepíka. Pepík křičí, že to bolí, táta bije s tlustou holí. Máma řekla: ať to bolí!“ (...) „An, cvaj, policaj, draj, fíl, bana vír, fynf, seks, ala heks, síbe, nacht, kúdenacht, najn, cén, cipl gén, raus ven! Zkomoleniny německých číslovek.“ (...) „An, de troua, katr, cink, anavíra, butr, flink, anavíra, bunavíra, ven! Zkomoleniny francouzských číslovek.“ (...) „Unu, dům, reks, kvante, kvinte, seks, unu, dunu, rába, kvante kvinte, žába. Zkomoleniny italských číslovek.“ (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 281).

¹⁸⁷ Například hra *Hodiny (nebo žid)*: „Děti se chytí za ruce do kola, uprostřed si jeden lehne, to je žid. Točíce se do kruhu, říkají: Jedna hodina bije, žid ještě hnije. Druhá hodina bije, žid ještě hnije. Třetí hodina bije, žid ještě hnije atd. Žide, vstávej! Žid vyskočí, děti se rozprchnou a žid je honí. Které chytí, je žid,“ (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 265).

¹⁸⁸ Například „Řekni koleje. Bába tě poleje.“ (...) „Říkej: Jedna – skej mě, dvě – skej mě, tři – skej mě!“ (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 269).

¹⁸⁹ „Byla jedna mutr – matka, prodávala epfl – jabka. Měla gártn – zahrádku, ajngešlosn – při zámku. Měla taky cíge – kozu, vázala ji k vágn – vozu.“ (...) „Byla jedna mutr – matka, prodávala epfl – jabka. Měla gártn – zahrádku, ajngešlosn – při zámku. Vlezla jí tam cíge – koza, sežrala jí zeli – kraut, ona vzala kudlu – mesr, odřela jí kůži – haut.“ (...) „Majne švestr spadla z fenstr, zlámala si ruku – hand.“ (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 279).

Před samotnou analýzou je třeba dodat toto: pokud jsou u teoretické rozvahy uvedeny konkrétní příklady jen neúplně (například nejsou citovány v ucelené formě, nebo je na ně odkázáno jen jménem autora sbírky), lze je všechny najít v některé z poznámek pod čarou u v předchozích oddílech této diplomové práce. A to především v kapitolách o folkloru dětí a o tradičním dětském folkloru. I v případě, že jsou citovány ucelené příklady, jedná se o identické ukázky, které již tato práce uvádí v předchozích kapitolách.

O většině uvedených sbírek, s výjimkou dětských her z okolí Brna ze sběrů Jelínkové (1983) a edice Homolkových sběrů (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013), lze říci, že terénem, který sběratelé vyhledávali a kde očekávali přítomnost dětského (slovesného) folkloru, byla především vesnice. Pouze Homolka na začátku 20. století a Jelínková o takřka 80 let po něm (s využitím již sebraného materiálu) se rozhodli hledat dětský slovesný folklor také v prostředí města. Po zevrubném pročtení všech sbírek lze říci, že většina z těch, které se zaměřují na prostředí vesnice, přináší vedle jiných informací a poznatků o dětském folkloru také jistou sondu do stavu místního nářečí. Pokud ovšem byl sebraný materiál zapsán v příslušném nářečí. Ve všech případech jej používala například Jelínková. Naopak sbírky, které si jako etnografický terén vybraly město (sběry z Prahy; ve sbírkách s převažujícími sběry z vesnice jsou to okresní nebo krajská města – například Jihlava), zaznamenávají většinu dětských projevů především v obecné češtině.¹⁹⁰

Takřka všechny sbírky (mimo těch, které se specializovaly výhradně na písňový dětský folklor) uváděly nejdříve kratší slovesné útvary – hádanky a následně posměšky. Hádanek se objevují dva druhy – hádanky a nepravé hádanky. Nepravých hádanek je v analyzovaných sbírkách výrazně více. O hádankách lze říci, že se jednalo o velmi krátké slovesné formy. Nezávisle na tom, zda se jednalo o hádanky klasické, nebo nepravé, zhruba třetina z nich se skládá z jediné krátké věty a je očekávána jednoslovná odpověď. Jako v případě té, kterou uvádí Bartoš (1949, str. 185): „*Čeho je na trhu nejvíce? Řeči.*“ Další třetinu tvoří hádanky, kdy je pokládána otázka, na kterou je očekávána víceslovná odpověď. Jako příklad může posloužit opět Bartoš (1949, str. 185): „*Proč se hodiny bijou? Rvaly by se, nemají vlasů,*“ V tomto konkrétním případě se jedná o nepravou hádanku. Obecně lze uvedené příklady pracovníě označit jako první typ hádanek: jednoduchá věta a jednoslovná nebo víceslovná odpověď. Jako druhý typ hádanky by potom bylo možné chápat takovou, která obsahuje dva a více veršů. Tento příklad uvádí Němcová (1929, str.

¹⁹⁰ V případě Prahy lze předpokládat, že se jednalo o záznam autentického jazyka. V případě dalších větších měst je otázkou, zda byly sběry uvedené v obecné češtině opravdu v této podobě sebrány, či zda byly takto publikovány na základě pozdější změny původního přepisu.

229) „*Roste, roste stromeček, pichlavý jak bodláček, kulatý jak jablíčko, červený jak líčko*“ – „*Červená ředkev*“. Zadání hádanky lze pokládat za samostatnou jednoduchou báseň, v tomto případě s rýmem dle schématu AABB. Tedy s využitím té nejjednodušší formy, sdruženého rýmu. Zároveň je z ukázky patrné, že jsou na pozici rýmu využita deminutiva. Lze je spojovat s dětským světem, ale také lze předpokládat, že to pro autora uvedené hádanky byl nejjednodušší způsob, jak docílit rýmu. Co se týče obsahu hádanek, jako odpovědi jsou očekávána slova, která patřila k běžnému životu daného období, kdy sběr hádanek probíhal. Tázaný musí například uhádnout slova jako *svíčka*, *moucha* apod. Žádná z hádanek nevyžaduje jako odpověď zkomolené slovo, nebo cokoliv, co by odkazovalo na potřebu znalosti jiného než venkovského prostředí (pokud zde byl prováděn sběr slovesného materiálu), nebo dokonce slov z cizího jazyka.

Posměšky, škádlivky a další slovesné formy, jejichž účelem je především škádlit, rozzlobit nebo urazit, lze také zařadit mezi krátké, společně s hádankami mezi vůbec nejkratší sledované, slovesné folklorní projevy. V analyzovaných sbírkách se objevují škádlivky a posměšky zaměřené různým způsobem. Některé obsahují konkrétní křestní jména, například opět z Bartošovy sbírky (1949, str. 136): „*Adamyš honil myš, okolo pcháča, myslel si Adamyš, že je to káča*“,“. V tomto případě je ještě zajímavé povšimnout si toho, jak autor posměšku upravil křestní jméno *Adam* tak, aby se rýmovalo se slovem *myš* – využil celé slovo *myš* jako „příponu“ k tvaru *Adam*. Tím vzniká nové slovo. Otázkou je, zda jej lze pokládat za deminutivum, nebo spíše za pejorativum, k čemuž se spíše přiklání tato diplomová práce, vzhledem ke kontextu vytvoření a využití. Vedle křestních jmen se posměšky zaměřují na příjmení – například *Blažková*. Těch je ale velmi málo a uvádí je především Pernica. V ostatních sbírkách se takřka neobjevují. Častější je zaznamenávání posměšků, které směřují k některým členům rodiny (nebo širěji společnosti). Například *matka* nebo *otec*, což se objevuje velmi zřídka,¹⁹¹ daleko častěji však *babka* nebo *dědek*. V tomto případě se objevují dvě možnosti chápání slova *babka* (*bába*) a *dědek*. Buď lze z kontextu vyvodit, že se jedná o příslušníky dané rodiny. Pak se před podstatným jménem označujícím příslušného člena rodiny vyskytuje ještě zájmeno *náš*, *naše*. Nebo se jedná obecně o starší členy dané společnosti, kdy posměšek slouží jako výsměch, nebo možná lépe vymezení se vůči stáří jako takovému.

¹⁹¹ Lze předpokládat, že vzhledem k tradiční výchově v rodině i vzhledem k silně rozšířené tradici náboženství, děti (i dospělí) projevovali daleko větší úctu k rodičům (možná i strach), než je tomu dnes. Posměšky, které by se obraceli k matce nebo otci, tak buď neexistovaly v takové míře, nebo nebylo možné je zaznamenat – děti (nebo dospělí informátoři) je výzkumníkovi jednoduše nechtěly sdělit.

Dalšími dvěma konkrétními skupinami, kterým byly adresovány různé posměšky, byli konkrétní řemeslníci a etnické skupiny. Pernica zaznamenává například toto (1952, str. 109): „*Kréčí, kréčí, ještě jedno kréčí, zlámal si jehličku, aby byla lehčí.*“ Obecně lze konstatovat, že obsahem posměšků je výsměch zástupci určitého řemesla a poukázání na jeho hloupost – s využitím odkazu na nějaký pracovní nástroj typický pro dané povolání. Zde *krejčí* – *jehla*. Nebo *kravák* (pasák krav) – *hrotek* (nádoba používaná při dojení mléka) z posměšku uvedeného ve stejné sbírce. Z etnických skupin dominují mezi adresáty posměšků *židi* a *cikáni* (*cigáni*). Obsah posměšků se pojí se stereotypy, které se k etnickým skupinám vážou. V případě židů je tématem bohatství a peníze vyjádřené různou formou slovní zásoby, v případě cikánů¹⁹² se jedná o stigmatizaci spojenou s fenoménem krádeží a kočování. Jako v tomto posměšku, který zaznamenal Pernica (1952, str. 106): „*Cigáni sou za humnama, cigáni sou v dědině, zavři milá zavři dveře, ať nevlezou do síně.*“ Přestože není konkrétně použito slovo *krádež*, z významu je jasné patrné, že autor posměšku naráží právě na toto stigma spojované s danou etnickou skupinou.

Posledním příkladem konkrétní skupiny posměšků jsou ty, které se váží k označení obyvatel konkrétního města nebo místa. Pernica (1952, str. 102) zaznamenává tyto posměšky spojené s místním původem: „*Jedna baba z Vopatova, druhá baba z Třebíče, depak ste se milý babe, depak ste se tak sešle?*“ Zároveň se zde promítá i téma výsměchu *babám* – zřejmě ve smyslu starším ženám. Příklady dalšího škádlení založeného na rozdílném místním původu uvádí Svobodová-Goldmannová (1958, str. 32): „*Archlebovští škádlí děti ze Ždánic: Metlaři, metlaři! Ždaničtí oplácejí Archlebovským: Škopaři, škopaři! Nebo: Archlebjáci na kopečku, tahajó tam zdechló kočku.*“ Svobodová-Goldmannová uvádí dva různé typy posměšků, přičemž v prvním z nich není přímo uveden místní původ. Zároveň je ale pro autory, nebo ty, kteří posměšek používají, jasné naznačeno, o koho se jedná. Jako zástupné označení pro obyvatele konkrétního místa slouží ztotožnění této komunity s určitým řemeslem – lze tedy hovořit o metonymii. Otázkou je, zda se jednalo o místně rozvinuté řemeslo, nebo zda i řemeslo odkazovalo na nějaký další význam posměšku. Jasné ale je, že v jediném slově děti (nebo možná dospělí, kteří posměšek vymysleli, nebo také používali) obsáhli posměšek/urážku adresovanou jiné skupině (vymezené místně), zároveň vymezení své vlastní skupiny vůči té, které narážka patří a dále postižení určitého signifikantního znaku skupiny – záměna pojmenování na základě místa původu za označení řemesla. A konečně je zde obsažena i výzva ke

¹⁹² Tato diplomová práce používá označení dané etnické skupiny tak, jak jej zaznamenávají jednotlivé sbírky, tedy *cikáni* nebo *cigáni*, nikoliv *Romové*.

slovnímu souboji. V případě druhého zaznamenaného posměšku se ve výpovědi objevuje jasné určení toho, odkud skupina je (Archlebjáci, obec Archlebov) a také důvod, byť zástupný, proč se dané skupině vysmívat.

Na pomezí žánrů popisovaných výše a hry, která je hlavním tématem této práce, stojí rozpočítávadla. V polovině případů sledované hry začínaly právě rozpočítávadlem. Zároveň zhruba polovina analyzovaných sbírek zaznamenávala rozpočítávadla (také jako *rozpočítavadla*) jako samostatnou kategorii slovesných folklorních projevů. Druhá polovina je uváděla společně s hrou, které předcházela. Nezávisle na tom, v jaké části sbírky jsou rozpočítávadla uvedena, lze sledovat tři konkrétní druhy. Prvním z nich jsou rozpočítávadla, která začínají odříkáváním číslovek. Jednu z nejjednodušších forem takového rozpočítávadla uvádí Krolmus (1845, str. 45): *Jeden, dva, tři, my jsme bratři.* „Podobně se základní číslovky objevují i v dalších rozpočítávadlech, většinou se jedná o čísla od jedné maximálně do deseti. Ve sběrech Svobodové-Goldmannové se objevuje ale ještě číslovka jedenáct (1958, str. 39): „*Jeden, dva, to su já, jeden, tři, to sme my, jeden štyri, ty si z díry, jeden, pět, ty si květ, jeden, šest, ty si švec, jeden, sedn, tys ně snědl, jeden osn, tys ně kúsl, jeden, devět, ty si medvěd, jeden, deset, ty si z desek, jeden, jedenást – a ty, pane Fabiáne, chytej nás!*“. Zde doplněno i výzvou ke hře. Možná je číselná řada nejčastěji ukončena desítkou (nebo nižším číslem) vzhledem k věku hráčů, kteří buď znali ze školy právě tyto číslovky, nebo vzhledem k mladším hráčům předškolního věku, kteří byli schopni si zapamatovat pouze těchto deset. Také stojí za zamyšlení, zda užívání prvních deseti číslovek nesouvisí s náboženskou naukou, kterou většina dětí navštěvovala a kde se setkávaly s deseti příkázáními.¹⁹³ Nezávisle na předchozích úvahách lze ale s jistotou tvrdit, že díky rozpočítávadlu založenému na číselné řadě si děti číslovky jistě osvojily daleko rychleji a možná i dříve než pouze učení ve škole.

Součástí rozpočítávadla, jak je zaznamenáno ve všech analyzovaných sbírkách, které obsahují také popis jednotlivých činností, je ukazování na jednotlivé hráče při odříkávání jednotlivých čísel, slabik, nebo jiných jasně daných úseků říkanky (o těchto případech rozpočítávdal dále). I to mohlo posloužit k tomu, aby se děti rychleji naučily významu a řazení číslovek: společně s vyřčením číslovky ukazují na osobu, která symbolizuje dané číslo – například první zleva při vyřčení slova *jeden*.

¹⁹³ Náboženství se často promítá do dětských her, ale ještě více do her s malými dětmi. Viz hra Oltáříček v poznámce pod čarou č. 87, kterou zaznamenává Jelínková, ale také Němcová (1929), Bačkora (1855) i Svobodová-Goldmannová (1958).

Druhou skupinou jsou rozpočítávadla, v nichž nefigurují žádná čísla. V Bačkorových sběrech (1855, str. 12) lze najít toto: „*Ženci jsou na poli. Jděte do stodoly. Vymlatte pšenici, na mouku, krupici. Koláče a kaši, honem milí braši. Až práci zděláte, potom si zahráte.*“ Toto rozpočítávadlo se nijak neliší od básně, se kterou se lze setkat v jakékoliv jiné situaci. V kontextu hry se z těchto veršů však stává rozpočítávadlo. Nelze o něm ale říci, že by na první pohled mělo znaky právě této formy dětského slovesného projevu. Lze se domnívat, že se jedná o básně, které byla funkce rozpočítávadla přisouzena až sekundárně. Třetí skupinou jsou rozpočítávadla, která využívají tzv. makarónštinu. O nich, společně s dalšími projevy dětského slovesného folkloru, které využívají tuto specifickou formu jazyka, později.

Stěžejním tématem této práce však jsou dětské hry a slovesné projevy spojené právě s nimi. Při analýze materiálu a výběru jednotlivých her se nejvíce osvědčila kategorizace navržená Z. Jelínkovou (1952, uvedena podrobně v kapitole 2.3.2). Tím byly eliminovány hry, které nemají buď žádný slovní doprovod, nebo je tento slovní doprovod pouze nahodilý (například výkřik určitého slova nebo několika slov pro zahájení hry, volání na spoluhráče jménem, nebo jen zcela základní instrukce pro hru, které nelze považovat za ustálený slovesný folklor). Zároveň se při práci s materiálem uvedeným ve sbírkách ukázalo, že nelze oddělovat dětskou hru jako samostatný fenomén od rozpočítávadla, kterým většina her začíná, a také od posměšků a hádanek. Uvedené projevy totiž mají charakter hry, a co více, právě takové, která vyžaduje znalost jazyka a kontextů, v němž se používají konkrétní slova a fráze.

Bačkora zaznamenává hru, který rozvíjí slovní zásobu a má konkrétní pravidla založená na využití znalosti jazyka. Účelem hry je, aby dítě odpovědělo na položenou otázku pouze jednoslabičným slovem. V Bačkorově záznamu (1855, str. 24) lze najít příklad: „*Co na nebi vídáme?*“ „*Mrak*“ (a další možné odpovědi). Tato hra tedy předpokládá, že děti, které ji hrají, jsou schopny rozlišit nejen krátké, nebo dlouhé slovo, ale také počet slabik v něm. Bačkora bohužel nezaznamenává, jak staré děti hru hrály, zda znalost slabik odpovídala školnímu věku, či zda se tuto dovednost učily navzájem jeden o druhého během hraní hry. Lze se domnívat, že pravděpodobné jsou obě možnosti.

Obecně lze hry, které mají ustálený slovesný doprovod, rozdělit dle toho, zda je tento slovesný projev ve formě veršů (básně, nebo často také píseň), anebo zda se jedná o projev bez veršované struktury. Veršované projevy se objevují ve velkém množství her, které odpovídá zhruba třem čtvrtinám všech analyzovaných útvarů klasifikovaných sběrateli jako hra nebo hry. Jedná se například o říkanku zaznamenanou Bačkorou (1855,

str. 17–18) k dětské hře na lišku: „*Běží liška po poli, někoho si dohoní, kdo to bude, toho prstík zabolí.*“ Hru zahajuje jednoduché čtyřverší, které odříkává jeden z hráčů (nebo všichni) a zároveň je v něm alegoricky popsán průběh a pravidla hry. Veršované projevy (říkanky i písně) jako součást her jsou zřejmě pro děti jednodušší k zapamatování a mohou být také „*líbivější*“ než běžná řeč, což může být důvod, proč si je děti mezi sebou předávají společně s hrou a proč se zachovaly v takové formě, aby bylo možné je zapsat. Veršovaná struktura také omezuje počet slov, která lze použít tak, aby se rýmovala, což mohlo posloužit jako dobrý způsob, který pomohl zapomětlivějším hráčům k zapamatování, případně domyšlení a přetvoření říkanky. Je také možné, že si děti verše spojují právě s hrou a zábavou obecně a tím i odpoutáním se od povinností všedního dne.

Hry, kde se veršovaná struktura neobjevuje, zastupuje například ta ze sbírky Bačkory (1855, str. 40–41) s následujícím dialogem: „*Pan hrabě řekne: Hledal jsem paní hraběnku v zahradě. Paní hraběnka: Co chceš? Pan hrabě: Kde jsi byla? Paní hraběnka: U růže! Zahradník: Co poroučí Vaše milost? Paní hrab. Kde jsi byla? Růže: U zahradníka. Zahradník: Co chceš? Růže: Kde jsi byl? Zahradník: U fialy! Fiala: Co rače? Zahradník: Kde jsi byla? Fiala: U pana hraběte! Pan hrabě: Co chceš? Fiala: Kde byla Vaše milost? Hrabě: U tulipána! (...)*“ Těchto her se objevuje v analyzovaných sbírkách minimum. Zřejmě by jich bylo více, kdyby sběratelé zapsali také to, jak si děti před hrou navzájem vysvětlují pravidla, a považovali tento slovesný projev za součást hry. Nebo lze předpokládat, že hry, jejich součástí je projev bez použití veršů, se především mladším hráčům hůře pamatuje. Proto se uchovaly spíše projevy veršované – ty mohly hrát děti širšího věkového rozpětí a také se lépe pamatují.

Další možností rozdělení her z hlediska využití jazyka je sledování toho, kdy převládá monolog jednoho z hráčů, na který mohou chvílemi odpovídat další hráči několika slovy (případně všichni odříkávají vše společně), nebo druhý případ, kdy dominuje dialogická forma komunikace mezi hráči. Ukázkou prvního příkladu je hra zaznamenaná Boženou Němcovou (1929, sr. 245–246), kdy jedinou postavou, které náleží ustálený slovesný projev, je chlapec představující vojáka (dívky v kruhu po něm pouze opakují poslední verše): „*Já jsem chlapec z Polské, dobře mi jde execírka: já jsem chlapec z Polské, dobře mi to jde. Psali o mne Kútští páni, že oni mne odchovají, že musím na vojnu, že musím za ně. (...) Neplač sestro (mátí), pro mne, že jsem já na vojně, neplač sestro (mátí), pro mne, že já jsem voják. Já voják na voje, mám pouta na noze, musím maširovat ku Praze.*“ V tomto projevu je také možné sledovat reflexi povinné vojenské služby i v dětském světě. Němcová bohužel nezaznamenala rok, kdy hru zapsala.

Proto není možné usuzovat, zda se jedná o reflexi povinné vojenské služby obecně, nebo o konkrétní válečnou událost, která se ve hře odráží. Každopádně jde ale o hru, ve které se uplatňuje monolog. Těchto her se v analyzovaném vzorku objevilo výrazně méně – asi jedna čtvrtina – než her, které byly založené na dialogu mezi jednotlivými hráči. Jako třeba tato na kuřátka ze sběru Svobodové-Goldmannové (1958, str. 74): Hospodyně: „*Kuřátka, pod'te dom!*“ Kuřátka: „*Němožem!*“ Hospodyně: „*Pro koho?*“ Kuřátka: „*Pro vlka!*“ Hospodyně: „*Kde je vlk?*“ Kuřátka: „*Za plotem!*“ Hospodyně: „*Co tam dělá?*“ Kuřátka: „*Klokotá!*“ Hospodyně: „*Kolik naklokotal?*“ Kuřátka: „*Tři kopy!*“ Hospodyně: „*Honem, kuřátka, seberte se do kopy!*“ Tato struktura odpovídá většině her – hráči mezi sebou komunikují v rámci předem přidělených rolí, s nimiž také souvisí předem přesně určený text, který hráč v dané roli odříkává. Nejčastěji mezi sebou hovoří dvě postavy hry – jedna z nich pokládá otázky a druhá (nebo všichni hráči, kteří jsou v danou chvíli určitou postavou) na ně odpovídá. Otázky a obecně promluvy tazatele jsou co do délky promluvy většinou delší než odpovědi tázaného (nebo tázaných). Někteří sběratelé dodávají (např. Erben, 1937, str. 38), že úloha tazatele a v určitém směru také vedoucího hry připadala na „*jedno z nejstarších děvčátek*“ (čili nejstarší dítě obecně). Zřejmě proto, aby už bylo schopno zapamatovat si a odříkat všechn text a mělo ho dobře zažitý. Aby opravovalo případné špatné odpovědi a mohlo pomoci mladším hráčům, nebo možná také z důvodu, že v dětské skupině mělo nejstarší dítě největší vážnost.

Nejčastěji zastoupenou hrou, kterou bylo možné nalézt takřka ve všech sbírkách nezávisle na místě a datu sběru, byla některá z forem hry na slepou bábu a také na paní Růžovou (na Panenku Marii, případně s jinými názvy). Obě měly ve všech zapsaných variantách velmi podobný průběh. Hra na slepou bábu dokonce takřka identický slovesný doprovod. Zde varianta zaznamenaná Bačkorou (1855, str. 65–66): „*Bábo, bábo, kam tě vedu: Bába odpoví: Do kouta. Bábu vedoucí: Co tam najdeš? Bába: Kohouta. Bábu vedoucí: Co ještě víc? Bába: Starý střevíc. Bábu vedoucí: Co v střevíci? Bába: Klubko. Bábu vedoucí: Co v tom klubku? Bába: Jehlu. Bábu vedoucí: Co v té jehle? Bába: Nit. Načež bábu vedoucí rychle odskoče, zvolá: Tak si z nás někoho, babko, chyt!*“ Obdobně ji zaznamenává před ním Krolmus (1845) a později Svobodová-Goldmannová (1958) nebo Jelínková (1952). Tato hra byla tedy zřejmě ve velmi podobné formě rozšířena po celém území Čech a Moravy. Obdobně jako hra na paní Růžovou, kterou zaznamenává už Němcová okolo poloviny 19. století (1929) a dokládají ji například i sběry Jelínkové z Brněnska (1983).

V analyzovaných hrách jsou nejčastěji zastoupena témata odrážející každodenní svět dětí, ať už ve formě obsahové náplně hry, nebo v rámci slovní zásoby. Jde například o pečení chleba, hospodářská zvířata (hra na husy se objevuje ve všech analyzovaných sbírkách s výjimkou těch, které se věnují městskému dětskému folkloru), časté jsou náboženské motivy (viz poznámka pod čarou č. 193) nebo hry na řemesla, hospodáře nebo hospodyně a jim podřízenou čeleď. Z uvedeného výčtu vybočuje hra na lvíčata, kterou zaznamenává Svobodová-Goldmannová (1958) – pro úplnost lze dodat, že se jedná o sběry z jihomoravských vesnic. Náplní odpovídá ostatním hrám založeným především na pohybu, názvem se ale vymyká – odkazuje na zvíře, které rozhodně nebylo součástí každodennosti venkovské společnosti a lze tvrdit, že ani všeobecné znalosti všech dětí. Obdobně se v hádance uvedené Jelínkovou (1983) objevuje opice: „*A. Řekni: Stolička! B. Stolička! A. Seš hodná vopička!*“ Jedná se však o sběry z Brněnska a je pravděpodobné, že děti, které si vzájemně tuto otázku pokládaly, měly větší možnost se s tímto slovem (a konečně i zvířetem) setkat v rámci školní výuky nebo v zoo. Jelínková také uvádí ve sběrech z Hornácka (1952) hru na letadlo, která je založená na pohybu napodobující let. Jedná se o sběry prováděné v období po 2. světové válce a zřejmě i díky tomu toto slovo děti zařadily do své aktivní slovní zásoby. Obecně zajímavé jsou hry, kdy jednomu z hráčů je přisouzena role pojmenovaná po konkrétní etnické skupině, například Rus, Japonec, Němec, Cikán nebo Žid. Vždy se totiž jedná o postavu, která má za úkol ostatní nějak penalizovat (například chytat), nebo kterou mohou penalizovat ostatní. Například ve sběrech Homolky z Prahy (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str. 265) má hra na Žida následující průběh: *Hodiny (nebo žid): „Děti se chytí za ruce do kola, uprostřed si jeden lehne, to je žid. Točíte se do kruhu, říkají: Jedna hodina bije, žid ještě hnije. Druhá hodina bije, žid ještě hnije. Třetí hodina bije, žid ještě hnije atd. Žide, vstávej! Žid vyskočí, děti se rozprchnou a žid je honí. Které chytí, je žid,“*. Jedna z dětských her, kterou zaznamenává Bačkora (1855, str. 40-41), také reaguje na existenci šlechty a děti si v ní hrají na hraběte, hraběnkou a hraběcího zahradníka. Přičemž jednotlivým postavám je přisouzeno, zda se jim tyká, nebo vyká a zda mohou ony tykat, nebo vykat dalším postavám hry. Součástí pravidel hry je také to, jak se postavy vzájemně oslovují: *"Panu hraběti a paní hraběnce se ode všech říká: Co poroučí Vaše milost? Zahradníka oslovují květiny: Co račte? Zahradník květinám, hrabě s hraběnkou si tykají.*" Na základě těchto příkladů lze tedy říci, že dětská hra reflektovala okolní svět. Nejbližší jí byla každodennost, z níž vycházely její náměty, ale i slovní zásoba používaná při hře. Zároveň děti zařazovaly do svých her novinky, se kterými se setkávaly buď osobně, nebo zprostředkovaně (lev,

opice, letadlo). Také chápaly a reflektovaly rozdíly mezi lidmi, a to jak etnické, tak rozdíly ve společenském postavení.

Specifickou skupinou jsou hry, říkadla, rozpočítávadla a další útvary dětského slovesného folkloru, které lze označit jako makarónské¹⁹⁴ texty nebo určitou formu hybridizace¹⁹⁵ jazyka. Takové případy zapisuje Erben (1937, str. 17) „*Vater, unser, der du bist – strojte na stůl, budu jíst!*“ Nebo Homolka (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str 279), kdy se jedná o říkanku o několika verších: „*Byla jedna mutr – matka, prodávala epfl – jabka. Měla gártn – zahrádku, ajngešlosn – při zámku.*“ Častěji však jde o zkomolená cizí slova přetvořená tak, aby byla podobná češtině nebo, aby se rýmovala. Například v Bartošových sběrech (1949, str. 108–109) „*Ancik, cvaj, traj, vykopali máj, vykopali obrštuk, já su král a ty si kluk!*“ kde je použito původně německých číslovek. Nebo ze stejné sbírky „*Elom belom ungaryšn, tytom fitom talaryšn, až báz bukoláš, šlink, šlank, sluko drež.*“ Zde je možné usuzovat na podobnost s maďarštinou. Obdobné útvary zaznamenávají také Pernica, Jelínková i Svobodová-Goldmannová. Vůbec nejrozsáhlejší jsou ale v tomto směru sběry Homolkovy z pražské Libně (Thořová, V., Traxler, J., Vejvoda, Z., 2013, str 281), kde sám identifikuje původ jednotlivých zkomolených slov a nachází v nich původně číslovky německé, francouzské a italské: „*An, cvaj, policaj, draj, fil, bana vír, fynf, seks, ala heks, síbe, nacht, kúdenacht, najn, cén, cipl gén, raus ven!*“ (...) „*An, de troua, katr, cink, anavíra, butr, flink, anavíra, bunavíra, ven!*“ (...) „*Unu, dům, reks, kvante, kvinte, seks, unu, dunu, rába, kvante kvinte, žába.*“ V případech většiny přebíraných a dále upravených slov se jedná o číslovky. Lze předpokládat, že děti se buď ve škole samy učily, nebo se setkávaly se základními pojmy určitého cizího jazyka. Sběry na jižní Moravě nejčastěji uvádějí zkomoleniny německých číslovek, což může odkazovat na sousedství s Rakouskem, sběry z Prahy jsou co do cizích jazyků rozmanitější, což by mohlo odpovídat větším možnostem městských dětí setkat se s širším spektrem cizích jazyků.

Je třeba upozornit na to, že v žádné ze sbírek není zaznamenáno jako součást dětského slovesného folkloru užívání vulgarismů. Až na jedinou výjimku v případě Krolmuse (1845, str. 475), který při hře na slepou bábu zaznamenává říkání, kdy na otázku sboru „*A co v jehle*“ odpovídá slepá baba „*Nit*“ a sbor dokončuje „*Polib bábě ř**“. Žádný

¹⁹⁴ Makarónština označuje vyjádření, které propojuje a mísí prvky několika různých jazyků. V užším pojetí je makarónština charakterizována jako sloučení „*lexikálních prostředků jednoho jazyka a gramatických prostředků jiného jazyka,*“ (Mareš, P., NESČ). Šířeji jako texty, kde se mezi sebou střídají různojazyčné úseky (mohou to být jak slova, tak celé věty nebo výpovědi).

¹⁹⁵ Jedná se o „*zahrnování cizojazyčných prvků do jazyka, směřování jazyků,*“ (Mareš, P., NESČ).

další sběratel v období od poloviny 19. století do 80. let 20. století nezapisuje ani náznakem jako součást běžné dětské slovní zásoby, a tedy i folklorního slovesného projevu, vulgarismy. Z Krolmusova zápisu lze ale usoudit, že i v dětském projevu měly vulgarismy své místo. Lze se proto domnívat, že sběratelé dětského slovesného folkloru vulgarismy v dětském projevu zapisovat nechtěli, a tedy nezapisovali, nebo je možná nahradili. Potom ale nelze mluvit o etnografickém materiálu v pravém slova smyslu, ale o jeho cenzurované podobě.

Všechny uvedené slovesné projevy spojené s dětským folklorem předpokládají, že budou odříkávány někomu dalšímu, kdo v dané chvíli komunikuje s mluvčím, nebo ho alespoň slyší. Vždy se musí jednat alespoň o jednu osobu. Například v případě hádanky je třeba, aby někdo na danou otázku odpovídal. V případě posměšků je zřejmě očekávána reakce nařčené strany. Tradičně však jde o více osob, což se týká takřka všech her, ale především rozpočítáadel, jejichž hlavním cílem je vybrat jednoho ze skupiny.

Co se týče zastoupení jednotlivých etnografických regionů, lze říci, že v analyzovaných sbírkách je obecně zastoupena daleko více Morava a její národopisné oblasti než Čechy a Slezsko. Mezi moravskými etnografickými regiony převládají sběry na Slovácku. Je třeba ale dodat, že tuto informaci je možné vyvodit pouze na základě sledování pasportizace jednotlivých sběrů – pokud jsou sběry takovou informací opatřeny.

Na závěr této části o tradičním dětském folkloru ještě poznámka: je otázkou, jak vůbec probíhalo zaznamenávání materiálu uvedeného ve sledovaných sbírkách. A kdo byli informátoři, které si výzkumníci vybrali. Zda to byli dospělí, kteří hovořili o světě dětí kolem sebe, nebo zda výzkumníci pozorovali samotné děti při jejich hrách. V případě, že by byli informátoři dospělí, lze předpokládat, že se jednalo spíše o vzpomínky na dětské hry jejich mládí než o popis soudobého stavu dětských her. Ten mohli zmapovat zřejmě nejlépe učitelé, kteří zároveň měli o dětský folklor a jeho projevy zájem (příkladně Homolka a Jelínková). Pokud výzkumníci sami sledovali dětské hry, je otázkou, nakolik pronikli do dětského světa, aby se děti nestyděly hry předvést a aby výzkumník opravdu pochopil význam dané hry. Také lze uvažovat nad tím, zda výzkumníci při terénním výzkumu sledovali hru jako pozorovatelé – bez narušení celé situace, či zda si na dětech vyžádali předvedení (či na dospělých informátorech popsání) dětských zábav. Otázkou je také, zda výše rozebrané útvary dětského slovesného folkloru opravdu měly autory dětského věku. Je složité posoudit, zda si děti samy říkadla nebo hry vymyslely, nebo zda je pro ně vymyslel někdo starší či dospělý, ony je přebraly za své a díky dětem dané formy dětského folkloru zůstaly živé.

5 Současný dětský folklor

Dětský folklor a dětské hry nebyly jen doménou minulosti, ale přetrvávají do současnosti. Od 50. let se začíná s dětským folklorem pracovat také v teoretické rovině: proběhlo množství konferencí a bylo vydáno množství sborníků na téma dětský folklor (nejen slovesný), například v rámci konferencí pořádaných Národopisným ústavem lidové kultury ve Strážnici (*Společenství dětí a kultura* z roku 1997, konference a následně sborník). Vznikají nové sbírky dětského folkloru, které přejímají již zapsané (Zapletal, M., 1988). Otevírá se ale také prostor pro výzkum současného dětského (slovesného) folkloru.

O současném folkloru píše Votruba ve sbírce *Namažeme školu špekem* (2009). Jeho popis stavu současného folkloru lze velmi dobře implantovat také na situaci současného dětského folkloru ve všech jeho podobách. „*Jeho moderní verze žila dále v prostoru, který jí ponechaly tzv. vysoká kultura a expandující masová kultura, nikým nepovšimnuta. Moderní folklor v sobě neměl onen půvab, kterým nás okouzluje exotické nebo i domácí vzácné rostliny. (...) Je mnohem snazší rozpoznat folklor cizí kultury, či zanikající regionální subkultury, než rozeznat folklor vlastní. (...) Proto takřka všichni lidé znají současné lidové písně a pověsti, a přece panuje obecné mínění, že dnes už lidové písně a pověsti nežijí. Existují písničky, které zná celý národ a přitom se neobjevují v médiích, anebo na koncertních pódiích. (...) Současná folklorní poezie se nedostala do školní výuky tak jako tradiční lidové písně. Jde totiž o verše, které jsou ‚nevalné úrovně estetické‘ a velmi často ‚přisprostlé‘, protože ‚sprostá‘ slova vzbuzují u většiny lidí smích. (...) Byla totiž hlavním důvodem, proč se tato dílka nedostala do čítanek a díky tomu zůstala živým folklorem. Proto dokázala přežít v mezeře, kterou oficiální kultura nekolonizovala,*“ (Votruba, A., 2009, str. 187–188). Znovu se otevírá také téma dětských her a jejich klasifikace (Klusák, M. a Kučera, M., 2010) anebo obecně nové trendy ve zkoumání dalších možných dětských zábav a her – například hry na počítači nebo internetu (Janeček, P., 2010).

Tato kapitola navazuje na předchozí oddíl diplomové práce a mapuje sbírky dětského slovesného folkloru od 80. let minulého století dodnes. Sbírkové byly vybírány obdobně jako ty v kapitolách předchozích, tedy na základě podrobné rešerše literatury s tématem dětský slovesný folklor, dále na základě prostudování encyklopedických hesel, bohemistických i etnologických prací na sledované téma a také na základě seznámení se s diplomovými pracemi, které toto téma již pojednávají. Byla vyhledávána stejná hesla, tedy dětské hry, dětský slovesný folklor, folklor pro děti, dětské říkanky a drobné dětské zábavy. I tato

kapitola hojně využívá poznámek pod čarou. Především proto, aby bylo možné slovesné útvary mezi sebou porovnat a analyzovat v kapitole zaměřující se na jazykovou stránku dětského folkloru. Všechny sbírky, které jsou v této kapitole analyzovány, zahrnuje seznam v Příloze 1.

Jako další zdroj pro sledování dětského folkloru byly využity také internetové platformy, především kanál YouTube a vybrané webové stránky. Na nich se často objevovaly ve sbírkách nezapsané projevy, a proto lze tento materiál, který bude dále analyzován, považovat za autentické sběry realizované pro potřeby této diplomové práce. Video byla vyhledávána na YouTube na základě jednoduchých hesel *tleskačka*, *tleskací hra*, *hra*, *dětská hra*, *jak si hrajeme* a dle konkrétních jmen her. Po zadání každého hesla se objevil řetězec videí, mezi kterými bylo možno hledat další s podobným obsahem. Jako užitečné se také ukázalo zjistit, zda autor jednoho konkrétního videa nenahrál na YouTube ještě další tematická videa. Jednotlivé přepisy slovních projevů u her zahrnují pouze příslušnou říkanku. Vynechávají všechny další komentáře, pokud ve videu nějaké jsou. Jedná se o přepis do obecné nebo nespisovné češtiny, nikoliv o fonetickou transkripci.

5.1 *Současný etnografický terén*

Na základě porovnání sborníků dětského folkloru, které jsou uvedeny v předchozí kapitole, a těch, které uvádí tato část, lze říci, že etnografický terén pro sběr dětského folkloru se výrazně proměnil. Z tradičního prostředí vesnice, především venkovního prostranství (například Erben, K., J., 1937, Bartoš, F., 2003, srov. Jelínková, Z., 1954, 1962 a 1983), se sběratelé současného folkloru přesunuli do prostředí školních lavic, dětských táborů a kroužků (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, srov. Votruba, A., 2009 a 2010). Velmi jednoduše lze říci, že z původně tradičního neformálního prostředí vesnice se současný etnografický terén vhodný pro sběr dětského folkloru proměnil v institucionalizované organizace a oblast města. V současné době sběratelé již nerozlišují jednotlivé etnografické regiony (Pospíšilová, J., 2003, srov. Votruba, A., 2009 a 2010), pouze zaznamenávají místo sběru. Také se neomezují jen na sběry v jedné konkrétní lokalitě, ale v několika různých, třeba i zeměpisně vzdálených (Votruba, A., 2009 a 2010). Oproti sbírkám dětského folkloru z 20. století (Jelínková, Z., 1954, 1962 a 1983), kde je všechn materiál zapsán v příslušném nářečí, novější sbírky představují daleko častěji soubor materiálů většinou v obecné češtině (Votruba, A., 2009 a 2010), nebo původní nářeční verze převádějí do obecné češtiny pro jednodušší porozumění (Zapletal, M., 1988).

5.2 Sbírký současného dětského folkloru a současné projevy dětského slovesného folkloru

V 80. letech vychází obsáhlá čtyřdílná monografie Miloše Zapletala *Velká encyklopedie her* (1985, 1986, 1987, 1988). Nejde o etnologickou práci, ale o soubor her, které lze využít především při pořádání táborů a jiných dětských shromáždění. První tři díly *Hry v přírodě*, *Hry v klubovně* a *Hry na hřišti a v tělocvičně* nejsou pro tuto práci relevantní – sdružují množství dětských her, které se zakládají především na pohybu, rychlosti, nebo postřehu a jejichž součástí není žádný slovesný folklor. Poslední čtvrtá část *Hry ve městě a na vsi* (Zapletal, M., 1988) již tematicky odpovídá více. Zapletal shrnuje sbírky, které se zabývaly dětskými hrami (a tedy dětským folklorem) v minulých stoletích, a přidává také kapitolu, jak dětské hry zapisovat, která z pohledu etnologa není příliš relevantní. Pro potřeby zaznamenání hry k účelu jejího využití v dětském kolektivu však ano. Velká většina her, které Zapletal uvádí, se hraje bez ustáleného slovesného projevu. Je třeba dodat, že zhruba polovinu her, které jsou v tomto díle monografie uvedeny, přebírá autor ze sbírek uvedených v předchozí kapitole, a to i s odkazem na danou sbírku. Mezi uvedenými hrami se také objevují zahraniční hry: například z Francie, Velké Británie, Ruska, Ameriky nebo třeba z Bengálska. Většinou jde však o hry postřehové, založené na rychlosti nebo obecně fyzické aktivitě. Výjimku, kde se objevují hry se slovesným doprovodem, tvoří kapitola *Hry s tradičním dialogem*.¹⁹⁶ Zapletal zaznamenává, od koho hru přebral či zda má nějaké jiné varianty (viz předchozí poznámka). Dialogy, které by zřejmě dle Zapletala byly v původním nářečí nesrozumitelné, uvádí v obecné češtině. V další kapitole popisuje *Hry se zpěvem a tancem*. I tyto hry jsou přebírány z již publikovaných sborníků dětského folkloru, většinou s uvedením zdroje. Přesto, že *Velkou encyklopedii her* nelze zařadit mezi sbírky dětského folkloru nebo monografie, které se primárně zaměřují na dětský folklor, bylo nutné zmínit

¹⁹⁶ Například hra *Na housátka*: „Jedno z děvčat převezme úlohu hospodyně, druhé vlka, ostatní budou vystupovat v roli housátek. Hospodyně je zažene ‚do pokoseného pole‘ – na volné prostranství. Housátka chvíli přecházejí sem a tam, pasou se, a pak na ně hospodyně zavolá: ‚Housátka, housátka, pojdte domů!‘ ‚Nemůžeme,‘ odpoví sborem housata. ‚Pročpak nemůžete?‘ ptá se hospodyně. ‚Pro vlka!‘ ‚Kdepak je?‘ ‚Za keřem.‘ ‚Co tam dělá?‘ ‚Myje se.‘ ‚Čím se utírá?‘ ptá se hospodyně. ‚Zlatým ručníkem.‘ ‚Kdo ho pral?‘ ‚Pradlena.‘ ‚Kdo ho vyšíval?‘ ‚Vyšíváčka.‘ ‚Housátka, housátka, pojdte domů!‘ Housátka se rozběhnou k hospodyně, vlk vyskočí z úkrytu a začne je pronásledovat. Které je vlkem chyceno dřív, než doběhne do bezpečí za záda hospodyně, stane se vlkovým pomocníkem. Hra se opakuje tak dlouho, dokud nejsou všechna housata pochytna. Je to vlastně obměna hry na vlka, ale v dětských očích jí dávají zdání novosti tradiční dialogy, které hráčky odříkávají. V každém kraji jsou trochu jiné. V našem příkladu jsme použili vět z rukopisné sbírky her, zaznamenaných před šedesáti lety Arpádem Štellerem, učitelem v obci Bravacom, okres Brezno nad Hronom,“ (Zapletal, M., 1988, str. 330–331).

existenci této rozsáhlé sbírky jako zástupce monografií, které se dětským hrám věnovaly v 80. letech minulého století.

Jednou ze sbírek, která mapuje současný dětský folklor, je *Rajče na útěku; Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami* v redakci Jany Pospíšilové (2003). Tato kolektivní monografie se v několika kapitolách věnuje různým slovesným (i dalším) projevům folkloru dětí a mladistvých. Publikace popisuje, co si mezi sebou vyprávějí děti ve škole, co si zpívají (jaký mají písňový repertoár), jak sami píší o Velikonocích a Vánocích ve své rodině. Zaměřuje se na to, jak děti a mladiství vnímají oblékání určitých sociálních skupin (rockeri, skinheadi, skateboardisti) a také jak vnímají tramping. Výzkum, z něhož všechny studie vycházejí, probíhal mezi léty 1996 až 1998, jako terén byla zvolena Morava (vesnice i městské prostředí) a jako respondenti děti a mládež.¹⁹⁷ Hned v úvodu autorka informuje, že data z těchto výzkumů byla porovnávána s výzkumy Z. Jelínkové v moravském prostředí a také s pracemi Olgy Hrabákové. O dětském folkloru soudí, že je mnohohrstevnatý. „*Přijímá podněty z různých kulturních sfér, z masové a vysoké kultury šířené rozličnými médii. Současně s ní stále žijí některé jevy tradiční lidové kultury a jiné se ve vlnách vracejí. Přes neustálý vnitřní vývoj a působení globalizace kultury se v prostředí nejmladší generace bez institucionální podpory udržují některé folklorní žánry a osobité, mnohdy jedinečné formy zábavy,*“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 10). Tématu této práce je nejbližší kapitola pojednávající o vyprávění si ve školním prostředí a okrajově také kapitoly s názvem *...jak se slaví a neslaví Velikonoce* a *... jak se slaví i jiné svátky*, kde se děti zmiňují o tom, jak se samy účastní tradiční lidové kultury.¹⁹⁸

Kapitola *Co si školáci vyprávějí* vychází z dotazníkového šetření i kvalitativního výzkumu. Z něj vyšlo, že mezi žánry vyprávění se řadí „*vtipy a tzv. nepravé hádanky.*“¹⁹⁹ Zejména mezi středoškoláky kolují různé vtipy, hádanky a přísloví, pořekadla (...) a humorné otázky, odpovědi a sentence, jež jejich nositelé nazývají například hlody nebo zápichy a jimiž se jejich nositelé identifikují se svou skupinou (...). Dále jsou to vyprávění ze života – memoáry, reprodukováné příběhy z četby, z televize či filmu, pověsti a strašidelné příběhy, horory, popřípadě parodie na klasická literární díla a u menších dětí jsme zaznamenali také vypravování pohádek,“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 23). Mezi nejrozšířenější žánr dětského slovesného folkloru patří vtipy a nepravé hádanky. O hádankách jako svébytné dětské hře se zmiňuje Jelínková (1954) i Klusák a Kučera

¹⁹⁷ Blíže specifikace věku respondentů není v úvodním textu uvedena.

¹⁹⁸ Například popisy velikonoční obchůzky, nebo vánočních zvyků. Zajímavé jsou pro tuto práci ale velikonoční koledy, které se adaptovaly na dnešní dobu. V textu práce jim bude věnován prostor.

¹⁹⁹ Konkrétní příklady nepravé hádanky jsou uvedeny dále v textu této kapitoly.

(2010). Pospíšilová na základě sebraného materiálu vyděluje 6 kategorií: „1. etnické (zejména o Romech, Somálcích anebo o rozdílech mezi zástupci různých národů), 2. zaměstnání, stavy a zvláštní postavy (o policajtech, lékařích, učitelkách, bláznech, věznicích, kanibalech, jeptiškách, malomocných a také o známých osobnostech, pohádkových postavách, Pepíčkově aj.), 3. zvířecí, 4. erotické a skatologické, 5. politické, 6. aktuální (např. povodňové, o smrti Diany, o Esmeraldě, inspirované stejnojmenným televizním seriálem, aj.),“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 24). Příkladem nepravých hádanek, které se zároveň překrývají s vtipem, je tato: „*Je to černé a hrabe to v zemi. – Krtek? Ne, jeho brácha,*“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 27). Z první kategorie lze uvést tyto konkrétní příklady: „*Kam jezdí Somálci na výlet? Tam, kam zafouká vítr,*“ *A víte, kdo vynalezl triatlon? – Cigáni. Nejdrív šli na koupaliště pěšky, potom plavali a potom jeli zpátky na kolách,*“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 54–55). V tomto případě takřka nelze určit, zda se jedná o kategorii vtipu (tzn. forma slovesnosti), nebo hádanky (tzn. konkrétní kategorie dětské hry). Samostatnou kategorií tvoří jazykové hříčky, perličky, rčení, „kameňáky“, v nichž se také kombinuje slovesný folklor – vtip s dětskou hrou – hádankou: „*Běží to po poli a je to červené. Co to je? Rajče na útěku. (...) Lítá to a je to modré. Co to je? Komár s křečovou žilou. (...) Jezdí to po stromě nahoru a dolů a je to zelené. Veverka v tanku. (...) Je to fialové a leží to v příkopu. Přejetá kráva Milka. (...) Jak eskymák pozná, že je -40°C? V zatáčce se mu zlomí pes. (...) Jaký je rozdíl mezi běžícím a letícím zajícem? Letící zajíc má na zádech orla. (...) Je to modré, smrdí to a leží to v koši na prádlo. Co je to? Chcíplý zajíček Azurit. (...) Z dvanáctého patra padá šroubek a na zem dopadne kombajn. Jak to? V šestém patře bydlí Mac Gyver. (...) Je to žlutý, a když to spadne na zem, je z toho bagr. Co to je? Kindrvajíčko,*“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 64–67).

Náhled na přetváření původního tradičního folklorního textu nabízí studie Frolcové (in Pospíšilová, J., 2003). Na materiálu, který Frolcová sebrala v rámci svého výzkumu, lze velmi dobře porovnat minulou a současnou podobu velikonočních koled, které jsou součástí tradičního dětského folkloru během velikonočních obchůzek. V novodobé verzi koled se často tematizuje alkohol. Například koleda z Velké nad Veličkou „*My jsme malí koledníci, máme rádi slivovici,*“ (Frolcová, V., In Pospíšilová, J., 2003, str. 155), nebo „*Velikonoce bum, bum, bum, mně vajíčko, tatkoví rum,*“ (Frolcová, V., In Pospíšilová, J., 2003, str. 160) a další.²⁰⁰ Specifickým případem je koleda, kde se mluví

²⁰⁰ Další velikonoční koledy, ve kterých je tematizován alkohol, případně následky jeho nadměrného požití (dvě z Jihlavy a třetí z Poteče): „*Hodky hodky doprovodky, dejte víno nebo vodky, nedáte-li vodky, zmalujem vám zadky! (...) Hodky hodky doprovodky, dejte aspoň flašu vodky. Nedáte-li vodku, dejte aspoň rum,*

o populárním bojovém sportu karate: „*Hody hody doprovody, dejte vejce malovaný, když mi ho nedáte, použiju karate,*“ (Frolcová, V., In Pospíšilová, J., 2003, str. 175). Frolcová doplňuje, že tyto nové velikonoční koledy, které říkají velcí i malí koledníci, nejsou dílem dětí, ale dospělých. Děti je do svého slovesného projevu pasivně přejaly.

Specifickou kategorií dětského folkloru tvoří zpracování pohádkového materiálu ze sběru Pospíšilové (2003), který si děti předělávají.²⁰¹ Tomuto tématu by jistě měla být také v budoucnu věnována pozornost. V případě této diplomové práce to však není stěžejní téma. Pouze dokresluje, jak se dětský folklor proměňuje v závislosti na konkrétní době, ale ponechává si stále stejný základ.

Vedle pohádkového materiálu je třeba také zmínit současné městské legendy a strašidelné historky, které se objevují i v dětském folkloru. Jedná se především o folklor dětí staršího školního věku, nebo studentů střední školy. Tento slovesný folklor sleduje dlouhodobě etnolog a folklorista Petr Janeček. Z jeho sběrů pochází několik sborníků vydaných pod názvem *Černá sanitka* (2006, 2007, 2008, 2009 a 2020) s různými podtituly. První sborník *Černá sanitka* s podnázvem *A jiné děsivé příběhy* (Janeček, P., 2006) obsahuje kapitulu látek dětského (studentského) slovesného folkloru nazvanou *Na střední a vysoké škole*. Druhé pokračování z roku 2007 sdružuje v kapitolách *Dětský folklor* a *Studentský folklor* strašidelné a hororové příběhy jako ukázky slovesného folkloru dané věkové skupiny (Janeček, P., 2007). *Tříkrát a dost* navazuje kapitolou *Ach ty děti* (Janeček, P., 2008). Opět se ale jedná o delší žánry slovesného folkloru založené na monologickém vyprávění jedné osoby. Vydání *To nejlepší ze současných pověstí a fám* (Janeček, P., 2009) v kapitole *Stalo se na táboře* omezuje dětský a studentský slovesný folklor žánru vyprávění místně na prostředí dětského tábora (Janeček, P., 2009). Jediná dětská hra se objevuje až v posledním doposud vydaném díle *Černé sanitky* s podtitulem *Znovu v akci: Hoaxy, fámy, konspirace*. Jedná se o dětskou hru, kterou lze považovat za projev současného dětského folkloru, *Krvavý dědek*.²⁰² Jistě by stálo za to věnovat samostatnou

nebo vám zboříme dům! (...) hody hody doprovody, dejte aspoň kýbl vody, nedáte-li kýbl vody, pobluju vám celé schody,“ (Frolcová, V., In Pospíšilová, J., 2003, str. 175).

²⁰¹ Pohádka o Karkulce vyprávěná třináctiletým chlapcem z Valašských Klobouk: „*Jede Karkulka lesem na novém horském kole a najednou před ní skočí vlk. Karkulka se lekla, stočila řídítka a narazila do stromu. Kolo se jí zlomilo a Karkulka začala vlkovi nadávat. Nakonec musel vzít svářečku, aby kolo opravil. Karkulka nasedla a jela k babičce. Vlk to ale vzal zkratkou a u babičky byl dřív. Vzápětí snědl babičku, oblékl si její šaty a ulehl do postele. Za chvíli přijela Karkulka. Karkulka vešla do světničky a zeptala se, proč má babička tak veliké uši. Vlk jí odpověděl: „Abych tě lépe slyšela.“ „A proč máš tak červené oči?“ „To mám od toho svařování,“ (Pospíšilová, J., 2003, str. 31).*

²⁰² Hra *Krvavé koleno* nebo také *Krvavý dědek* „...spočívá v tom, že si děti vyberou, kdo bude v roli Matky a kdo Krvavým dědkem. Poté se jedno z dětí schová do kůlny za dříví či kamkoliv, kde nebude vidět. Následně se tam jedno z nich jde podívat a vykřikne „Mami, mami, v kůlně straší!“, přičemž to Matka popře a vymyslí

práci delším žánrům dětského slovesného folkloru – jak pohádkám vyprávěním dětmi, nebo pro děti, tak právě strašidelným (a hororovým) příběhům, které si děti mezi sebou vypráví.

Sbírkou, která nejlépe odpovídá tématu této práce – dětská hra, je sborník Klusáka a Kučery z roku 2010 *Dětské hry – Games*. Je z něj již hojně citováno v kapitole 2.3.2, proto není třeba stejné příklady uvádět zde. Bohužel, jeho součástí nejsou takřka žádné zápisy ustálených slovesných projevů při daných hrách.

Sbírkami, které se naopak zaměřují na projevy slovesného dětského folkloru – tentokrát jde výhradně o veršované struktury – jsou dvě po sobě jdoucí díla Adama Votruby *Namažeme školu špekem* (2009) a *Kecy v kleci* (Votruba, A. a kol., 2010). Velmi dobře doplňují monografii Klusáka a Kučery, neboť mapované hry se částečně prolínají. V první jmenované sbírce *Namažeme školu špekem* píše v předmluvě její autor, že „současný veršování folklor (a to nejen dětský) u nás dosud nebyl systematicky zkoumán,“ (Votruba, A., 2009, str. 7). Sbírka je rozdělena na několik kapitol s příznačným názvem a komentářem k němu. První kapitola, *Blbče, tupče omezenče (posměšky a škádlení)*,²⁰³ obsahuje uvedené v nadpisu a také žánr kratšího slovesného folkloru, který předchozí badatelé označovali jako žertovné otázky.²⁰⁴ Z posměšků, které lze považovat za novou tvorbu dětského slovesného folkloru, lze uvést ten, který využívá názvů stanic metra.²⁰⁵ V kapitole *Namažeme školu špekem (se školní tematikou)* se objevuje žánr, se kterým se ve starších pracích nelze potkat. Je to delší ustálený žánr

si, že dítě vidělo něco jiného, například větou „To byl jen můj starý kabát.“ Takto se prostřídají všichni hráči, až se jde Matka jako poslední podívat na místo určení. Zde vede dialog s Krvavým dědkem, kdy je důležité, aby dědek mluvil strašidelným tónem. Rozhovor probíhá následovně: Matka: Kdo jsi? Dědek: Krvavý dědek. Matka: Kde spíš? Dědek: Na lidských kostech. Matka: Čím se přikrýváš? Dědek: Lidskou kůží. Matka: Co máš pod hlavou? Dědek: Lidské vlasy. Matka: Co máš v levé kapse? Dědek: Vidličku. Matka: Co máš v pravé kapse? Dědek: Nůž. Matka: Čím se živíš? Dědek: Děti! Matka: A kdy si pro ně přijdeš? Dědek: Pošeptá Matce čas (například v sedm hodin). Poté všechny děti v hloučku držící se za ruce odříkávají: „První hodina odbila, lampa ještě svítila.“ A takto pokračují, až se dostanou k určité hodině, ve kterou má Krvavý dědek přijít. Během posledního kola odříkávání Matka vykřikne „Lampa zhasla!“ V tuto chvíli Krvavý dědek vyběhne z úkrytu a začne chytat děti, které se snaží utéct. Kdo je první chycen, je v dalším kole Krvavý dědek,“ (Janeček, P., 2020, str. 204–206).

²⁰³ Například *Žalovníček* jako posměšek Ostrava-Poruba, 1974: „Žalovníček žaluje, pod nosem si maluje, žalovníčku nežaluj, pod nosem si nemaluj! Žalovníček kopeček, postavil si domeček, neměl doma co dělat, šel do školy žalovat, ze školy ho vyhnali, pár facek mu přidali. Nebo jiná verze z Prahy-Bubeneč, 1980: „Žalovníček žaluje, pod nosem si maluje, namaloval husu, potom jí dal pusku, namaloval kohouta, potom ho dal do kouta,“ (Votruba, A., 2009, str. 11–12).

²⁰⁴ „Jsi odvaha? Tak se svlíkní donaha!“ Praha-Bubeneč, kolem roku 1999. *Př otázky se většinou očekávalo, jestli dotýká přitaká a pak následoval druhý verš,*“ (Votruba, A. 2009, str. 19).

²⁰⁵ „Na stanici *Primátora Vacka*, přiletí ti *facka*, na *Pražského Povstání*, tam má *facka* přistání.“ Praha 10 Horní Měcholupy, kolem roku 1988. *Primátora Vacka* je dřívější název stanice metra *Roztyly*. *Pražského Povstání* je stanice metra *těže trasy*,“ (Votruba, A., 2009, str. 22).

slovesného folkloru, který lze označit jako třídní hymna.²⁰⁶ *Hovno, prdel, sračka (sprosté)*²⁰⁷ zaznamenává texty, které obsahují sprostá slova. Votruba je první z analyzovaných sběratelů, který tato říkadla uvádí v původní verzi se všemi vulgarismy. Říkadla *Bez jediného sprostého slova* („nesprosté“)²⁰⁸ fungují na stejném principu jako předchozí oddíl s tím rozdílem, že je očekávána všeobecná znalost vulgarismů a posluchač by si jej měl domyslet. Dalšími oddíly jsou *Ententýky (rozpočítávadla)*,²⁰⁹ *Den den deli (písničky při hrách)*,²¹⁰ přičemž je třeba dodat, že se jedná výhradně o tleskáci hry ve dvojicích nebo v kruhu. Slovesným projevům při těchto hrách se bude věnovat

²⁰⁶ Tři příklady na melodii z pohádky Mach a Šebestová: „*My jsme žáci 3. A, máme rádi Robina, bydlíme v Sherwoodu, Gisbern doslal přes hubu. Gisbernovi vojáci, nemají co na práci, honějí Robina, ten jim zdrhl do kina,*“ Tábor, kolem roku 1990 (...) „*My jsme žáci 3. B, ovládáme karate, judo, box, plavání, máme pětky z chování. Učitelka vomdlela, na skateboardu vodjela, nevybrala zatačku, rozbila si klapačku. Dorazila sanitka, zapomněla nosítka, přijel za ní Karel Gott, chtělo se mu na záchod, všude bylo obsazeno, tak to pustil do kalhot,*“ Praha 10 – Vršovice, po 2000 (...) identický text z Prahy 7 – Holešovic, z roku 2008, s tímto závěrem „*Přijela tam sanitka, zapomněla nosítka, přijel tam krteček, vykopál jí hrobeček. Na hrobečku napsáno: ‚Miluji tě, Saxáno!‘ Horáček s Pažoutem líbaj holky za plotem,*“ (Votruba, A., 2009, str. 28–30).

²⁰⁷ „*Hovno, prdel, sračka, to moje značka, hovno, prdel, kamení, to je moje znamení, hovno, prdel, plechovka, to je moje dechovka,*“ Praha 6 – Řepy, konec 80. let (Votruba, A., 2009, str. 44).

²⁰⁸ „*Na Bíle hoře sedláček oře, má hezkou dceru, já na ni se... děla cikánka u jetele, povídala, že jí spadl mravenec do pr... ahy je cesta dlouhá, kdo to neví, ten je trou ... bili hasiči do pozoru, že jim spadl generál do zá ... chovej nás, ó, Pane, ať jsme tlustý jako svi ... t' měsíčku za humnama, ať nešlápneme do ho... vořili jsme tuto báseň bez jediného sprostého slova a komu se to nelíbí, ať nám prdel políbí,*“ Praha 6 – Břevnov, po 2000; s jiným dodatkem „*a komu se to nelíbí, ať nám pr... koníčku, už jsme doma,*“ Praha 10 – Vršovice, 2000 (Votruba, A., 2009, str. 42–44).

²⁰⁹ „*Ententýky, dva špalíky, čert vyletěl z elektriky, bez klobouku bos, natloukl si nos. Byla boule veliká jako celá Afrika. Všichni čerti plakali, hrobeček mu kopali. Jen ten jeden neplakal, protože se pokakal,*“ Praha – Bubeneč, kolem 1983 (...) „*Plave mýdlo po Vltavě, jakou barvu asi má? (Vylosovaný odpovídá dle vlastní volby např. Č – E – R – V – E – N – O – U),*“ Praha 6 – Bubeneč, kolem 1980 (Votruba, A., 2009, str. 54 a 56).

²¹⁰ Hra *Umbaj vari vari* „[začíná textem říkanky, následuje popis hry] *Umbaj vari vari vasimbo, umbaj kvi a umbaj kvo. Umbaj vari vari vasimbo, umbaj kvi kva kvo. Přes řeku přeletěla kráva, za řekou zapískal slon, písk, písk, písk, prase je překrásné ptáče, slepice nese citron. [popis hry] Účastníci hry si stoupnou do kroužku, každý položí vždy pravou ruku hřbetem na dlaň souseda. Při písni se tleská do rytmu. Poté, co soused zprava tleskne do dlaně souseda, ten musí na další dobu tlesknout do dlaně souseda po levici (tu má položenou ve své dlani). Na poslední slabiku má dotýcný dlaň včas uhnout,*“ Praha 6 – Řepy, kolem 1992 (...) Podobně se hraje i další hra s tím rozdílem, že neúspěšný hráč vypadne: „*Šly tři vopice do porodnice. Do jakého patra šly? To nám povíš právě ty! (Vylosovaný vybere patro, například ‚Do třetího.‘) Raz, dva, tři,*“ Čestlice (okres Praha – východ), 2006 (...) „*Den den deli, deli deli, do hospody, saša bibi, saša bibi Mexiko. Džimi džimi jaguára, džimi džimi úa, džimi džimi jaguára, džimi džimi hu,*“ Tábor, konec 80. let (...) „*Nota Á Á Á, nota Bé Bé Bé, nota Cé Cé Cé, Mykymauzíček natahuje budiček, pak si maže chlebiček, potom pije limonádu, pak si cucá paleček a jde zase spát. Nota Á Á Á, nota Bé Bé Bé, nota Cé Cé Cé, myška chodí na WC,*“ Praha 6 – Řepy, 2008 „*Spojeno s tleskáci hrou, kterou se nepodařilo zapsat,*“ (...) „*Rybana jede na koni a šátkem zamává, pá, pá, pá. Vinnetou ji dohání a chce jí dopis dát, ná, ná, ná. Moje milá Rybano, mám tě takhle rád, jmenuju se Vinnetou a chci ti pusu dát. [popis hry] Píseň je spojena s tleskáci hrou, při které dvě dívky stojí naproti sobě a při zpěvu si vzájemně tleskají do dlaní. (Dlaně mají vodorovně před sebou, jednu otočenou nahoru a druhou dolů). Na určitých místech pak předvádí gesta. Na slova ‚pá, pá, pá‘ obě zamávají pravou rukou, na slova ‚ná, ná, ná‘ jakoby něco podávají. Při verši ‚mám tě takhle rád‘ nakreslí ve vzduchu velké srdce takřka na rozpětí paží, na verš ‚jmenuju se Vinnetou‘ se udělá posunek, kdy pravá ruka pívodně položená na srdci se vodorovným pohybem napne (indiánský pozdrav z filmů o Vinnetouovi). Na závěrečný verš ‚a chci ti pusu dát‘ si každá dívka dá pusou do dlaně pravé ruky a dlaněmi pak tlesknou o sebe,‘ (...) Varianta zakončení: „*Rybana říká: ‚Ne, ne, ne. Můj táta pracuje v JZD a vy jste vrahové!‘,*“ (Votruba, A., 2009, str. 64–68).*

podrobně další kapitola. Aby bylo možno analyzovat současné slovesné projevy při hrách, je jich v příslušné poznámce pod čarou uvedeno hned několik. *Pes jitřničku sežral (nekonečné)*²¹¹ je kapitola reprezentující písně i básně s cyklickým charakterem. I u kapitoly *Prší, prší, jen se leje (na lidovou notu)*²¹² bude záměrně uvedeno větší množství příkladů, aby mohly být jednotlivé formy dále analyzovány a bylo možné je mezi sebou porovnat. Další kapitoly jsou koncipovány takto: *Je to paráda (na popovou notu)*,²¹³ *Už teče mozek z lebky (černý humor)*,²¹⁴ *Nesedávej vedle kluka (z období puberty)*,²¹⁵ *Zelená je tráva (se sportovní tematikou)*,²¹⁶ *Brežněv, to je vůl (s politickým podtextem)*,²¹⁷ *Povím vám hezkou pohádku (výpravné)*²¹⁸ a *Co se jinam nevešlo*.²¹⁹ Součástí sbírky je

²¹¹ „Byl jeden Čiňánek a ten měl copánek, nasedl na tramvaj a křičel: ‚Bye, bye, bye.‘ Chytil ho policajt, chytil ho za vlasy: ‚Ty kluku číňanská, ty patříš do basy!‘ Basa se rozbila, Čiňánka zabila a mladá Čiňanka na zeď napsala: ‚Byl jeden Čiňánek a ten měl copánek... (atd.)‘, Praha 6 – Řepy, kolem 1993 (z tábora u Rakovníka), (Votruba, A., 2009, str. 81).

²¹² „Prší, prší, jen se leje, Vinnetou se z okna směje, Inčučuna na dvorku opravuje motorku,“ Praha 6 – Suchdol (1964–65). To to je nejstarší zaznamenaná verze písničky. Lze usuzovat, že pochází zhruba z doby jejího vzniku, neboť píseň pravděpodobně vznikla po té, co se do kin dostaly filmy o Vinnetouovi, (...) „Prší, prší, jen se leje, Sandokan se z okna směje, Mariana za vraty, libá se tam s prasaty. A Vinnetou na dvorku startuje tam motorku,“ Humpolec, polovina 80. let. „V témže prostředí se tradovala stejná verze s Vinnetouem, Rybanou a Old Shatterhandem. Nahrazování Vinnetoua Sandokanem bylo při tom běžné i v různých částech republiky, došlo k němu pod vlivem italského televizního seriálu Sandokan, záhy však odeznělo,“ (...) jedna z verzí pokračuje takto „Motorka mu ujela, starou bábu zajela. Bába leží v nemocnici, starej hadr na palici. Doktor běží pro injekci, bába křičí: ‚Já ji nechci!‘ Doktor běží pro pivo, bába křičí: ‚Dej mi ho!‘ Doktor běží na pole, bába křičí: ‚Ty vole!‘“, Praha 6 – Břevnov, kolem 2000 (...) „Prší, prší, jen se leje, Harry Potter z okna bleje, Hermiona za rohem, libá se tam s Malfoyem,“ Čestlice (okres Praha – východ), kolem 2006 (Votruba, A., 2009, str. 84–90).

²¹³ „Lidé o ní říkají, že neumí lyžovat, ona zatím potají v noci chodí trénovat. Namazaná francovkou sviští si to sjezdovkou. Krásná, bláhová, Dajána,“ Pardubice 90. léta (...) „Chytila jsem na pasece syfilis, protože jsem Vondráčková z Kobylis, zůstane se mnou a já s ním. Pomalu jím celou Prahu nakazím, óóó nakazím,“ Praha 8 – Libeň, po 2000 (Votruba, A., 2009, str. 107 a 111).

²¹⁴ „Na přechodu pro chodce, drtí tatra důchodce, černý brejle bílá hůl, byl to frajer, neuhnul,“ Horšice (okres Plzeň – jih) kolem 1988–91 (...) „Znáš benzinovou studánku, kde plynový je les, tam stačí škrtnout zápalku a letíš do nebes,“ Horšice (okres Plzeň – jih), kolem 1988–91, Praha 5 – Barrandov, po 2000 (Votruba, A., 2009, str. 116).

²¹⁵ „Došla vata, došly vložky, co si dáme mezi nožky? My jsme holky z dědiny, dáme si tam noviny,“ Praha 6 – Vokovice, kolem 1993 (Votruba, A., 2009, str. 124).

²¹⁶ „Kdo a kdo a kdo to je, kdo tu ligu kurví? Je to pražská Slávie, sešívaný kurvy. Či a či a čičiči, pošleme je do piči,“ Praha 5, kolem roku 2000 (...) „Sparta fuj, žere hnůj, pije vodu ze záchodu,“ Praha 4 – Modřany, po 2000 (Votruba, A., 2009, str. 132).

²¹⁷ „Sověťští mužici vypustili družici, Lajku do ní nacpali a nažrat jí nedali, ryby z toho mají rokenrol. V Americe u vody, stojí socha Svobody, a z té Sochy svobody skáčou lidi do vody, ryby z toho mají rokenrol,“ Přerov, 80. léta. (Votruba, A., 2009, str. 134).

²¹⁸ Například báseň (píseň) o Babinském, z níž zde bude citováno pouze několik prvních slok (Votruba jich uvádí v některých verzích až přes dvacet): „Na kopečku v Africe, stojí stará věznice, ach ouvej. Na kopečku v Africe stojí stará věznice, ach jo. Vězňové se tetelí, že maj ženský v posteli. Mezi nima Babinskej, starej lotr mexickéj. Běž, Babinskej, běž dolu, máš tam vzácnou návštěvu. Šel Babinskej, šel dolu, uviděl tam svou ženu...“ Různé verze této básně byly sebrány mezi léty 1998–po roce 2000, vždy v Praze (Votruba, A., 2009, str. 158).

²¹⁹ Pro porovnání jsou uvedeny dvě verze identické básně, přičemž první byla sebrána v 50. letech, druhá po roce 2000: Jan Ámos Komenský, skákal z okna na ženský a Alois Jirásek, strkal si ho za pásek a Mikoláš Aleš na všechny vlez,“ Plzeň, 50. léta (...) „Jan Ámos Komenský, skákal z okna na ženský, skočil z okna na ženskou, udělal z ní Komenskou,“ Praha 5 – Barrandov, po 2000 (Votruba, A., 2009, str. 172).

seznam informátorů a také notové zápisy. Votruba uvádí slovesné projevy od 50. let²²⁰ minulého století až do roku 2006. Výjimečně uvádí i starší projevy, které zřejmě přebírá od jiných sběratelů. Zároveň u každé básně, říkanky, písně nebo posměšku uvádí, místo, odkud sběr pochází, z jakého prostředí (školka, škola apod), dále rok sběru a situaci, ve které se lze s daným slovesným projevem setkat. Votruba se nezaměřuje na žádný konkrétní etnografický region ani terén. Sběry pocházejí z území celé České republiky, z prostředí školního i mimoškolního. Také jsou zaznamenány slovesné projevy z Bratislavy. Je důležité dodat, že jako terén pro sběr slovesného dětského folkloru Votruba vnímá také internetové prostředí.²²¹ Tomu se tato diplomová práce bude ve stávající kapitole věnovat později.

O rok později vychází volné pokračování Votrubovy sbírky, tentokrát ve spolupráci s kolektivem P. Horáková, K. Kadlecová, P. Maxová, K. Pleskotová s názvem *Kecy v kleci: současná folklorní poezie dětí* (2010). Narozdíl od předchozí sbírky obsahuje ještě kapitoly *Říkaný na jména*²²² nebo oddíl *Magické*²²³ a také přílohu s dětskými folklorními říkankami z Těšínska. Pro potřeby jazykové analýzy lze také zahrnout některé sběry v kapitole *Na lidovou notu*.²²⁴ V této sbírce autoři opět zaznamenávají místo sběru a rok. Navíc jsou její součástí také do té doby nepublikované sběry Spilky a Ulrychové z let 1944 a 1984, takže má i tato sbírka, co se časového období týče, velmi široký záběr. Terénem je území celé České republiky, publikovány jsou i sběry ze Slovenska (je jim věnována zvláštní příloha), stejně jako v předchozím díle autora.

²²⁰ Báseň (možná dříve píseň) *My sme Vršováci* z Prahy–Vršovic z let 1952–54 uvedená mezi posměšky a škádlivými říkankami: „*My sme Vršováci, zahnali sme Nuseláci, my sme Vršováci, zahnali sme je. Zahnali sme je na vršky, rozbili sme jim tam držky, my sme Vršováci, zahnali sme je. My sme Vršováci, zahnali sme Micheláci, my sme Vršováci, zahnali sme je. Zahnali sme je na pole, volali sme: „Nečum, vole!“ My sme Vršováci, zahnali sme je,*“ (Votruba, A., 2009, str. 16).

²²¹ „*Šel študý chudent v rozpláštěném trháku hruškovi na strýčky. Svitíček měsíl, bzučky muškaly, štěk na něj zapesal, zaocasil vrťaskem, přesplotil skok a študýho chudenta nohnul do pravý kousele. Zavolal pohotovostní rychlost a ta ho pak odvezla do nemocniční všeobecnice, kde mu říznu unohli.*“ Z internetového článku z roku 2004 (Votruba, A., 2009, str. 185).

²²² Například „*Hanice palice, uškrtila zajíce. Nemohla ho uškrtit, musela ho utopit,*“ Šestajovice (okres Praha – východ), 2009 (Votruba, A. a kol., 2010, str. 27).

²²³ „*Tím to všechno začíná, ten tě pozve do kina. Ten tě poctí první pusou, ten tě nazve hloupou husou. Ten tě zlíbá v řadě stromů, ten tě doprovodí domů. Ten ti v lásce překáží, ten tě vezme k oltáři,*“ Praha 2 – Nové Město, kolem roku 1997 [následuje popis hry k této říkance] „*Na papír se napíše do kruhu osm chlapeckých jmen. Je možné nakreslit primitivní osmicípou hvězdici ze čtyř křížících se čar a k jejím cípům dopsat křestní jména, nebo rozdělit kruh na osm dílů a do nich vepsat monogramy chlapců. Říkaná pak funguje podobně jako rozpočítavadlo. Poslední slabika verše vyjde na určité jméno, čímž je mu přiřazena charakteristika obsažená ve verši. Jméno se vyškrtne a pokračuje se dál,*“ (Votruba, A. a kol., 2010, str. 96–97).

²²⁴ „*Pec nám spadla, pec nám spadla, kdopak nám ji postaví? Křemílek a Vochomůrka nemaj na to náradí. Zavoláme na Rumcajse, ten má velkou bambitku, dá do toho čtyři rány a všechno je na pecku,*“ Chlumčany (okres Plzeň – jih), 1984 (...) „*Kdes byl včera, Hurvíнку? Ve stodole, tatínku. Cos tam dělal, Hurvíнку? Mastil karty, tatínku. S kýms je mastil, Hurvíнку? S Karlem Gottem, tatínku. Co si koupíš, Hurvíнку? Mercedesu, tatínku. Že mě svezješ, Hurvíнку? Nakašli si, tatínku,*“ Brno, 1989 (Votruba, A., a kol., 2010, str. 44 a 50).

V posledních 10 až 15 letech lze jako velmi platný zdroj pro sběr dětského slovesného folkloru, a především dětských her, využít internetové prostředí, především kanál YouTube. Jak ve svých pracích uvádí E. Tucker (2008), součástí současného dětského folkloru je umísťování různých tematických videí na internet. Mezi nejhojnější videa, která mapují dětský slovesný folklor, patří různé nahrávky tleskacích her. Na příkladu hry *Černá košilka*,²²⁵ která byla na kanál YouTube umístěna roku 2017, lze sledovat hned několik věcí. Dvě asi dvanáctileté dívky, které hru předvádějí, se vedle tleskačky samotné také snaží své video udržet ve „formálním“ rámci, tedy přivítají sledující, vysvětlí, co budou předvádět, a dokonce lze říci, že se snaží na diváka působit didakticky, když hru předvádějí nejdříve pomalu s komentářem, že je vhodné nejdříve vidět hru pomaleji, aby se ji případný zájemce mohl naučit, a potom následuje rychlé opakování (které se ještě postupně zrychluje).

Mezi nahrávkami²²⁶ na YouTube se také objevuje tleskácká hra *Ribana jede na koni*, a to v několika verzích. První z nich byla vložena v roce 2016. Tleskáckou hru předvádějí dvě dívky okolo 12 let. Oproti verzi zapsané Votrubou dívky říkadlo doplňují o další verše.²²⁷ Dívky opět pojmají video didakticky: představují se, vysvětlují, co budou diváky učit, předvádějí nejdříve úplnou verzi (rychle), pak pomalou verzi hry, následně komentují stávající situaci a upozorňují, že budou předvádět rychlou verzi. Druhá verze byla vložena na tento kanál v roce 2019. Předvádí ji asi desetiletá dívka s dospělou osobou (možná matka). Tato verze je proti té předchozí i oproti Votrubově opět modifikována.²²⁸ Toto video je pouze audiovizuálním záznamem tleskácké hry bez dalších komentářů. Poslední sledovanou verzí hry je ta na videu přidaném na začátku roku 2020. Je předváděna dvěma asi desetiletými dívkami a označena jako *Zuba zuba rybana jede na koni...* (následuje množství emotikonů). Opět se jedná o video s výukovými prvky. Tato verze *Ribany* je ze všech popisovaných nekratší a odpovídá oběma předchozím, proto nebylo nutné ji zapisovat. Dívky před ní ale přidávají úplně jinou tleskáckou hru, kterou zmiňují v názvu –

²²⁵ Text říkanky doprovázející tleskáckou hru: „Černou košilku si hochu vem, ať je noc anebo bílý den, černá košilka je život tvůj, to si hochu pamatuj. Na půdě myši řvou, vydupávají, vydupávají rokenrol,“ Dostupné z (dne 20. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=zgVAuTwnY6M>

²²⁶ Bylo analyzováno okolo dvaceti videí umístěných na kanálu YouTube od roku 2014 do roku 2021.

²²⁷ Doplněná (pozměněná část): „[začátek odpovídá Votrubovu zápisu] ...*Ribana říká né, né, né, můj táta řídí MBW a vy jste vrahové. Pif paf kšš* [náznak podřezání pod krkem]. *Za rohem jsou lupiči a naši Ribanu zabili a všichni plakali, bé, bé, bé, tečka cé zet.*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=MT93BTKTDmo>

²²⁸ Pozměněná část oproti předchozímu videu: „...*V Africe žijí bizoni, ú, ú, ú a ti Ribanu zabili a všichni strašně brečeli, bé, bé, bé. Na hrobě je napsáno: 'Ó, miluji Tě, Ribano a chci Ti pusku dát!' [pusa] čau.*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=H3ATz9fKY7g>

*Zuba zuba*²²⁹. Tuto hru nezaznamenává žádný z prostudovaných sborníků. Obdobně jako *Ribana* se na kanálu YouTube objevuje nahrávka tleskací hry *Den den delí*, kterou předvádějí a opět komenují dvě dívky okolo 12 let. Video bylo zveřejněno roku 2015. I tato verze hry je delší,²³⁰ než zaznamenává Votruba.

Vedle jiných lze na YouTube shlédnout ještě dvě tleskací hry, které v analyzovaných materiálech nebyly nalezeny. Na videu jsou dívka okolo 10 let a mladší chlapec okolo 8 let, kteří obě hry předvádějí. Jde pouze o záznam hry, nedoprovází ji další výklad. Obě videa pocházejí z roku 2015. První z her se jmenuje *Karamela*,²³¹ druhá je nazvána jako *Tleskací hra*. Lze ji pracovně označit prvním veršem *Když byla Dúdú miminko*.²³²

O současném dětském folkloru na kanálu YouTube lze říct obecně toto: jedná se především o nahrávky různých tleskacích her. Ty předvádějí buď děti (především dívky) okolo 12 let, nebo dospělé ženy, které tato videa zřejmě používají jako výukový prostředek nebo jako médium k zaznamenání her. Dívky svá videa ve většině případů komentují, snaží se působit jako moderátorky a zároveň předpokládají, že sledující se budou chtít hru naučit. Tomu svůj výstup uzpůsobují. Předvádějí hru v několika různých variantách – rychlostech provedení. Lze říci, že dětský folklor se objevuje na YouTube neustále. Video s tleskací hrou jsou vkládána postupně, cca v posledních pěti až deseti letech. Je třeba na tomto místě také zmínit webovou stránku 4kavky.cz,²³³ která má své zastoupení i na YouTube ve formě vlastního kanálu. Na něm se objevuje devět různých tleskacích her, které jsou nahrány za účelem zaznamenání a předávání této formy dětského folkloru.

Jako slepá cesta se nakonec ukázala analýza školních webů, a to z toho důvodu, že jsou většinou spravovány institucí – školou a současný dětský folklor se na nich neobjevuje. Platí tedy to, co píše Votruba o institucionalizaci folkloru a o jeho současné podobě, která jde mimo tyto instituce, viz citovaná pasáž výše. Bylo by možné sledovat

²²⁹ Celé znění této tleskací hry: „*Zuba zuba á domine, ša ne ábi zábi, ene bene, rake take bum bum a žane take ábi zábi, osobo os, z tebe je hroch.*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=SEZUcC6aMB8>

²³⁰ Doplněná verze hry: „[předchází celá verze, jak ji zapsal Votruba] ...*aj don bibí, aj don bibi sá, aj don bibí, aj don bibi sá, jako sako, runa struna, bum,*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=Jn80CbD8mC8>

²³¹ „*Karamela, ty jsi Stela, ví vás (?), adidas, ančus pančus, karamela, ančus pančus, karamela, jé, jé, jé, jé, jes, cigy, caga, sexy bum,*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <https://www.youtube.com/watch?v=Aw1-ap3TJZI>

²³² „*Když byla Dúdú miminko, mé mé mé, Když byla Dúdú ve školce, moje hračky, moje hračky, Když byla Dúdú ve škole, já se hlásím, já se hlásím, Když byla Dúdú v pubertě, krásné šaty, krásné šaty, Když byla Dúdú maminka, peníze, peníze, Když byla Dúdú babička, křuplo v zádech, křuplo v kosti, Když byla Dúdú v nebičku, to je výška, to je výška,*“ Dostupné z (dne 21. 2. 2021): https://www.youtube.com/watch?v=xELI_UvowKw

²³³ Tyto tleskací hry a mnohé jiné (například skákání přes gumu), které lze také označit jako dětský folklor, mapuje kniha *Retrohraní* s podtitulem *Přes 200 her z doby, kdy nebyly mobily* se stejnojmenným webovým portálem *retrohrani.cz*. Autorkami obojího je skupina 4kavky.

weby, které si tvoří středoškoláci a kde si zapisují *hlášky* řečené během výuky. To ale není tématem této diplomové práce, i když by téma jednoznačně stálo za prozkoumání.

Naopak se objevil zdroj, se kterým během zadávání tématu práce nebylo počítáno, a to množství webů, které popisují různé dětské hry, které lze označit jako současný dětský (slovesný) folklor. Jedná se nejčastěji o webové stránky různých skautských oddílů nebo táborů, kde se mimo jiné vedle organizačních informací objevuje popis jedné nebo více her.²³⁴ Zásobu dětských her (zde bez slovesného doprovodu) nabízí také webové stránky organizace Skaut.²³⁵ Existují i webové stránky, které se zaměřují výhradně na shromažďování dětských her.²³⁶ Hry na nich uvedené jsou bez slovního doprovodu, jiné jsou doplněné o kratší, nebo delší monology, nebo dialogy. Všechny hry mají ale charakter podobný těm, které tato diplomová práce v různých kapitolách již uvádí. Proto na tomto místě není vložena žádná poznámka pod čarou s příkladem některé z her.

5.3 *Současné dětské hry a folklor z pohledu češtiny*

Tato kapitola diplomové práce je založena na využití sbírek uvedených v té předchozí pro utvoření náhledu do stavu současného dětského slovesného folkloru z pohledu českého jazyka. I zde, obdobně jako v jazykové kapitole zabývající se tradičním dětským folklorem, jsou uvedeny příklady, které již tato diplomová práce obsahuje. Případné neúplné příklady lze tedy porovnat s ucelenou a již výše uvedenou variantou, kterou lze dohledat především v předchozí kapitole.

Všichni sběratelé současného dětského folkloru na rozdíl od těch, kteří se věnovali folkloru tradičnímu, uvádějí v předmluvě své sbírky konkrétní terén, kde sběr prováděli, časové rozmezí výzkumu a také informátory, kteří materiál poskytli. Informátoři jsou uvedeni přímo u konkrétního materiálu, nebo ve zvláštním seznamu. Jsou anonymizováni. Jedinou výjimkou z této praxe je Zapletal (1988), který takřka všechny materiály uvedené ve sbírce přebírá z těch již publikovaných. Řádně však cituje jejich autory a u materiálů bez citace z konkrétní sbírky uvádí rok a místo sběru. Na základě těchto údajů lze říct, že sběr současného dětského folkloru se přesunul spíše do oblasti měst, na rozdíl od sběru tradičního folkloru na vesnicích. Možná právě proto, že sběratelé pracují s materiálem

²³⁴ Na tomto odkazu tábora Campanula je popsána hra *Městečko Palermo*. Dostupné z (dne 21. 2. 2021): https://www.taborcampanula.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=45:msteko-palermo&catid=11&Itemid=101

²³⁵ Například Skaut středisko Hrozen, Židlochovice. Dostupné z (dne 21. 2. 2021): <http://www.strediskohrozen.cz/hry-na-tabor/>

²³⁶ Například <https://www.hranostaj.cz/> (dne 21. 2. 2021).

z měst, je velká většina sběrů uvedena v obecné češtině, nikoliv v konkrétním nářečí dané oblasti, kde sběr probíhal, nebo odkud je informátor. Výjimkou jsou sběry z Valašska, Strážnice a Hornácka v monografii *Rajče na útěku*, kde je zachováno ve výpovědi respondenta nářečí typické pro danou oblast. Jen na okraj je zajímavé poznamenat, že tyto sběry současného dětského folkloru neobsahují naprosto žádné ukázky folkloru pro děti, jako tomu bylo ve sbírkách tradičního dětského folkloru. Zřejmě tomu napomohlo vymezení věkové hranice oslovených respondentů, nebo jasné tematické zaměření na dětský folklor konkrétní věkové skupiny.

Na rozdíl od sbírek tradičního dětského folkloru je v tomto případě častější zaznamenávání i delších slovesných projevů, jako například pohádek přetvořených dětmi, strašidelných či hororových příběhů nebo vyprávění o tom, jak probíhá určitá situace očima dětí. Tyto delší útvary nejsou předmětem zkoumání této diplomové práce. Je třeba se o nich ale zmínit z toho důvodu, že ve sbírkách tradičního dětského folkloru se neobjevují žádné záznamy souvislých monologických žánrů vyprávěných dětmi.

Obdobně jako v případě tradičního slovesného dětského folkloru jsou i v tom současném hojně zastoupeny hádanky. Zde převažují hádanky *nepravé*. Například v monografii Pospíšilové (2003, str. 27) se objevuje tato „*Je to černé a hrabe to v zemi. – Krtek? Ne, jeho brácha,*“ a další jí podobné. Jedná se částečně o hádanku, částečně o vtip, kdy tazatel předpokládá odpověď *ne* nebo *nevím*, aby mohl vtip dokončit. Po případné odpovědi *ano* by hádanka ztratila pointu. Hádanky jiného typu (*klasické* hádanky) se v žádné z prostudovaných sbírek neobjevují. Hádanky v případě současného slovesného dětského folkloru nabývají také formy posměšku, neboť nabízejí prostor pro stigmatizaci určitých skupin, například etnických, jak zaznamenává monografie Pospíšilové (2003) „*A víte, kdo vynalezl triatlon? – Cigáni. Nejdřív šli na koupaliště pěšky, potom plavali a potom jeli zpátky na kolách.*“

Posměšky se objevují v tradičním i v současném dětském folkloru. Předmětem posměchu mohou být konkrétní osoby, jako je tomu například u materiálu, který zaznamenal Votruba (Votruba a kol., 2010, str. 27) „*Hanice palice, uškrtla zajíce. Nemohla ho uškrtit, musela ho utopit,*“. Tento typ zná i tradiční dětský folklor. Stejně jako výsměch těm, kteří na ostatní něco vyzradí, nebo zradí dětské společenství: „*Žalobníček*²³⁷ *žaluje, pod nosem si maluje, namaloval husu, potom jí dal pusu, namaloval kohouta, potom ho dal do kouta,*“ (Votruba, A., 2009, str. 12). V případě současného dětského folkloru se

²³⁷ V různých sbírkách je toto slovo zapsáno různě, jako *žalovníček* i jako *žalobníček*.

ale kategorie posměšku prolíná s množstvím básní i písní, které mají útočný charakter. Jde například o verše, jejichž účelem je pošpinit konkrétní sportovní tým: „*Sparta fuj, žere hnůj, pije vodu ze záchodu*“ (Votruba, 2009, str. 132). Nic takového se v tradičním dětském folkloru neobjevuje. Žádná říkanka, posměšek či jiná forma poukazující na sounáležitost s určitým sportovním týmem není v jediné ze sbírek zaznamenána. Lze tedy říci, že v případě dětského folkloru se může jednat o záležitost novodobou, přetrvávající zřejmě od 80. let minulého století. Lze také uvažovat nad tím, zda nejde v dětském světě o určitý postoj vymezit se pomocí sounáležitosti s určitým sportovním klubem vůči jiné skupině dětí. A také díky tomuto vymezení získat status staršího, světaznalejšího než ostatní spolužáci a vrstevníci. Objevuje se i politická satira, otázkou ale je, zda by takový projev odpovídal sledované dětské skupině předškolního a mladšího školního věku. Více druhů posměšků analyzované sbírky současného dětského folkloru nenabízejí. Obecně lze uvést, většina z nich se zaměřuje na křestní jména.

Současný dětský folklor také zahrnuje rozpočítávadla. V analyzovaných materiálech se jich ale objevuje výrazně méně oproti sbírkám tradičního dětského folkloru. Lze sledovat rozpočítávadla, která užívají na začátku říkanky číslovky, i ta bez nich. Poměr mezi nimi je podobný: polovinu sběrů zastupují říkanky začínající číslovkami, polovinu říkanky bez číslovek. Jako třeba tato: „*Ententýky, dva špalíky, čert vyletěl z električky, bez klobouku bos, natloukl si nos. Byla boule veliká jako celá Afrika. Všichni čerti plakali, hrobeček mu kopali. Jen ten jeden neplakal, protože se pokakal,*“ (Votruba, A., 2009, str. 54). Specifickou formou rozpočítávadla je ta, kdy se říkanka libovolně zkracuje, nebo prodlužuje dle volby hráčů: „*Plave mýdlo po Vltavě, jakou barvu asi má? (Vylosovaný odpovídá dle vlastní volby např. Č – E – R – V – E – N – O – U),*“ (Votruba, A., 2009, str. 56). V tomto případě záleží na vylosovaném, jaké vybere slovo pro pokračování rozpočítávadla, s počtem kolika písmen. Na rozdíl od všech ostatních typů rozpočítáadel v tomto případě velká část říkanky zůstává neměnná, ale pointa spočívá v možnosti proměnlivého konce a náhodné volbě jednoho z hráčů. Her, říkadel nebo jiných forem, které by byly většinově ustálené, ale měly některou z částí proměnnou v závislosti na aktuálním rozhodnutí hráče a dle toho by se pokračovalo dále, není mnoho. Ve sbírkách tradičního dětského slovesného folkloru se neobjevil snad žádný takový případ, kdy by pokračování hry bylo závislé na rozhodnutí náhodně zvoleného hráče.

Tuto podobnost sdílí rozpočítávadla a jedna z forem dětské hry – tleskácká hra (tleskačky). Tleskácká hra popisuje Bittnerová (in Janeček, P., 2011, str. 20) takto: „*Mezi velice oblíbené dětské hry s rozvinutou slovesnou složkou patří tleskácká hra. Hrají je*

především dívky, nicméně i některé chlapce přitahuje náročnost koordinace pohybu rukou, pravidelnost rytmu a poetika obsahu skandovaných říkadel. Zajímavé přitom je, že tento typ her znají děti po celé Evropě a některé z nich existují i v jazykových paralelách (...) Tleskací hry jsou dvojího typu. Buď se hra hraje v kruhu, nebo v páru. V prvním případě postupně dlaň jednoho hráče dopadá na dlaň sousedního hráče. Cílem je nenechat se unést rytmem říkadla a v pravý okamžik rukou ucuknout. Druhý případ, tleskací hra v páru, je založena na složitých, koordinačně náročnějších sestavách tleskání a gest, která doprovázejí rytmus a obsah říkadla. Hraje se pro uspokojení ze zvládnutí hry, někdy i jako soutěž v rychlosti. Slovesná složka tleskacích her patří mezi nejrozvinutější folklorní útvary současného slovesného folkloru dětí. Některá říkadla mají i 10–15 veršů. Projevují se u nich často všechny charakteristiky dětské poetiky: záliba v nesmyslných slovech, odkazy na postavy z dětského poppanteonu, tabuizované obsahy.“ Vyřazovací formu tleskačky zastupuje například hra *Šly tři opice*, kterou uvádí Votruba (2009, str. 65): „*Šly tři vopice do porodnice. Do jakého patra šly? To nám povíš právě ty! (Vylósovaný vybere patro, například ,Do třetího.‘) Raz, dva, tři,*“ Zároveň tato forma navazuje na předchozí rozpočítávadla, kdy je počet opakování v poslední části závislý na rozhodnutí náhodného hráče. Druhou formou tleskačky, kdy hraje hru pouze dvojice, může být například „*Když byla Dúdú miminko, mé mé mé, Když byla Dúdú ve školce, moje hračky, moje hračky, Když byla Dúdú ve škole, já se hlásím, já se hlásím...*“ (sebrala Jagošová, A., 2021, přepis z YouTube). Zde se jedná o hru ve dvojici, která se může postupně zrychlovat a jejímž cílem je bravura předvedení všech pohybů tleskačky, nikoliv vyřazovací systém.

Hry, které svým charakterem odpovídají těm sledovaným v předchozí kapitole o tradičním dětském folkloru, zaznamenává Zapletal (1988), a především Klusák a Kučera (2010). Zapletal přebírá materiál z již vydaných sbírek, které kopírují ty analyzované v předchozích částech, což pro sledování současného dětského folkloru není relevantní. Klusák a Kučera zaznamenávají hry v současném školním prostředí a jejich sběry jsou aktuální, přesto ale většinou nevhodné k analýze. Většina her je založena pouze na pohybu. Nebo se ustálený slovesný projev zkracuje jenom na zvolání zahajující hru, například „*Cukr, káva, limonáda, čaj, rum, bum,*“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 152), případně návodná slova jako *přihořívá* během hry. I přesto bylo možné sledovat dostatečný vzorek her. Na základě toho lze i slovesné projevy her současného dětského folkloru rozdělit na ty, které jsou založeny na veršované struktuře, a naopak na ty bez veršů. Prvním příkladem může být „*Před pikolou, za pikolou nikdo nesmí stát, nebo nebudu hrát – už jdu!*“ (Klusák, M. a Kučera, M., 2010, str. 46) jako zahájení hry na schovávanou. Druhým

například hra *Městečko Palermo*, kdy postava vypravěč vypráví příběh, který provází celou hru. Příběh je ustálený, konkrétní stavba vět závisí však na vybraném vypravěči. To je rozdílné oproti tradičnímu dětskému folkloru, kde byly promluvy v naprosté většině her jasně dané předem. V současných dětských hrách se také objevují formy monologu i dialogu mezi postavami hry. Monologickou hru může zastupovat například hra *Krvavý dědek* (Janeček, P., 2020, str. 204): „*Matka: Kdo jsi? Dědek: Krvavý dědek. Matka: Kde spíš? Dědek: Na lidských kostech. Matka: Čím se přikrýváš? Dědek: Lidskou kůží (...)*“ V dětských hrách se tedy nadále uplatňuje vše, co bylo zaznamenáno v analýze tradičního dětského folkloru: verše i struktura podobná běžné řeči, monolog i forma dialogu mezi postavami. Hry mají většinou pevně daný slovesný projev. Zároveň se, na rozdíl od her tradičního dětského folkloru, uplatňuje také možnost určité modifikace slovesného projevu – zachování tématu, ale vytvoření částečně osobitého charakteru produkovaného sdělení.

Zcela novou formou slovesného projevu dětí je množství písní, především na lidové nápěvy, tematizující různé knižní, seriálové a filmové postavy. Jak píše Bittnerová (in Janeček, P., 2011, str. 28): „*Velmi často jsou tyto všeobecně rozšířené folklorní skladby aktualizovány o obsahy a výrazové prostředky, které přicházejí k dětem z kultury pro děti či z kultury dospělých. Většinou se jedná o všeobecně známé fenomény, které jsou dětem srozumitelné. Ve své době kulturu dětí dobyly filmové postavy, jako Vinnetou a Ribanna,²³⁸ které vystřídali Sandokan a Marianna a posléze Harry Potter, Hermiona a Malfoy.*“ Všechny uvedené postavy se objevují ve Votrubových sběrech (2009, 2010): „*Rybana jede na koni a šátkem zamává, pá, pá, pá. Vinnetou ji dohání a chce jí dopis dát (...) Prší, prší, jen se leje, Sandokan se z okna směje, Mariana za vraty, líbá se tam s prasaty (...)* „*Prší, prší, jen se leje, Harry Potter z okna bleje, Hermiona za rohem, líbá se tam s Malfoyem,*“ Základní stavba vycházející z písně *Prší, prší* zůstává vždy stejná, mění se jen jednotlivé postavy dle preferencí interpretů. Ve Votrubových sběrech se vedle těchto postav objevuje také Saxána, dvojice Horáček a Pažout, Křemílek a Vochomůrka nebo Rumcajs. V písni inspirované titulní melodií z pohádky o Machovi a Šebestové *My jsme žáci 3. B* postavy Robin Hood a Gisbern. Tento trend se projevuje i v tleskačkách. Votruba (2009) zaznamenává jednu, ve které je hlavní postavou textu *Mykymauzíček* jako zdrobnělina pohádkové postavy Mickey Mouse. Potřeba začlenit své oblíbené hrdiny do současného

²³⁸ Zápis jména filmové postavy Ribanna se různí.

dětského folkloru je patrná i z názvů samotných her, neboť Klusák a Kučera zaznamenávají hru s názvem *Rambo* dle stejnojmenné filmové postavy.

Zcela specifickou formou jsou tzv. *třídní hymny*, kdy si žáci prvního stupně základní školy vytvářejí vlastní hymnu nejčastěji na melodii *My jsme žáci 3. B*, titulní písň pohádek o Machovi a Šebestové, většinou s tímto základem, jak jej sebral Votruba (2009, str. 28): „*My jsme žáci 3. B, ovládáme karate, judo, box, plavání, máme pětky z chování. Učitelka vomdlela, na skateboardu vodjela, nevybrala zatáčku, rozbila si klapáčku. Dorazila sanitka, zapomněla nosítka, přijel za ní Karel Gott, chtělo se mi na záchod, všude bylo obsazeno, tak to pustil do kalhot.*“ Při porovnání dalších textů (další třídní hymny jsou uvedeny v poznámkách pod čarou v předchozí kapitole) je patrné, že základ zůstává stejný a přidávají se k němu libovolně další sloky a s nimi další postavy, které se stávají součástí děje.

I v současném slovesném dětském folkloru se objevují formy připomínající makarónské texty, nebo využívající slova vytvořená na základě podobnosti s jinými (především z cizích jazyků). S cizím jazykem je zde ale zacházeno jinak. Především se jedná o angličtinu jako užívaný cizí jazyk, s nímž lze nakládat třemi způsoby. Klusák a Kučera (2010) zaznamenávají hru *London Bridge*, která je identická jako hra *Zlatá brána*, ovšem rozdílem je, že píseň zpívaná při hře je celá v angličtině. To je poprvé, kdy se v některé ze sbírek objevuje zmínka o užití cizího jazyka jako zastoupení češtiny. Další formou je užití určitých slov v rámci projevu v češtině. Votruba (2009, str. 81) zaznamenává „*nasedl na tramvaj a křičel: „Bye, bye, bye.”*“ Třetí možností je využití podobně znějících slov, jaké využívá angličtina, a vytvoření vlastní formy jazyka, jako je tomu na nahrávce tleskačky z YouTube (Jagošová, A., zaznamenáno 2021): „*aj don bibí, aj don bibi sá.*“ Vytvoření vlastního jazyka se objevuje i v dalších případech, v nichž ovšem nelze s jistotou tvrdit, že jde o napodobení zvukové stránky angličtiny. Například zde (Jagošová, A., zaznamenáno 2021): „*Zuba zuba á domine, ša ne ábi zábi, ene bene, rake take bum bum,*“ nebo sběr Votruby (2009, str. 107) „*umbaj vari vari vasimbo, umbaj kvi a umbaj kvo.*“

Na rozdíl od sbírek tradičního dětského folkloru zaznamenávají ty současné také vulgarismy použité v dětských projevech. Votruba pro ně vyčleňuje dokonce samostatnou kapitolu, kde se objevuje okolo deseti látek, jejichž součástí vulgarismy jsou. Mimo to je možné je zaznamenat napříč všemi ostatními kapitolami. To dokládá, že vulgarismy jsou součástí dětské slovní zásoby a že je možné je nalézt i v projevech současného dětského folkloru.

I současný dětský folklor tematizuje každodennost. Ta se však od té, kterou bylo možné sledovat v projevech tradičního dětského folkloru, výrazně proměnila. Proto jsou součástí dětských říkadel knižní, filmoví a pohádkoví hrdinové, ale také Karel Gott nebo Helena Vondráčková, či Hurvínek. Nebo různé značky výrobků – Milka nebo Mercedes. Objevují se slova jako skateboard, kombajn, nebo také vložky. Obecně je častější zařazení dříve tabuizovaných témat a slovní zásoby s nimi spojené jako je menstruace nebo třeba erotika a sex, ale také násilí a vraždy. Vzrůstající oblíbenost bojových sportů může ilustrovat použití slovní zásoby *judo*, *box*, příp. *karate*. Nebo je tematizován alkohol a následky jeho požití. Poslední jmenované téma se objevuje ve velikonočních říkadlech sebraných v monografii Pospíšilové (2003, str. 175): „*Hodky hodky doprovodky, dejte aspoň flašu vodky. Nedáte-li vodku, dejte aspoň rum*“ nebo tamtéž „*poblujú vám celé schody*.“ Tematizován je výběr partnera, jak zaznamenává Votruba (a kol., 2010, str. 66): „*Tím to všechno začíná, ten tě pozve do kina. Ten tě poctí první pusou, ten tě nazve hloupou husou...*“. Děti mají také děti potřebu projevit jako jeden z postojů nechut' ke škole, což demonstruje například Votruba (2009, str. 26) „*My sme Valaši, jedna rodina, serem na školu, deme do kina*.“ Objevují se formy, které souvisí se sportem a sportovními kluby. Naopak se vytratila témata spojená se zvířaty nebo náboženstvím. Ve většině projevů figurují nespisovné výrazy jako *vomdlela*, *vodjela*, *zmalujem*, a to mnohdy nezávisle na místním původu sběru.

Místem sběru folklorního materiálu, a tedy i předávání dětského folkloru, se stávají instituce, například škola, dětské tábory, kroužky a další zájmové dětské aktivity. Zcela novým terénem vhodným pro sběr dětského folkloru je také internet.

Běžnou praxí v případě současného dětského folkloru je to, že výzkumník oslovuje přímo konkrétní dítě nebo skupinu dětí, či je součástí dětského kolektivu jako učitel nebo vedoucí. Nebo v rámci dlouhodobého pozorování – viz školní etnografie. I když jsou mezi informátory uvedeni i dospělí, lze předpokládat vzhledem k sebranému materiálu, že na rozdíl od tradičního dětského folkloru nepanuje tak silná autocenzura, a proto i tito informátoři dětský svět neidealizují. Necítí potřebu vynechávat nebo nahrazovat projevy, kde se vyskytují vulgarismy nebo témata, která jsou obecně považována za nevhodná pro děti.

6 Závěr

Tato diplomová práce si kladla za cíl zmapovat současnou podobu dětského slovesného folkloru. Ten byl pro lepší orientaci v analyzovaném materiálu omezen na dětské hry s ustáleným slovesným doprovodem, rozpočítávadla a okrajově také dětské básně/písně. Samostatné analýze současného dětského folkloru předcházelo několik teoretických kapitol a také analýza stavu tradičního dětského slovesného folkloru.

Úvodní kapitola seznamovala s tématem práce a také její náplní: analyzovat reprezentativní vzorek sbírek dětského slovesného folkloru, jak tradičního, tak současného, tyto sbírky mezi sebou porovnat a rozebrat z pohledu českého jazyka. Dále si práce kladla za cíl pro kapitoly o současném folkloru sebrat v rámci terénního výzkumu vlastní nový materiál k porovnání s těmito sbírkami. Vzhledem k současné situaci, kdy není možné kvůli pandemii Covid-19 navštívit žádné instituce sdružující dětský kolektiv, byl jako zdroj pro sběr materiálu využit internet. Práce si také kladla za cíl představit právě toto médium jako další možný terén pro sledování současného dětského (slovesného) folkloru.

Teoretická část práce seznamovala s jednotlivými pojmy a jejich vymezením tak, jak je tato diplomová práce využívala pro potřeby popisu a analýzy dětského folkloru. V oddíle, jenž se věnoval pojmu folklor, byl tento pojem rozebrán z hlediska etnologie, ale také bohemistiky a byly naznačeny spojnice mezi jednotlivými vědami (etnologie a jazykověda, etnologie a literatura). Bylo ukázáno, jak mohou tyto vědy navzájem spolupracovat. Další oddíl se zaměřoval na dítě, a především chápání role dítěte v lidové i současné společnosti. Kapitola s názvem *Dětský folklor* seznamovala s většinou úhlů, jak na slovesný dětský folklor nahlížet, nabídla také možnosti, jak sledovat celé téma z mezioborové perspektivy: představila například disciplínu školní etnografie. První část uvedené kapitoly o dětském folkloru nastínila vývojové procesy dítěte a s nimi spojený vývoj jazykových schopností, na základě čehož bylo možno posoudit, jak se děti a jejich vyjadřování vyvíjí a jak se tyto aspekty mohou podepsat na slovesných projevech dětí s přihlédnutím k jejich věku, pohlaví nebo prostředí, ve kterém vyrůstají. Tato kapitola nahlížela na celou problematiku prizmatem vývojové psychologie a pedagogiky, což je nezbytné pro ucelený rámec diplomové práce. Z tohoto pohledu byla také zběžně popsána potřeba hry ve vývoji dítěte. Následující dvě kapitoly vysvětlovaly rozdíl mezi folklorem dětí (dětským folklorem) a folklorem pro děti. První z uvedených pojmů, který byl také hlavním tématem této diplomové práce, zastupuje takové (slovesné) folklorní projevy,

kteří si děti vytvářejí samy pro sebe a mezi sebou – mezi vrstevnickou skupinou. Tato kapitola zároveň nastínila pojem (dětská) hra z pohledu etnologie a nabídla několik možností, jak jednotlivé dětské hry rozdělovat, což se ukázalo jako zásadní pro zjednodušení analýzy jednotlivých sbírek dětského folkloru. A také jako vhodná cesta, jak omezit množství materiálu pouze na ten, který odpovídal vytyčenému tématu, tedy dětské hry s ustáleným slovesným doprovodem, rozpočítavádla a dětské básně/písně. Už v této části bylo uvedeno velké množství konkrétních příkladů jednotlivých her dle dělení navržených jednotlivými autory (Jelínková, Leščák a Sirovátka, Tucker a Klusák a Kučera). Pro potřeby diplomové práce se ukázala jako nejvhodnější kategorizace navržená Jelínkovou (1954). Druhý z pojmů, které kapitola vysvětlovala – folklor pro děti – reprezentuje (slovesné) folklorní projevy, které vytvářejí dospělí v interakci s dětmi, nejčastěji s dětmi do tří až čtyř let věku, kdy se ještě děti samy nemohou zapojit do dětské komunity. Bylo třeba popsat i tento fenomén, aby bylo jasné patrné, proč nebyly z analyzovaných sbírek a médií vybrány některé zapsané nebo jinak zaznamenané projevy přesto, že se prokazatelně jednalo o takový projev, který byl (v případě současného folkloru je) využíván jako prostředek komunikace a hry s dítětem. Pro zřetelnost rozdílů mezi folklorem pro děti a dětským folklorem bylo i zde použito množství konkrétních příkladů her. Byla také nastíněna spojnice mezi folklorem pro děti a literaturou pro děti a mládež jako možným svébytným prvkem této kategorie. Ovšem v institucionalizovaném provedení.

Kapitola o dětském folkloru ve školním prostředí, a především v učebnicích, seznamovala se specifickou formou setkání dětí s tradičním slovesným folklorem a jeho didaktickým využitím ve škole. Částečně navázala na literaturu pro děti a mládež. Zároveň je v této kapitole také popsáno, jak je možné pracovat s dětským folklorem v prostředí školy, a především jak ho zapojit do výuky, na základě nově vzniklých materiálů pro tyto účely. To je demonstrováno na projektu Schauerové a Maňákové *Tady jsme doma – Regionální folklor do škol*. Závěrečná část kapitoly krátce představila fenomén dětských folklorních souborů a tradičního (slovesného) dětského folkloru pěstovaného touto institucionalizovanou formou. Důvodem pro zařazení této kapitoly byl prostý fakt, že je třeba rozlišit, kdy probíhá setkání s dětským folklorem v jeho živé formě, a kdy se lze setkat s formou, která je již neměnná, svým způsobem zakonzervovaná, ale především připravená k tomu, aby byla veřejně prezentována. Takovou formu tato diplomová práce nesledovala, přesto bylo nezbytně nutné ji odlišit od živých projevů dětského slovesného folkloru.

Metodologická část diplomové práce se z pohledu etnologie, sociologie, pedagogiky a metod školní etnografie zabývala tím, jak pracovat se sledovaným materiálem. Představila metody terénního výzkumu a sběru dat ve vytyčeném terénu. Nabídla vhodné formy pro výběr terénu v případě dětského folkloru. Nastínila jednotlivé možnosti a formy pozorování a etnografického výzkumu, který v současné době využívá především etnologie a školní etnografie. Představila význam dialektologie a zápisu slovesného folkloru formou transkripce. Věnovala se rozhovoru a dotazníku jako formám sběru dat (nejen) v dětském kolektivu. Také uvedla jednotlivé problémy, které mohou nastat v případě, kdy je osloveným informátorem právě dítě. A také seznámila s etickým a právním rámcem výzkumu. Nabídla tedy množství možností, jak pracovat v případě výzkumu dětského folkloru. Tyto poznatky měly být využity především pro terénní výzkum, který měl být součástí této práce. Bohužel, vzhledem k přetrvávající pandemii Covid-19, nemohl být realizován. Přesto by tato obsáhlá kapitola mohla být cenná pro pochopení, jakým způsobem se sbíral a sbírá dětský slovesný folklor, jak je třeba postupovat a na jaké nástrahy může sběratel narazit. Lze si také díky ní lépe představit, jak pracovali autoři jednotlivých sbírek. Lze se zamyslet nad tím, nakolik jsou jednotliví informátoři důvěryhodní a nakolik může do celého procesu vstoupit úprava z pera výzkumníka.

Obě výše popsané kapitoly můžou vedle literárních vědců, jazykovědců, etnologů nebo výzkumníků zabývajících se školní etnografií také velmi dobře posloužit pedagogům na základních i středních školách, nebo vedoucím dětských volnočasových aktivit (dětské kroužky, tábory apod), kteří se s dětským (slovesným) folklorem běžně setkávají. Práce může být vodítkem, jak tyto dětské projevy zařadit do některé z uvedených kategorií. Může posloužit jako návod, jak dětský folklor sledovat a mapovat ve své vlastní třídě nebo zájmové skupině, kterou dotyční vedou. O tom, jak s dětským folklorem ve školním prostředí dále pracovat, se tato diplomová práce zmiňuje v kapitole 2.3.3 (Dětský) folklor ve škole a v učebnicích.

Kapitolou *Tradiční dětský folklor* přechází tato diplomová práce k praktické části, práci s konkrétními sbírkami, jejich třídění a také práci s internetovými zdroji dětského folkloru. Jak byly sbírky vybírány a tříděny, bylo zevrubně vysvětleno již v úvodu práce. Uvedený postup se ukázal jako vhodný klíč. V tomto oddílu se práce zabývala sbírkami, které byly vydány od druhé poloviny 19. století až po ty, které vyšly v 80. letech minulého století. Byl sledován především dětský folklor, a to forma dětské hry s ustáleným slovesným doprovodem, rozpočítávadla, posměšky a některé vybrané písně a básně. Okrajově byly v příslušné kapitole této práce uváděny ukázky folkloru pro děti

publikovaného v daných sbírkách. Důvodem bylo především to, aby bylo možno obě varianty porovnat a také, aby bylo možné udělat si lepší představu o obsahu dané sbírky, ale především o stavu dětského folkloru v daném období a oblasti. Mezi sledovanými posměšky bylo vyčleněno několik různých typů dle témat, kterých se týkají: místní původ, etnický původ nebo konkrétní jména či příjmení. U rozpočítáadel bylo navrženo dělení dle toho, zda je na začátku použito číslovek, nebo není. Dělení pro dětské hry bylo navrženo dvojí. První na základě sledování, zda se jedná o monolog nebo dialog hráčů. Druhé na základě toho, zda je slovesný projev ve verších, nebo není. Byly komentovány také makarónské texty využívané jak u her, tak u rozpočítáadel, sledována slovní zásoba her a její rozšiřování pomocí slov mimo každodenní slovní zásobu dětí.

Další praktickou kapitolou byla ta o současném dětském folkloru. Zde jako prameny posloužily sbírky vydané od 80. let do současnosti. Ale také internetové stránky a úložiště, především kanál YouTube. Zde se podobně jako v předchozí kapitole objevilo množství hádanek a dětských her. Nejvíce byly zastoupeny tleskácké hry – tzv. tleskačky. Nově se objevil žánr písňe vycházející z lidového nápěvu a formy, ale s nově přidanými prvky. A také třídní hymny jako svébytný projev dětského folkloru. Proměnila se slovní zásoba a byla obohacena například o postavy z knih, filmů a pohádek, nebo o tabuizovaná témata jako násilí, erotika nebo také alkohol. V případě textů inspirovaných jinými jazyky převládaly přejímky nebo napodobení angličtiny. Současný dětský folklor vedle těchto aspektů také nabídl novou formu prezentace projevů, a to přidávání projevů na internetové platformy. Také přinesl nové místo sběru: instituce jako je škola, volnočasové aktivity a dětské tábory nebo již zmíněný internet. Vzhledem k nemožnosti terénního výzkumu nebylo možné sledovat původně zamýšlené spojení slovesného projevu a pohybu při hrách. Nabízelo by se použít videa nahraná na YouTube, nebylo jich však dostatečné množství pro důkladnou analýzu a možnost komparace. Od tohoto záměru bylo tedy upuštěno.

Charakteristiky tradičních i současných dětských folklorních projevů, především her, uvedené napříč všemi kapitolami této diplomové práce lze porovnat s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání, konkrétně s jeho jazykovou částí. Po pročtení kompetencí, znalostí a schopností, které by měl žák nabýt absolvováním jazykové výchovy, je patrné, že všechny tyto kompetence a jejich osvojení komplexně nabízí dětský folklor a jeho rozličné formy, ať už hra, nebo říkadlo, rozpočítáadlo, či hádanka nebo píseň. Kompetence a znalosti, kterých by dítě mladšího školního věku mělo nabýt a které jsou uvedené v RVP pro ZV, jsou tyto: „*V Jazykové výchově žáci získávají vědomosti a dovednosti potřebné k osvojování spisovné podoby českého jazyka.*

Učí se poznávat a rozlišovat jeho další formy. Jazyková výchova vede žáky k přesnému a logickému myšlení, které je základním předpokladem jasného, přehledného a srozumitelného vyjadřování. Při rozvoji potřebných znalostí a dovedností se uplatňují a prohlubují i jejich obecné intelektové dovednosti, např. dovednosti porovnávat různé jevy, jejich shody a odlišnosti, třídit je podle určitých hledisek a dospívat k zobecnění.“ (RVP ZV, str. 16). Hra také odpovídá kompetencím a cílům, kterých by měl žák dosáhnout po absolvování prvního stupně základní školy. Napomáhá a svým způsobem nabádá ke všem z těch, které uvádí RVP, a to „*poznávání, respektování a rozvíjení individuálních potřeb, možností a zájmů každého žáka (včetně žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, žáků nadaných a mimořádně nadaných)*“,“ (RVP ZV, str. 8) Jediným rozdílem je, že v případě hry se nejedná o žáky, ale o děti–hráče různých schopností, kteří jsou do hry také zařazeni. „*Vzdělávání [ale stejně tak dobře i hra a ji doprovázející slovesný projev – tradiční i současný dětský folklor] svým činnostním a praktickým charakterem a uplatněním odpovídajících metod motivuje žáky k dalšímu učení, vede je k učební aktivitě a k poznání, že je možné hledat, objevovat, tvořit a nalézat vhodnou cestu řešení problémů,*“ (RVP ZV, str. 8). Je možné, že právě tyto podobnosti dětské hry a cílů a kompetencí, kterých by mělo dítě v příslušném věku nabýt během výuky, vedly k tomu, že tak velké množství dětského folkloru je součástí literatury pro děti a mládež.

V době přípravné fáze této diplomové práce i v době jejího zpracování bohužel nebylo možné, aby proběhl terénní výzkum, který by ověřil poznatky získané analýzou již sebraného materiálu. Bylo by však jistě přínosné takový výzkum realizovat a porovnat stav současného dětského slovesného folkloru ve formě zapsané a živé, kterou mezi sebou děti udržují. Dále by jistě bylo vhodným námětem pro další práci věnovat se delším žánrům dětského (potažmo studentského folkloru), a to vyprávění se zaměřením na strašidelné nebo hororové příběhy a historkám, které si děti mezi sebou vyprávějí. Případně to, jak děti pracují s původním pohádkovým materiálem a jak si jej přetvářejí pro použití při vyprávění mezi sebou navzájem.

7 Seznam literatury, zdrojů a materiálů

Prameny

Nahrávky z kanálu YouTube (konkrétní odkaz na analyzované video je vždy uveden v příslušné poznámce pod čarou)

Web hranostaj.cz

Web <http://www.strediskohrozen.cz/hry-na-tabor/>

Sekundární zdroje

Články, monografie, sborníky a slovníky

Adámek, K., V. (1900). *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická komise při Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Bačkora, Š. (1855). *Dětské hry a zábavy*. Praha: Nákladem Štěpána Bačkory.

Bartmiński, J. (2007). Čím se zabývá etnolingvistika? In *Slovo a smysl* 6(8), str. 299–309.

Bartoš, F. (2003). *Lid a národ. Svazek prvý*. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše. Reprint vydání z roku 1883.

Bartoš, F. (1888). *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce*. Brno: J. Barvič.

Bartoš, F. (1889). *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.

Bělina, P., (Ed.), (1992). *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*. Praha: Paseka.

Bittnerová, D., Doubek, D. a Levínská, M. (2011). *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

- Blahůšek, J., (Ed.), (2011). *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Bogatyrev, P., G. (1940). *Lidové divadlo české a slovenské*. Praha: Fr. Borový a Národopisná společnost československá.
- Brouček, S. a Jeřábek, R. (Eds.), (2007a). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá Fronta.
- Brouček, S. a Jeřábek, R. (Eds.), (2007b). *Lidová kultura II: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá Fronta.
- Brouček, S. a Jeřábek, R. (Eds.), (2007c). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Bibliografická část*. Praha: Mladá Fronta.
- Čermák, F. (2017). *Heslo frazeologie a idiomatika*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): [www.czechency.org/slovník/FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKA](http://www.czechency.org/slovník/FRAZEOLOGIE_A_IDIOMATIKA) (v textu uváděno jako NESČ).
- Disman, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- Dvořák, J. (1915). *Dítě ve zvycích a mravech národů. Velký zeměpis všech světadílů*. Praha: I. L. Korber knihkupectví.
- Dvořáková, Z., Polášková, T. a Milotová, D. (2015). *Literatura. Přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Výuka.cz.
- Doušek, R. a kol. (2014). *Úvod do etnologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Erben, K. J. (1937). *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub. Vyd. Jiřího Horáka.
- Hayes, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Herben, J. (1890). *Slovácké děti*. Praha: F. Šimáček.

Holý, D. a Sirovátka, O. (1985). O folklóru a folklorismu. Terminologická rozprava na 14. etnomuzikologickém semináři ve Strážnici konaném 19.–21. 11. 1984. In *Národopisné aktuality* 22(2), str. 73–84.

Hrabalová, O. (1975): Dětský folklor: K současnému stavu jeho českých pramenů a literatury. *Český lid* 62, č. 3, s. 140–150.

Jagošová, A. (2020). *Slovácký verbuňk v interpretaci dětských tanečníků*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie.

Janáčková, B. (2009). *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

Janáčková, Z. (2007). *Čítanka pro 6. ročník*. Brno: Nová škola.

Janeček, P. (2006). *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2007). *Černá sanitka: druhá žeň. Pérák, ukradená ledvina a jiné pověsti*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2008). *Černá sanitka: třikrát a dost: mytologie pro 21. století*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2009). *Černá sanitka: to nejlepší ze současných pověstí a fám*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2010). Game Over? aktuální témata domácího etnologického studia dětské hry. In *Národopisná revue* 3(2010), str. 155–161.

Janeček, P. (Ed.) (2011). *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum – Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

Janeček, P. (2013). Current Studies of Games and Play in the Czech Republic. In *Národopisná revue* 5(2013) 57–67.

Janeček, P. (2020). *Černá sanitka: znovu v akci. Hoaxy, fámy, konspirace*. Praha: Plot.

Jelínková, Z. (1954). *Dětské hry a říkadla z Horňácka*. Praha: SNKLHU.

Jelínková, Z. (1962). *Lidové tance na Podluží*. Strážnice: Krajské středisko lidového umění ve Strážnici.

Jelínková, Z. (1983). *Za našó Rájó: Dětské hry a říkadla z Brna*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna.

Jelínková, Z. (1994). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl VIII.: Valašsko*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Jelínková, Z. (1996). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl VII.: Slovácko, část 1.: Moravské Kopanice, Horňácko a Luhačovské Zálesí*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Jelínková, Z. (1997). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl VI.: Haná, část 2*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Jelínková, Z. a Buroňová, A. (1997). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl X.: Slezsko*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Karlík, P., Nebeská, I. (2017). *Heslo etnolingvistika*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): www.czechency.org/slovník/ETNOLINGVISTIKA (v textu uváděno jako NESČ)

Kloferová, S. (2017). *Heslo dialektologie*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): www.czechency.org/slovník/DIALEKTOLOGIE (v textu uváděno jako NESČ)

Klusák, M. a Kučera, M. (2010). *Dětské hry – Games*. Praha: Karolinum.

Kohout, K. (2007). *Základy obecné pedagogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského.

kolektiv (1997). *Společenství dětí a kultura. Sborník příspěvků: 13. strážnické sympozium, 23.–24. října 1997 ve Strážnici*. Strážnice: Ústav lidové kultury.

kolektiv (2021). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. MŠMT: Praha. Dostupné z (březen 2021): <http://www.nuv.cz/file/4983/>

Krčmová, M., (2017). *Heslo transkripce*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): www.czechency.org/slovník/TRANSKRIPCE (v textu uváděno jako NESČ)

Krolmus, V. (1845). *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví Česko slovanské*. Praha: Karel Vetterl.

Kubalík, P. (2017). *Heslo baby talk*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): www.czechency.org/slovník/BABY TALK (v textu uváděno jako NESČ)

Laudová, H. (1994). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl I.: Západní Čechy*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Laudová, H. (1995). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl II.: Jižní Čechy*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Laudová, H. (1996). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl VI.: Střední Čechy*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Laudová, H. (1997). *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Díl III.: Východní Čechy*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice.

Lenderová, M. (2016). *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. Praha: Karolinum, 2. vyd.

Leščák, M. a Sirovátka, O. (1982). *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovenosti*. Bratislava: Smena.

Málek, L. (2021). *Dětské Lidové písně z Uherskobrodska i z ostatního Slovácka*. Boskovice: František Šalé, nakladatelství Albert.

Mareš, P. (2017). *Heslo hybridizace jazyka*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (únor 2021): www.czechency.org/slovník/HYBRIDIZACE JAZYKA (v textu uváděno jako NESČ)

Mareš, P. (2017). *Heslo makarónština*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (únor 2021): www.czechency.org/slovník/MAKARÓNŠTINA (v textu uváděno jako NESČ)

Mišurcová, V. (1980). Funkce dětského folkloru v estetické výchově nejmenších. In Frolec, V. (Ed.), (1980). *Dítě a tradice lidové kultury. Lidová kultura a současnost*. Brno: Blok, str. 33–37.

Navrátilová, A. (2004). *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.

Nekvapil, J. (2017). *Heslo etnometodologie*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): www.czechency.org/slovník/ETNOMETODOLOGIE (v textu uváděno jako NESČ)

Nekvapil, J. (2017). *Heslo konverzační analýza*. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z (leden 2021): [www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ ANALÝZA](http://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_ANALÝZA) (v textu uváděno jako NESČ)

Němec, I. (1994). Odras předkřesťanského a křesťanského modelu světa v jazyce. In *Slovo a slovesnost* 55(4), str. 263–269.

Němcová, B. (1929). *Studie národopisné. Obrázky z okolí Domažlicka*. Praha: Fr. Borový.

Niederle, L. (1923). *Národopis lidu československého. I. díl. Moravské Slovensko*. Praha: Národopisná společnost československá. 2. vyd.

Nünning, A. (Ed.). (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.

Osičková, M. (2014). *Začlenění folkloru hanáckého Slovácka v hudebněedukačním procesu mateřské školy*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra hudební vědy.

Pavlicová, M. – Uhlíková, L. (Eds.), (1997). *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury.

Pavlicová, M. (2012). *Cestami lidového tance: Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie*. Brno: Masarykova univerzita.

Peck, E. (1884). *Valašské národní písně a říkadla s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: nákladem vlastním.

Pernica, B. (1952). *Říkadla, škádlivky, lidové hry a písně. Moravské Horácko a Podhorácko*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství.

Petrů, E. (1985). *Copak to ale za mozeka hraje? Hanácké zpěvohry 18. století: Ignác Plumlovský, Josef Mauritius Bulín, Josef Pekárek*. Ostrava: Profil.

Piaget, J. a Inhelderová, B. (2010). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

Plicka, K. (2010). *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách*. Praha: Mladá fronta.

Pospíšilová, J. (2003). *Rajče na útěku; Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Doplněk; Etnologický ústav AV ČR.

Pospíšilová, J. (2008). *Kultura a folklor dětí. Kapitoly o dětských zábavách a současném (převážně) slovesném folkloru dětí na Moravě*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie.

Pražská skupina školní etnografie (2001). *Co se v mládí naučíš...* Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.

Procházka, K. (1901). *O dětech na Novostrašecku*. Praha: Cyrilo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství.

Propp, V. J. (2008). *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H&H. Vyd. 2.

Saicová Římalová, L. (2016). *Osvojování jazyka dítětem*. Praha: Karolinum.

Schauerová, A. a Maňáková, M. (2015). *Regionální folklor do škol. Manuál pro učitele*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. Dostupné také on-line (prosinec 2020): www.nulk.cz/wp-content/uploads/2019/01/Tady_jsme_doma_blok_fotky_final.pdf

Schauerová, A. (2006). Děti na strážnickém pódiu v zrcadle času. In (2006). *Současný folklorismus a prezentace folkloru: sborník příspěvků ze 22. strážnického symposia konaného ve dnech 13.–14. září 2006*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, str. 65–69.

Sirovátka, O. (1968). Nad současným vztahem slovesné folkloristiky k literární vědě. In (1968) *Národopisné aktuality* 5(2), str. 81–89.

Soukal, J. (2013). *Čítanka 6. Literární výchova pro 6. ročník základní školy a pro odpovídající ročník víceletých gymnázií*. Praha: SPN.

Sušil, F. (1998). *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha: Argo, 3. vyd. (fotoreprint).

Svobodová-Goldmannová, F. (1958). *Říkadla a hry slováckých dětí*. Zlín: Krajské muzeum v Gottwaldově.

Šebesta, K., Synková, P., Šormová, K., Králíková, A. a Marek, A. (2016). *Čítanka 6, učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: FRAUS.

Šebestová, A. (1990). *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky z několika jihomoravských dědin*. Olomouc: Vlastenecký spolek muzejní.

Šidák, P. (2018). *Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře*. Praha: Academia.

Šrut, P. (1999). *Čítanka pro 6. ročník základní školy*. Praha: Scientia.

Štika, J. (1973). *Etnografický region Moravské Valašsko. Jeho vznik a vývoj*. Ostrava: Profil.

Švaříček, R., Šedřová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha: Portál.

Thořová, V., Traxler, J. a Vejvoda, Z., (Eds.) (2013). *Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky. Studie/kritická edi II. díl*. Praha: Etnologický ústav AVČR.

Tucker, E. (2008). *Children's Folklore. A Handbook*. Westport, Connecticut; London: Greenwood Press.

Václavek, M. (1902): *Děti na Moravském Valašsku*. Jičín: Kabátník a spol.

- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vieweghová, T. (2008). *Čítanka pro 7. ročník*. Brno: Nová škola.
- Votruba, A. (2009). *Namažeme školu špekem. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot.
- Votruba, A., Horáková, P., Kadlecová, K., Maxová, P. a Pleskotová, K. (2010). *Kecy v kleci. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot. (v textu uváděno jako Votruba, A. a kol., 2010)
- Vyhliďal, J. (1909). *Hanácké děti*. Brno: Nákladem benediktinské tiskárny.
- Whitehead, T. L. (2005). Basic Classical Ethnographic Research Methods. *Ethnographically Informed Community and Cultural Assessment Research Systems (EICCARS) Working Paper Series*.
- Zapletal, M. (1985). *Velká encyklopedie her: Hry v přírodě*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1986). *Velká encyklopedie her: Hry v klubovně*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1987). *Velká encyklopedie her: Hry na hřišti a v tělocvičně*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1988). *Velká encyklopedie her: Hry ve městě a na vsi*. Praha: Olympia.
- Zibrt, Č. (1888). Studie o staročeských hrách. In *Vesna VIII/1888-1889*, str. 189.

Internetové zdroje

- Web Lidová kultura: *Dětské folklorní soubory*. Dostupné z (leden 2021): www.lidovakultura.cz/folklorismus/folklorni-soubory (v textu v samostatné poznámce pod čarou)
- Web NÚLK: *Tady jsme doma – Regionální folklor do škol*. Dostupné z (leden 2021): www.nulk.cz/tadyjsmedoma (v textu uváděno jako *webová stránka Tady jsme doma*)
- Web Turistické regiony ČR: *Etnografický region Slezsko*. Dostupné z (únor 2021): <http://www.tourism.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=122626> (v textu uváděno jako Šorm, L., 2006 – dle osoby, která provedla poslední aktualizaci)

Příloha 1. Seznam analyzovaných sbírek dětského folkloru

Adámek, K., V. (1900). *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická komise při Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Bačkora, Š. (1855). *Dětské hry a zábavy*. Praha: Nákladem Štěpána Bačkory.

Bartoš, F. (2003). *Lid a národ. Svazek první*. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše. Reprint vydání z roku 1883.

Bartoš, F. (1888). *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce*. Brno: J. Barvič.

Bartoš, F. (1889). *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.

Dvořák, J. (1915). *Dítě ve zvycích a mravech národů. Velký zeměpis všech světadílů*.

Erben, K. J. (1937). *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub. Vyd. Jiřího Horáka.

Herben, J. (1890). *Slovácké děti*. Praha: F. Šimáček.

Janeček, P. (2006). *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2007). *Černá sanitka: druhá žeň. Pérák, ukradená ledvina a jiné pověsti*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2020). *Černá sanitka: znovu v akci. Hoaxy, fámy, konspirace*. Praha: Plot.

Jelínková, Z. (1954). *Dětské hry a říkadla z Hornácka*. Praha: SNKLHU.

Jelínková, Z. (1962). *Lidové tance na Podluží*. Strážnice: Krajské středisko lidového umění ve Strážnici.

Jelínková, Z. (1983). *Za našó Rájó: Dětské hry a říkadla z Brna*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna.

Klusák, M. a Kučera, M. (2010). *Dětské hry – Games*. Praha: Karolinum.

Krolmus, V. (1845). *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví Česko slovanské*. Praha: Karel Vetterl.

Peck, E. (1884). *Valašské národní písně a říkadla s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: nákladem vlastním.

Pernica, B. (1952). *Říkadla, škádlivky, lidové hry a písně. Moravské Horácko a Podhorácko*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství.

Plicka, K. (2010). *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách*. Praha: Mladá fronta.

Pospíšilová, J. (2003). *Rajče na útěku; Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Doplněk; Etnologický ústav AV ČR.

Procházka, K. (1901). *O dětech na Novostrašecku*. Praha: Cyrilo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství.

Sušil, F. (1998). *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha: Argo, 3. vyd. (fotoreprint).

Svobodová-Goldmannová, F. (1958). *Říkadla a hry slováckých dětí*. Zlín: Krajské muzeum v Gottwaldově.

Šebestová, A. (1990). *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky z několika jihomoravských dědin*. Olomouc: Vlastenecký spolek muzejní.

Thořová, V., Traxler, J. a Vejvoda, Z., (Eds.) (2013). *Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky. Studie/kritická edi II. díl*. Praha: Etnologický ústav AVČR.

Václavek, M. (1902): *Děti na Moravském Valašsku*. Jičín: Kabátník a spol.

Votruba, A. (2009). *Namažeme školu špekem. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot.

Votruba, A., Horáková, P., Kadlecová, K., Maxová, P. a Pleskotová, K. (2010). *Kecy v kleci. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot. (v textu uváděno jako Votruba, A. a kol., 2010)

- Vyhlídal, J. (1909). *Hanácké děti*. Brno: Nákladem benediktinské tiskárny.
- Zapletal, M. (1985). *Velká encyklopedie her: Hry v přírodě*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1986). *Velká encyklopedie her: Hry v klubovně*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1987). *Velká encyklopedie her: Hry na hřišti a v tělocvičně*. Praha: Olympia.
- Zapletal, M. (1988). *Velká encyklopedie her: Hry ve městě a na vsi*. Praha: Olympia.
- Zíbrt, Č. (1888). Studie o staročeských hrách. In *Vesna VIII/1888-1889*, str. 189.

Všechny tyto sbírky (případně studie) byly pečlivě pročteny. Některé z nich se zaměřují výhradně na dětský folklor, v jiných se dětskému folkloru autoři věnují v několika kapitolách, nebo pouze několika řádky. Ne vždy autoři pojednávají o dětském folkloru (folkloru dětí), které tato práce sletuje, ale také obsahují folklor pro děti – na to je v textu práce také upozorněno. Několik položek z uvedených materiálů jsou zpěvníky. I v nich lze nalézt některé dětské hry. Stěžejním dětským folklorem jsou však v tomto případě dětské ukolébavky, písně zařazované do folkloru pro děti, nebo písně připisované dětem předškolního a školního věku. I tato zjištění, která přímo nesouvisí s tématem této práce, však byla velmi cenná. K analýze dětského slovesného folkloru byla vhodná nadpoloviční většina výše uvedených monografií.